

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI**

ANADOLU'DA ERKEN DÖNEM BİZANS MİMARİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma HELVACI

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Remzi KUZUOĞLU

AKSARAY- 2013

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI**

ANADOLU'DA ERKEN DÖNEM BİZANS MİMARİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma HELVACI

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Remzi KUZUOĞLU

AKSARAY- 2013

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın hazırladığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu doğrularım.

Tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Tarih

12/ 06/ 2013

Fatma HELVACI

İmza

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KABUL ve ONAY BELGESİ

Enstitümüz 102204405 nolu öğrencisi Fatma HELVACI'nın ANADOLU'DA ERKEN DÖNEM BİZANS MİMARİSİ başlıklı lisansüstü tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak **Oy Birliği** ile kabul edilmiştir.

Danışman	: Yrd.Doç.Dr.Remzi KUZUOĞLU	Aksaray Üniversitesi
Üye	: Doç.Dr.Necmettin AYGÜN	Aksaray Üniversitesi
Üye	: Yrd.Doç.Dr.Fatih TUĞLUOĞLU	Aksaray Üniversitesi

Tezin Savunulduğu Tarih : 11.06.2013

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun21.06.2013..... tarih ve 2013/21-12 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç.Dr. Adem ÖCAL

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Tarih sahnesine büyük bir imparatorluğun devamı olarak çıkan Bizans İmparatorluğu, İmparator I. Konstantinus'un, M.S. 324-330 yılları arasında, başkentini Roma'dan doğuya (Byzans/İstanbul) taşımasıyla kurulmuştur. Başkentini doğuya alınmasıyla, surlarla çevrilen kent, kısa zamanda bayındırlık faaliyetleriyle yükselmeye başlamış ve imparatorun ismini taşıyan halini almıştır; Konstantinopolis (İstanbul). Bundan sonra imparatorluk bu kentten yönetilmiştir. I. Justinianos dönemi imparatorluğun en parlak dönemi olup, hem doğuda ve batıda en geniş sınırlara ulaşılmış hem de imparatorluğun içerisinde bayındırlık faaliyetlerine daha fazla önem verilmiştir. Bu yüzden Erken Dönem Bizans Mimarisi'nde (M.S.306-726) I. Konstantinus ve I. Justinianos dönemleri diğer Erken Dönem imparatorlarına göre daha fazla önemlidir. Bu iki önemli imparator gerçekleştirdiği yenilikleri ve değişimleri daha çok eski Roma geleneklerinden, Hristiyanlıktan, doğudan veya farklı kültürlerden ilham alarak ortaya çıkarmışlardır. İlerleyen dönemlerde bu yenilikler ve değişimler Bizans İmparatorluğu'na ait temeli ve üslubu ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu yeni üslûp zamanla Bizans'ın komşuları tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Erken Dönem İslâm Mimarisi'ne ait yapılara baktığımızda daha çok Bizans'ın etkisini görmekteyiz. Emeviler Dönemi'nde de Bizans üslûbu ele alınmış ve böylece özgün İslâm Mimarisi ortaya çıkarılmıştır. Görüldüğü gibi her sanat dalı bir önceki çağdan veya dönemden beslenmekte ve etkilenmekte, ardından kendi özgün mimarisini veya sanat anlayışına ulaşmaktadır.

Bizans Mimarisi farklı zenginliklerle, oluşumlarla değişim göstermiş ve çağ atlamıştır. Bizans'a özgü yapılar o dönemde nasıl ilgiyi üzerine çekmişse, günümüzde de halâ o merak ve ilgi mimari eserlere karşı devam etmekte ve turistik olarak gezilen en popüler yerler arasında listede önemli sıralarda yer almaktadır. Yani Bizans Mimarisi sadece kendi dönemindeki insanlara hizmet etmekle kalmamış, günümüzde de bu hizmeti Türkiye'ye kültürel ve turistik açıdan katkı sağlayarak devam ettirmiştir.

Araştırmamızın birinci bölümünde; Bizans İmparatorluğu'nun siyasi tarihini, ekonomisini, dinini ve sanatını genel olarak ele almaya çalıştık. İkinci bölümünde ise araştırmamızın temel konusu olan Anadolu'daki Erken Dönem Bizans Mimarisi hakkında ayrıntılı bilgiler vermeye çalıştık. Mimariyi dini, askeri ve sivil olarak ele alıp Türkiye'deki örnekleriyle de açıklamaya çalıştık. Tablolar, Sonuç, Kaynakça ve Ekler ile araştırmamız son bulmaktadır.

Araştırmamda önerileri, yardımlarıyla katkıda bulunan, zamanını ve sabrını bana ayıran değerli hocam ve danışmanım Aksaray Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Remzi Kuzuoğlu'na, Aksaray Üniversitesi'nde geçirdiğim dönemlerde benden bilgilerini, tecrübelerini ve yardımlarını esirgemeyen Aksaray Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Necmettin Aygün'e ve Doç. Dr. Mustafa Gökçe'ye saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Aksaray-2013

Fatma HELVACI

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****TEZİN ADI****ANADOLU'DA ERKEN DÖNEM BİZANS MİMARİSİ****Öğrenci: Fatma HELVACI****Aksaray Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı****Danışman: Remzi KUZUOĞLU**

Bizans İmparatorluğu'nun, çeşitli kültür izlerini taşıyan, farklı ülkeleri içine alan coğrafi konumu ve Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi Bizans Mimarisi'ne yeni unsurların girmesine yol açmıştır. Erken Dönem Bizans Mimarisi geçiş dönemi ile birlikte M.S. 4.-7.yüzyılı kapsayan dönemdir. Yerleşmiş olduğu coğrafyanın da etkisiyle Bizans mimarisinin ve sanatının kökü; eski Yunan kültüründen kaynaklanan, Roma ve Doğu'nun kültür izlerini taşıyan bir mimariden ve sanat anlayışından doğmuştur. M.S. 4. yüzyılda I. Konstantinus döneminde Hristiyanlığın serbest bir din haline gelmesiyle ülkenin her yerinde kiliseler yapılmaya başlanmıştır. I. Konstantinus ile başlayan Bizans'a özgü mimariyi, diğer Bizans İmparatorları devam ettirmiştir. Böylece mimari, özgünlüğünü ve farklılığını bu süreç içerisinde tamamlamıştır. Süreç içerisinde en görkemli mimariyi Bizans, imparator I. Justinianos döneminde yakalamıştır.

Doğu-Batı arasında yer alan Bizans, batılı köklerden doğmuş ve sonrasında doğulaşmış bir uygarlıktır. Çalışmamızda, Bizans'ın I. Konstantinus'tan I. Justinianos'a kadar olan erken mimari yapısını ele almaya çalıştık. Üzerinde yaşadığımız çevrede Bizans döneminden günümüze birçok eser yer almaktadır. Yaşadığımız çevreyi tanıdığımızda tarih ve mekân bizim için daha anlamlı olacaktır.

Çalışmamızda ansiklopedi, kitap, dergi, tez ve makale gibi yayınlanmış literatürün yanında elektronik ortamdan yararlanmış web sitelerinden de faydalanılmıştır.

Yıl, 2013; Sayfa: 183

Anahtar Kelimeler:

- 1. I. Konstantinus**
- 2. Konstantinopolis**
- 3. Hristiyanlık**
- 4. I. Justinianos**
- 5. Bizans**
- 6. Mimari**

ABSTRACT

Master of Science Thesis

NAME OF THE THESIS

EARLY AGE OF BYZANTINE ARCHITECTURE IN ANATOLIA

Student : Fatma HELVACI

Aksaray University

Graduate School of Institute of Social Sciences

Department of History of The Middle Ages

Supervisor : Remzi KUZUOĞLU

Byzantium Empire had great deal of impact on its architecture by accepting Christianity and consisting of many diverse countries in its boundaries. The early age of Byzantium encompasses the era from 4th to 7th centuries A.D. including the transition period. The roots of the Byzantium Architecture came from old Hellenic culture with the reflection of Roman and Eastern cultural traces on the architectural structures. At the A.D. 4th century, in the period of Constantine I, Christianity became an independent religious, and churches were built all over the country. After the Constantine I, other Byzantium Emperors carried out the evolving Byzantium architecture. In that period, Byzantium architecture reached its glory and uniqueness. Especially the most brilliant architectural structures were built in the emperor Justinian's time. For a long time, Byzantium Empire had control on our nowadays-geographical area, which indicates architectural structures and cultural traces that remained from Byzantium Empire.

Byzantine Civilization was established between east and west, and at the beginning Byzantine roots reflected western values which turned into the eastern values later on. In our study, we touched on the early architectural structure that

starts from Konstantinos I to Justianos I. Nowadays the environment that we live on there are so many historical structures which have remained from Byzantines. The history and the location will become more meaningful when we realize the importance of our own environment. For our research, we profited by published literature such as books, encyclopedias, magazines, theses, articles, and as well as online resources.

Year, 2013; Pages: 183

Keywords:

- 1. Constantine I.**
- 2. Constantinople**
- 3. Christianity**
- 4. Justinian I.**
- 5. Byzantium**
- 6. Architecture**

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I-II
ÖZET.....	III-IV
ABSTRACT.....	V-VI
İÇİNDEKİLER.....	VII-IX
TABLO LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR	XI
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	XII-XIII
GİRİŞ.....	1-3

BÖLÜM I

BİZANS TARİHİNE GENEL BAKIŞ

1. BİZANS TARİHİNE GENEL BAKIŞ.....	4-17
1.1. Bizans İmparatorluğu’nun Ekonomisi, Dini ve Sanatı.....	18-20

BÖLÜM II

ANADOLU’DA ERKEN DÖNEM BİZANS MİMARİSİ

2. ANADOLU’DA ERKEN DÖNEM BİZANS MİMARİSİ.....	21-25
2.1. Dini Mimari.....	25-28
2.1.1. I. Konstantinus Öncesi Dönem.....	28-31
2.1.2. I. Konstantinus Dönemi.....	31-33

2.1.3.	I. Konstantinus Sonrası Dönem (I. Justinianos ve Diğer	
	İmparatorlar).....	33
2.1.3.1.	Tek Nefli Yapılar.....	33-36
2.1.3.2.	Bazilikalar.....	36-41
2.1.3.2.1.	Enine Nefli Bazilika.....	41-42
2.1.3.2.2.	Kule Benzeri Yükselteli Bazilika.....	42-43
2.1.3.2.3.	Kubbeli Bazilika.....	43-52
2.1.3.3.	Merkezi Planlı Yapılar.....	52-55
2.1.3.4.	Yunan Haçı Planlı Yapılar.....	56-66
2.2.	Sivil ve Askeri Mimari.....	66
2.2.1.	Sivil Mimari.....	66
2.2.1.1.	Kentler ve Evler.....	66-69
2.2.1.2.	Saraylar.....	69-72
2.2.1.3.	Meydanlar ve Anıtlar.....	72-77
2.2.1.4.	Köprüler, Sukemerleri ve Sarnıçlar.....	77-81
2.2.1.4.1.	Açık Sarnıçlar.....	81-82
2.2.1.4.2.	Kapalı Sarnıçlar.....	82-85
2.2.1.5.	Hayır Kurumları.....	85
2.2.2.	Askeri Mimari.....	85
2.2.2.1.	Surlar ve Kaleler.....	85-88

SONUÇ89-92

KAYNAKÇA.....

EKLER.....

EKLER KAYNAKÇA.....

ÖZGEÇMİŞ.....

TABLO LİSTESİ

TABLO 1	: Bizans İmparatorluğu’nun belirli yüzyıllarında duvar tekniğinde kullanılan malzemelerin değişim analizi.....	22
TABLO 2	: I. Konstantinus öncesi dönemde Anadolu’da inşa ettirilen dini yapılar.....	61
TABLO 3	: I. Konstantinus Dönemi’nde Anadolu’da inşa ettirilen dini yapılar	62
TABLO 4	: I. Konstantinus sonrası Anadolu’da inşa ettirilen dini yapılar	63
TABLO 5	: I. Justinianos Dönemi’nde Anadolu’da inşa ettirilen dini yapılar	64
TABLO 6	: I. Justinianos tarafından yaptırılan su tesislerinin dağılımı.....	79
TABLO 7	: Erken dönem Bizans sarnıçları.....	83

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

s. : Sayfa

vb. : ve benzeri

Yay. : Yayınevi

yy. : Yüzyıl

t.y. : Tarih Yok

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bizans İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu olarak da bilinmektedir. “Bizans” adı, Doğu Roma İmparatorluğunu belirtmek için 19. Yüzyıldan itibaren modern tarihçiler tarafından kullanılmaktadır. Boğaziçi’nin Avrupa yakasında eski bir Yunan yerleşmesi olan Bizans (Byzantion) kenti M.S. 330 yılında imparatorluğun başkenti olmuştur. Bu nedenle daha sonraki dönemde kent Konstantinopolis olarak adlandırılmıştır. I. Konstantinus M.S 325 yılında İstanbul’u başkent yapmak için hazırlıklara başlamış ve imparatorluğun eski başkenti Roma’ya benzetebilmek için şehrin yedi tepesini ülkenin çeşitli yerlerinden getirdiği eserlerle süsleterek, resmi ve dini binalar yaptırmıştır. Hazırlıklar 330 yılında tamamlanınca şenlikler yapılarak kentin başkent oluşu kutlanmıştır. Bu tarihten itibaren İstanbul Doğu’nun yönetim, düşünce ve kültür hayatının odak merkezi haline gelmiştir. Bizans merkezli Doğu Roma İmparatorluğu, özellikle 7. yüzyıldan itibaren geleneksel Roma yapılanmasından farklılıklar göstermiştir. I. Justinianos dönemine denk gelen bu yüzyılda Bizans tamamen kendine has yapılanmayı sergilemiştir.

Bizans İmparatorluğu’nu Roma İmparatorluğu’ndan ayıran keskin hatlar 4. ve 7. yüzyılda yavaş yavaş kendini belli etmeye başlamıştır. Bu farklılıkların başında Bizans’ın kurulmuş olduğu coğrafyayı gösterebiliriz. Kurulmuş olduğu coğrafya ile imparatorluk üç kıtaya iletişim halinde olmuştur. Ticaret, savaş ve göç gibi nedenlerle Bizans İmparatorluğu, komşularıyla iletişim kurmuş böylece mimarisi ve sanatı bu değişimlerle beslenerek kendine özgü bir şekil almıştır. Roma’dan Bizans’ı ayıran diğer bir farklılık ise din unsurudur. Roma İmparatorluğu dini açıdan çok tanrılı (paganist) bir özelliğe sahip iken, Bizans tek tanrılı inanca, Hristiyanlığa bağlıydı. Dinin her alana olan etkisi normal olarak Bizans’ın mimarisine ve sanatına da yansımıştır. Dinin siyasi ve yönetimdeki etkisi ile birlikte Bizans İmparatorluğu tamamen farklı bir yapıya bürünmüştür. Yönetimde din adamları ve imparatorlar birbirlerinden destek alarak yerlerinde kalıcılığı yakalamaya çalışmıştır. Bizans İmparatorluğu’nu şu şekilde tanımlayabiliriz: M.S. 395’te Batı Roma ile ayrılan ve 1453’e kadar süren bir ortaçağı da içerisine alan kültürün ifadesidir. Çalışmamız

esnasında Türkçeye çevrilmiş ana kaynaklara yer verilmeye çalışılmış, çoğunlukla da birinci ve ikinci elden kaynaklardan istifade edilmiştir. Çalışmamızda yararlandığımız kaynaklar şunlardır:

Türkiye’de Bizans Tarihi ve Sanatı alanında uzman olan Prof. Dr. Semavi Eyice’nin Bizans Mimarisi ve Sanatı üzerine yazmış olduğu kitaplardan ve makalelerden araştırmamda geniş olarak yararlanmaya çalıştık. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı tarafından ortak yayınlanan Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi İstanbul, Osmanlı ve Bizans tarihi açısından oldukça geniş bilgiler vermektedir. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi’nin belirli ciltlerinde Semavi Eyice’ye ait olan makaleler çalışmamızda bize kolaylık sağlayan materyaller arasında yer almaktadır. Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi’nin 3. Cildinde ise Bizans İmparatorluğu’nun siyasi ve Anadolu’da bulunan mimarisi hakkında Eyice geniş bilgiler sunmaktadır.

Guntram Koch’un, Erken Dönem Bizans Sanatı adlı eseri ise Bizans’a ait Türkiyede’ki yapıları, teknikleri ve mimari terimlerle açıklamalı olarak ele almıştır. Prokopius’un eserleri ana kaynakların arasındadır. Döneme tanıklık eden Prokopius, Bizans’ın Gizli Tarihi ve İstanbul’da Justinianos Döneminde Yapılar adlı eserleri ile çalışmamda bana kolaylık sağlamıştır. C. Mango; Bizans Mimarisi ve Roth Leland’ın; Mimarlığın Öyküsü adlı eserleri mimarlık hakkında geniş bir bilgi yelpazesine sahiptir. P. Lemerle, G. Ostrogorsky’un eserleri ise Bizans’ın siyasi tarihi hakkında bilgilere yer vermektedir. Bizans Mimarisi hakkında ülkemizde çeşitli araştırmalar yer almaktadır. M. Orhan Bayrak’ın İstanbul ve Türkiye’deki Bizans eserleri hakkındaki araştırmaları da bunların arasında sayılabilir. Türkiye’de Bizans Mimari’sine ait eserleri teknik açıdan, geniş bir şekilde ele alan kaynak ve araştırma fazla bulunmamaktadır. Daha çok araştırmayı yabancı araştırmacılar gerçekleştirmiştir. Ülkemizdeki Bizans’a ait eserlerin belirli bir kısmı onarılarak günümüze kazandırılmıştır. Türkiye’de Bizans Mimarisi’ne tanıklık eden birçok mimari yapı bulunmaktadır. Fakat yok olmaya terk edilmişlerdir. Eserlerin korunması ile yapılar hem gelecek nesillere aktarılacak hem de ülkemiz turistik ve kültürel açıdan oldukça önemli değerler kazanabilecektir.

GİRİŞ

Bizans İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu olarak da bilinmektedir. “Bizans” adı, Doğu Roma İmparatorluğunu belirlemek için bu devletin dönemindeki uygarlıklar tarafından değil, daha çok 19. Yüzyıldan itibaren modern-batılı tarihçiler tarafından kullanılmıştır. Günümüzde Avrupa yakasında eski bir Yunan yerleşmesi olan Bizans (Byzantion) kenti M.S. 330’da imparatorluğun başkenti olmuştur. I. Konstantinus döneminde meydana gelen Kavimler göçü ile Roma İmparatorluğu M.S. 395 yılında ikiye ayrılmış İstanbul (Konstantinopolis) Bizans’ın (Doğu Roma), Roma şehri ise Batı Roma’nın başkenti olmuştur. İmparatorun adını alan kent (Konstantinopolis), ilerleyen zamanda Batı Roma’nın başkentine yani Roma’ya denk gelecek şekilde bayındırlık faaliyetleri ile canlandırılmıştır. I. Konstantinus döneminde imari faaliyetlerle hayat bulan İstanbul (Konstantinopolis), ilerleyen dönemlerde Roma’ dan daha etkileyici bir hale dönüşmüştür. Batı Roma M.S. 476’da yıkılırken Bizans İmparatorluğu’nun siyasi ömrü İstanbul’un Türkler tarafından fethine kadar devam etmiştir.

Bizans İmparatorluğu’nu Batı Roma İmparatorluğu’ndan ayıran en önemli faktör din unsurudur. Batı Roma İmparatorluğu çok tanrılı bir yapıya sahip iken, Bizans tek tanrılı inanca hakim bir imparatorluktur. Hristiyanlık unsuru Bizans’ı her alanda Roma’dan ayıran bir sınırdır. Sanatta, mimaride, sosyal ve siyasi yaşamda etkili bir faktör olmuştur. Bizans bu unsur ve farklı uygarlıkların etkileri ile kendine özgü yapıya ulaşmıştır. Anadolu topraklarından hızla dünyanın değişik coğrafyalarına yayılan Hristiyanlık, zaman içerisinde farklı toplumlar tarafından çeşitli mezheplere ayrılmıştır. Hristiyanlıktaki bu farklılık devletler arasındaki bütünlüğü engelleyen unsurlar arasında yer almıştır. Bu yüzden Bizans İmparatorluğu’nun Ortodoks olması Avrupa’nın Katolik toplumlarıyla zaman zaman çatışmalara girmesine sebebiyet vermiştir. Bizans özellikle I. Justinianos döneminde

yani 6. yüzyılda güçlenerek sınırlarını Kafkasya'dan Kuzey Afrika kıyılarına, Avrupa'da İspanya, İtalya ve Tuna ırmağı kıyılarına kadar genişletmiştir. I. Justinianos dönemi Bizans döneminin en görkemli ve parlak devri olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde İstanbul (Konstantinopolis) mimari açıdan donatılmıştır. Kenti çekici kılıcak tüm unsurları döneminde uygulamıştır. Dini, askeri ve sivil mimari alanda kentin her köşesine adını yaşatacak mimari yapılar inşa ettirmiştir.

Bizans İmparatorluğu sınırları içerisinde farklı kültürlere sahip topluluklar yaşamaktaydı. Bu toplulukların siyasi birliklerinin sağlanması Helen kültürü ve Hristiyanlık ile gerçekleşmekteydi. Bizans toplumunda halk sınıflara ayrılmıştı. Çin, Hindistan ve Arabistan'dan gelen ticari mallar Bizans limanlarından Avrupa'ya taşınmaktaydı. Böylece Bizans coğrafi konumunun sunmuş olduğu imkân ile ekonomisini zenginleştirmiştir. Aslında zenginliği sadece ekonomik boyutta değil kültürel ve sanatsal alanda da yaşamıştır. Farklı medeniyetlerle ve devletlerle sürekli iletişim halinde olması veya savaşması Bizans'ın bu medeniyetlerden etkilenmesine sebebiyet vermiştir. Bizans'a özgü sanata ve mimariye bu etkileşimlerle ulaşmış ve eserlerine bu üslûbunu yansıtmıştır. Zamanla da farklı devletlere veya topluluklara model olmuştur. Örneğin Erken Dönem İslâm Mimarisi'nde Bizans'ın etkilerini görebilmekteyiz. İslâm Devletleri, Bizans ile gerçekleştirdiği savaşlar veya ticari ilişkiler sonucunda Bizans'ın tekniklerinin bazılarını kendi yapılarına ve yaşamlarına uygun bir şekilde tasarlamışlardır. İlerleyen dönemlerde de kendilerine ait yapılara kavuşmuşlardır. Sanat bir bütünlüktür, farklı toplumların her alanından beslenebilmektedir. Aldığı özü kendi coğrafyasına ve yaşam şekline uygulayarak kendine has tekniğe erişir. Bizans'ta her medeniyetin oynadığı rolü hakkıyla gerçekleştirmiş; etkileşimle değişime, değişimle etkileyen konumuna ulaşmıştır.

Bizans Mimarisi ağırlıklı olarak Yunan ve Roma Mimarisi ile benzerlik göstermektedir. Bu ilkçağ uygarlıklarından almış olduğu tekniklerle Bizans kendisine uygun olan yapılara kavuşmuştur. Bizans'ı, Roma'dan ve Yunan Mimarisi'nden ayıran farklılıkları genel olarak şu şekilde ele alabiliriz. Yunan kültürünün ve medeniyetinin temeli Ege Medeniyeti'dir. Bölgenin konumu, çeşitli uygarlıklarla olan etkileşimi (ticari, sosyal, kültürel) uygarlığın oluşmasında etkili faktörlerdir. Yunan Mimarisi'nin en önemli yapı tipi tapınaklarıdır. Yunan tapınakları belirli bir

nizama göre inşa edilmektedirler. Bizans Mimarisi, Yunan Mimarisi'nden tapınak modelini (Megaron) almış Hristiyanlık inancına göre şekillendirmiştir (Bazilika). Roma Mimarisi'ndeki evler, kapılar ve surlar daha çok Etrüsklerin elips biçimli kent planlarını örnek almaktadır. Roma zamanla kireç harcını yapı malzemesi olarak kullanmakla anıtsal mimariyi ortaya çıkarmıştır. Anıtsal mimaride kemer ve kubbe tekniği ortaya çıkmıştır. Roma'da taş, tuğla gibi malzemeler kireç ile birlikte kullanılmıştır. Yuvarlak planlı tapınaklarda zamanla ortaya çıkmıştır. Bizans İmparatorluğu Batı Roma'nın devamı olduğu için Roma'nın mimari ve sanatsal yapısından etkilenmemesi de imkânsızdır. Etkilenmeyi değiştiren unsur önceden de ele aldığımız gibi din unsurudur. Bu unsur ilerleyen zamanda Bizans'ı Roma'dan ayıran sınır kabul edilmiştir.

1. BİZANS TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bizans'ın tarih sahnesine çıkışı, Roma İmparatoru Diocletianus'un ülkesinin yönetimini kolaylaştırmak için imparatorluğu doğu ve batı şeklinde ikiye ayırması ile başlamıştır. Geniş sınırlara sahip olan imparatorluk üç büyük ülkeden meydana gelmekteydi. Birincisi Balkan Yarımadası; kuzeyi Tuna ile kuzeybatısı ise Tuna'nın güney doğusunda Sirmium'dan başlayan ve İşkodra'nın kuzeyine ulaşan Adriyatik kıyılarıyla sınırlıydı. İkincisi Asya Ülkesi; Kafkas kıyıları, Gürcistan ovası, Pontus Edesa bölgesi ve Fırat'ın geniş kıvrımını meydana getirmekteydi. Üçüncüsü olan Afrika bölümü ise, Nil'in Akdeniz ağzından Sirt Körfezi'ne kadar olan kıyıları ve Mısır'ın özellikle zengin buğday ambarını içine almaktaydı.¹

Diocletianus iktidara geçtiğinde (284-305) karşısında çözümlenmesi gereken ve imparatorluğun kurtuluşunun bağlı bulunduğu iki sorun bulunmaktaydı. Biri ülke topraklarının savunulmasını kolaylaştırmak diğeri ise tahta geçmekti. Sorunlardan birincisi olan imparatorluğun geniş sınırlara yayılması ve yönetimi kolaylaştırmak için Diocletianus, “*Tetrarkhia*” yani “*Dörtler saltanatı*” sistemini kurmuştur. Bu sisteme göre Roma İmparatorluğu iki Augustus ve iki Sezar (Caesar)² yönetiminde dört parçaya bölünmüştür. 286'da Diocletianus, kendi yönetimine “Augustus”³ olarak Maximianus'u⁴ ortak etmiş ve Maximianus'a batının savunması görevini vermiştir.⁵ Kendisi ise doğunun savunmasını muhafaza ederek, İzmit'i (Nicomedia) hükümet merkezi yapmıştır.⁶ Augustuslara bağlı olarak da ayrı bölgeleri yönetecek

¹ Anonim, *Yeni Rehber Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi, CİLT 4*, İstanbul, 1993, s.91

² Sezar, Caesar, Roma İmparatorluğu'nda ünvanıdır. Dörtlü saltanat sisteminde yardımcı, alt imparator anlamında da kullanılmaktadır.

³ Augustus, eski Romalılara ait bir imparatorluk ünvanıdır. “Yüce-Ulu ”anlamındadır. Bu ünvan ilk kez senato tarafından annesi Sezar'ın yeğenlerinden biri olan Octavianus'a verilmiş olup ondan sonra gelen imparatorlar da bu ünvanı almaya devam etmişlerdir. **Bkz:** Tekçam,Tamay, *Arkeoloji Sözlüğü*,s.27

⁴ Maximianus (Gaius Galerius Valerius) 305-311 yılları arasında görev yapmış Roma İmparatoru'dur.

⁵ Lemerle, Paul, *Bizans Tarihi*, (Çeviren; Galip Üstün), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.16; Grant, Michael, *Roma'dan Bizans'a İ. S. Beşinci Yüzyıl*, (Çev. Z. Zühre İlkelen), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s.15

⁶ Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2002, s.281

birer Sezar bulunmuştur. Sisteme göre Augustus'lar 20 yıllık bir hükümdarlıktan sonra kendi istekleriyle çekilecek, yerlerine Sezar'lar Augustus olacak ve bunlar da kendilerine birer Sezar seçecekti. Dörtlü sistem uygulaması belirli bir süre devam etmiştir, fakat Diocletianus'un tahttan çekilmesiyle sistem önemini kaybetmiştir. Diocletianus'tan sonra imparatorluğun başına I. Konstantinus (**Ek 1**) geçmiştir. I. Konstantinus'un önemi tarihçiler için Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu arasında bir sınır olarak görülmüştür. Bu sınır I. Konstantinus'un İstanbul'u (Konstantinopolis) başkent olarak ilan etmesi (M.S.330) ve İznik Konsili'nde Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi ile belirginlik kazanmış ve imparatorluk birçok değişikliği bu dönemle birlikte yaşamıştır.

I. Konstantinus, 306'da York'ta (Roma) kendisini lejyonlar⁷ tarafından "Augustus" ilan ettirmiştir. Daha sonra 312'de sayıca kendisinden üstün bir orduya sahip Batılı rakibi Maxentius'u⁸, Milvius Köprüsü'nde⁹ (**Ek 2**) yenmiş ve Roma'yı ele geçirmiştir. Böylece imparatorluğun birliğini sağlamıştır.¹⁰ Bizans kaynaklarında geçen bazı rivayetlere göre; I. Konstantinus savaştan önce rüyasında gökten gelen bir işaretle düşmanını yenilgiye uğratmıştır. Bu işaretin Hz. İsa adının Yunanca harfleri olduğu söylenmektedir ve bu işaret daha sonra Hristiyan ordularının amblemi olmuştur. I. Konstantinus kendisine bu savaşı kazanması için yardım eden Hz. İsa'ya bu tarihten sonra inanmaya başlamıştır.¹¹

İmparator olabilmek için uzun ve çok kanlı mücadeleler veren I. Konstantinus, yaklaşık 300 yıldır giderek büyüyen Hristiyanlık dinine hoşgörüyü bakmıştır. 313'te imzaladığı Milano Bildirgesi'yle bu yeni dine eskinin çok tanrılı inancıyla eşit haklar tanıyan ilk imparator olmuştur.¹² Fakat I. Konstantinus'un Hristiyan olup olmadığı ise tam olarak bilinmemektedir. Bazı tarihçiler imparatorun siyasi otoritesini artırmak için Hristiyanlığa hoşgörüyü baktığını, bazıları ise

⁷ Lejyon, antik Roma'da en büyük sürekli askeri örgütlenme şekli olarak görülen askeri birlik. **Bkz:** Tekçam, Tamay, *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul, s.129-130

⁸ Maxentius (Marcus Aurelius Valerius), 306-312 yılında tahta çıkmış Batı Roma İmparatoru' dur.

⁹ Milvian (Milvius) Köprüsü İtalya'da Tiber Nehri üzerindedir.

¹⁰ Cheynet, Jean Claude, *Bizans Tarihi*, (Çev. İsmail Yerguz), Dost Kitabevi, Ankara, 2008, s.10; Lemerle, **a.g.e.**, s.17-18

¹¹ Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.19-20; Talbot, Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, (Çev.Bilgi Altınok), Özne Yayınları, İstanbul, 2002, s.14 : Cheynet, **a.g.e.**, s.10

¹² Soysal, Mine, *Kentler Kenti İstanbul*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, (t.y.),s.13

Hristiyanlığı isteyerek kabul ettiğini dile getirmiş, hatta Prokopius¹³ I. Konstantinus ölüm döşğinde son nefesini verirken Hristiyan olduğunu belirtmiştir. Bu biraz abartma veya kilisenin uydurması olarak görülse de büyük ihtimalle I. Konstantinus güçlenmekte olan Hristiyanlığın ve kilisenin işbirliğini sağlamak için Hristiyanlara iyi davranmış ve yaygın olan diğer inançlara da hoşgörülü davranmıştır.¹⁴ I. Konstantinus, Doğu Roma İmparatoru Licinius'u 324'te Edirne'de (Hadrianapolis) ve Üsküdar'da (Hrisopolis) yendikten sonra M.Ö 7.yüzyılda Yunanlılar tarafından kurulmuş olan Byzantion¹⁵ (**Ek 3**) kentini başkent yapmaya karar vermiştir.¹⁶ Byzantion'u, Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti yapması için birçok neden bulunmaktaydı. Öncelikle kent, tüm deniz ve karayollarının kesiştiği bir noktadaydı.¹⁷ Roma ordularının sefer yolu olan Via Egnatia¹⁸ (**Ek 4**) Byzantion'dan geçmekteydi. Kentin çevresinde ormanlar yer almakta, Trakya ve Anadolu yakasındaki geniş arazilerde tarım yapılabilmekteydi. Kentin savunma sistemi de son derece güçlü ve yeterliydi.¹⁹ Bu sebeplere dayanarak I. Konstantinus'un yeni bir başkent kurmasının keyfi bir karar olmadığını, bu kararın somut ve sağlam ekonomik-siyasi temellere dayandığını görebilmekteyiz.

I. Konstantinus kendine ve kurmak istediği yeni düzene layık bir şehir yaratmak için şehrin plânlaması ve süslemesinde hiçbir masraftan kaçınmamıştır. I. Konstantinus, şehrin çehresini güzelleştirecek yeni yapıların inşasını bizzat kendi yönetmiştir. Büyük Saray, Ayasofya Katedrali²⁰, üniversite, hipodromlar, hamamlar ve kendi mezar yeri olan Kutsal Havariler Kilisesi de dâhil olmak üzere çok sayıda

¹³ Prokopius, Bizans İmparatorları'ndan I. Justinianos döneminde yapılan savaşlarda General Belisarius'a eşlik eden, 6. Yüzyılın en önemli tarihçilerindendir.

¹⁴ Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, (Çev. Orhan Duru), Nisan Yayınları, 1999, s.12

¹⁵ Byzantion (Byzas'ın yeri). Trak ve Illyria kökenli bir kelimedir. Byzantion, Avrupa ve Asya'yı ayıran Bosporos'un (İstanbul Boğazı) Avrupa yakasında, bugünkü Topkapı Sarayı ve Ayasofya'nın kapladığı alan üzerinde MÖ.7.yüzyıl ortalarında Megaralılar tarafından kurulmuş koloni kentidir. **Bkz:** Tekin, Oğuz, *Byzantion'un Anakenti Megara İle Köken İlişkisi*, Toplumsal Tarih Dergisi, Say.197, Mayıs, 2010, s.46

¹⁶ Anonim, *Temel Britanica Ansiklopedisi, CİLT 3*, Hürriyet Ofset, İstanbul, 1992, s.249-254; Kabacalı, Alpay, *Geçmişten Günümüze İstanbul*, Creative Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.15

¹⁷ Gregory, Timothy E., *Bizans Tarihi*, (Çeviren; Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.67

¹⁸ Via Egnatia, M.Ö. 2.yüzyılda Roma İmparatorluğu tarafından inşa edilen yoldur. Roma İmparatorluğu'nun Illyricum, Makedonya ve Trakya bölgelerinden geçmiştir. Yolum geçtiği bölgeler günümüzde Makedonya, Arnavutluk, Yunanistan ve Türkiye topraklarıdır.

¹⁹ Soysal, Mine, *Kentler Kenti İstanbul*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, s.14; Haldon, John, *Bizans Tarihi Atlası*, (Çeviren; Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s.71

²⁰ Katedral, bir piskoposluk bölgesinde piskoposun kürsüsünün (cathedra) bulunduğu ana kilise. **Bkz:** Anonim, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, CİLT 13*, Milliyet, İstanbul, s.6504

kilise, 11 Mayıs 330'da büyük kutlamalar ve eğlenceler eşliğinde (**Ek 5 ve Ek 6**) kurulmuştur.²¹ Büyük uğraşlar ile inşa edilen İstanbul (Konstantinopolis), Roma karşısında her geçen gün biraz daha büyümüş, imparatorluğun ve idarenin başkenti durumuna gelmiştir. I. Konstantinus'un saltanat döneminin en temel olayı olarak aslında bu durum kabul edilebilir. Bu olay kaçınılmaz sonu öne almış ve Hristiyanlığın kabulünden çok daha önemli sayılmıştır.²²

Şehrin imarından sonra I. Konstantinus, dini çalışmalara da ağırlık vermiştir. İlk iş olarak İznik'te (Nikaeia) I. Genel Konsül'ü²³ toplamıştır (325). Toplanılan bu Ruhani Konsül'de Baba-Oğul-Kutsal Ruh'tan oluşan üçlü bir inanç sistemi kabul edilse de din adamlarının birçoğu bu görüşe karşı çıkmıştır. Hristiyanlıkla ilgili çıkan bu tartışmalar ve anlaşmazlıklar giderilmeye çalışılmıştır. Bunun içinde I. Konstantinus merkezîyetçi bir idare kurmuş ve devlet-kilise arasındaki bağılılığı artırmaya çalışarak kilisenin de hâkimi durumuna gelmeye çalışmıştır.²⁴

I. Konstantinus, 337'de Sasaniler'e karşı sefere çıkmış fakat bu sefer esnasında aniden hastalanmıştır. İstanbul'a (Konstantinopolis) geri dönen imparator burada ölmüştür. I. Konstantinus imparatorluğu ölmeden önce II. Konstantinus, Kostans ve Kostantius adlı üç oğlu ve iki yeğeni arasında paylaşmıştır. "Augustus" unvanı alan bu üç kardeş arasında çok geçmeden anlaşmazlıklar çıkmış ve mücadeleler arasında diğer iki kardeşi ölen II. Konstantinus tek başına imparator olmuştur.²⁵ II. Konstantinus'un ölümünden sonra ise yerine yeğeni (361-363) İulianus geçmiştir. İulianus, imparatorluğa putperestliği yeniden yerleştirmeye çalışsa da başarılı olamamıştır.²⁶

İulianus'tan sonra tahta İovianus (363-364) geçmiştir. I. Konstantinus'un ve oğullarının izlemiş olduğu dini sistemi uygulamıştır. İovianus, devletlerle olan siyasi ilişkilerinde barış yanlısı bir politika izlemiş ve bir süreliğine tahtını garantiye

²¹ Gregory, **a.g.e.**, s.67

²² Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.28-29

²³ Konsül, kilise hayatının ortaya koyduğu tüm problemleri çözmek ve tartışmak üzere bir araya gelen piskoposlar veya yüksek düzeydeki din adamları kuruluna denilmiştir. **Bkz:** Aydın, Mehmet, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.143

²⁴ Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çeviren; Fikret İşıltan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.44; Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2002, s.282; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.54-55

²⁵ Gregory, **a.g.e.**, s.75-76

²⁶ Gregory, **a.g.e.**, s.79-80

almıştır. Fakat izlemiş olduğu ılımlı politikalara rağmen imparatorun tahttaki ömrü kısa sürmüş ve 364'te ölmüştür.²⁷ Bu sırada Kavimler göçünün başlamasıyla (375) imparatorluk için yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu andan itibaren ve bütün tarih boyunca Bizans İmparatorluğu hem doğudan hem de kuzey batıdan gelen milletlerin istilasına uğramış ve bunlarla bitmek bilmeyen mücadeleler yaşamıştır. İovianus'tan sonra 379-395 yılları arasında imparatorluğun başına I. Theodosios geçmiştir. I. Theodosios, Got'ları yenmiş ve onları Tuna Irmağı boylarına göndermiştir. Din alanında ise imparator, 381'de ilk İstanbul (Konstantinopolis) Konsülü'nü toplamış ve halkın pagan ayinleri yapmasını yasaklamıştır. Ayrıca Ariusçuluk denilen, Hz. İsa'nın Tanrılığını kabul etmeyip O'nun bir insan olduğunu ileri süren tartışmalara da son vermiştir.²⁸ Böylece I. Theodosios döneminde imparatorluğun Hristiyanlaşması tamamlanmış, Ortodoks Hristiyanlık, devletin resmi dini olarak tek başına kalmış, diğer dinlerin ve inançların yaşama hakları ellerinden alınmıştır. I. Theodosios, İstanbul (Konstantinopolis) şehri üzerinde de geleneksel şekilde iz bırakmıştır. Yeni bir forum inşa ettirmiş, Hipodrom'un bulunduğu yere Mısır Sütunu'nu dikirmiştir.²⁹ 395'te İmparator ölmüş ve Batı Roma İmparatorluğu'nu oğullarından Honorius'a, Doğu Roma İmparatorluğu'nu da diğer oğlu Arcadius'a bırakmıştır.³⁰ Bu bölünmeyle imparatorluk hiçbir şekilde bir daha birleşememiş, böylece Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu ortaya çıkmıştır.

Arkadios (395-408) ve oğlu II. Theodosios (408-450) dönemlerinde Kavimler Göçü yeni devletler için en büyük tehlike olmuştur. Makedonya ve Yunanistan'daki Got'lar Arkadios tarafından batıya gönderilmiştir. II. Theodosios ise Hunlarla anlaşma yapmış ve onları batıya yönlendirmiştir. Böylece devlet iki büyük tehlikeyi atlattır. Bu dönemdeki diğer önemli mesele ise din kavgalarıdır.³¹

²⁷ Gregory, **a.g.e.**, s.85

²⁸ Gregory, **a.g.e.**, s.92-93; Herrin, Judith, *Bizans*, (Çeviren; Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.44

²⁹ Herrin, **a.g.e.**, s.44

³⁰ Levchenko M. V., *Bizans Tarihi*, (Çeviren; Maide Selen), Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.13-14; Ulugün, Yavuz F., *Kocaeli ve Çevresi Tarihi-III Bizans, Selçuklu Ve Haçlılar Dönemi*, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları, İzmit, 2010, s.17

³¹ Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2002, s.282-283

İstanbul Patriği Nestorius³², Hz. İsa'daki Tanrılık ve insanlık cevherinin birbirinden ayrı iki varlık olduğunu ileri sürmüştür. Hz. İsa'nın insanlık cevherine Tanrılığından fazla değer verilmiş, Nestarius'a İskenderiye patriği ve papa karşı çıkmışlardır. Din kavgalarına son vermek için imparator II. Theodosios, Efes'te ikinci bir dini meclisi (Efes Konsülü) toplamıştır. Burada Nestarius ve taraftarları aforoz³³ edilmişlerdir. Aradan geçen belirli bir süre zarfında Ötekes adlı bir keşiş Hz. İsa'da bir Tanrı tabiatının var olduğunu ileri sürmüştür. Bu doktrine Monofisizm adı verilir. İstanbul patriği ile papa, Monofisizm mezhebini kabul etmemiş, fakat II. Theodosios bunu Ortodoks doktrini olarak benimsemiş ve bu durum ağır bir buhrana sebebiyet vermiştir.³⁴

II. Theodosios'un ismi iki açıdan önemlidir. Bunlardan birincisi; Marmara sahilinden Haliç'e kadar uzanan ve İstanbul'u uzun müddet tehlikeli hücumlardan koruyan surlar, diğeri ise Konstantin'den başlayıp bütün imparatorların hüküm ve fermanlarını ele alan "Teodos Kanunnamesi"dir.³⁵ II. Theodosios ölünce yerine ordu komutanı Marcianus (450-457) geçmiştir. Marcianus 451'de Kadıköy'de toplattığı IV. Ruhani Konsül ile Monofizmi reddetmiştir. Böylece Monofist olan doğu eyaletleri (Suriye ve Mısır) ileride bu durum karşısında devletten uzaklaşmış ve Bizans'ın siyasi yönden ikiye bölünmesine neden olmuştur.³⁶

Marcianus'un saltanatı çok uzun sürmemiştir ve tahtı 457'de I. Leon'a bırakmıştır. I. Leon (457-474) tacını İstanbul patriğinin elinden giyen ilk imparator olmuştur. Bundan böyle Bizans imparatorları için taç giyme merasimi artık kutsallaştırma anlamını almıştır.³⁷ I. Leon ilk iş olarak Germen birliklerinin yerine İsauria'dan gelen ve daha önce o bölgede haydutluk yaptıkları bilinen kişileri

³² Nestarius, Konstantinopolis patriği. I. Efes Konsülü'nde (431) Hz. İsa'nın insansal ve Tanrısal doğalarını ayrı tutmuş, Hz. Meryem'in Tanrı anası olarak kabul edilmesini onaylamamıştır. Daha sonra yapılan II. Efes Konsülü'nde Nestorius'un aforoz edilmesi ile günümüze kadar ulaşan Nesturi gibi kiliselerin kurulmasına sebebiyet vermiştir.

³³ Aforoz, Hristiyanlıkta dine karşı suç işleyenlere papa ve piskoposlar tarafından verilen ceza. Aforozu uğrayan bir kimse, Hristiyanlıktan kovulmuş sayılırdı. **Bkz:** Akşit, Niyazi ve Sanır, Faruh, *Genel Bilgi Ansiklopedisi*, 1981, s.21

³⁴ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.54-55; Yıldız, Sevcan, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2009, s.7

³⁵ Pralong, Annie, *Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, (Çeviren; Buket Kitapçı Bayrı), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.18; Koçu, Reşat Ekrem, *Bizans Tarihi (Şarki Roma İmparatorluğu)*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934, s.23-24

³⁶ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.55

³⁷ Bailly, Auguste, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çeviren; Haluk Şaman), Nokta Kitap, İstanbul, 2006, s.23; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.56

yerleştirerek birlikleri düzene sokmuştur.³⁸ 5.yüzyılın ikinci yarısında Got meselesi tekrar ortaya çıkmış ve Batı Roma, Germen kavimlerinin saldırısı ile yıkılmıştır (476). I. Leon'dan sonra iktidara Zenon (474-491) geçmiştir. Zenon'un tahta çıktığı sırada sarayda İsaüralılar'ın etkisi hâkimdi. Zenon kendisine gelebilecek her tehlikeyi bu dönemde önlemeye çalışmıştır. Fakat İsaüralılar'ın etkisi Zenon'nu ölümüne kadar azalmamıştır.

Zenon dönemindeki diğer bir mesele de din idi. Mısır, Suriye, Filistin ve Anadolu'nun bir kısmı monofisizm mezhebine bağlı bulunmaktaydı. Zenon bu dönemdeki Ortodoksların ve Monofistlerin arasındaki dini ayrılığı ve karışıklığı önlemek için Henotikon Fermanı'nı³⁹ yayınlamıştır. Amacı her iki tarafı da ortak bir görüş etrafında birleştirmektir. Fakat iki grupta bu ferman ile tatmin olmamış ve karışıklıklar I. Jüstin dönemine kadar devam etmiştir. Zenon'un ardından ise iktidara sarayın eski hizmetkârlarından Anastasius geçmiştir (491).⁴⁰ 518'de Anastasius'tan sonra tahta kimin geçeceği konusunda bir boşluk olmuştur. Fakat senato ve ordu tahta ortak bir kararla İlliuryalı I. Justinos'u geçirmiştir. I. Justinos Ortodoksluğu kabul etmiş ve papa ile barışmıştır. Böylece Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki anlaşmazlık sona ermiştir. Justinos'tan sonra yerine yeğeni Büyük Justinianos (**Ek 7**) imparator olmuştur (527).⁴¹ I. Justinianos'un iktidara geçtiğinde iki amacı vardı. Birincisi; imparatorluğu eski bütünlüğüne ve refahına ulaştırmak, ikincisi ise Hristiyanlığı herkese kabul ettirmektir. Dış politika da ise Batı'yı tekrar ele geçirerek Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istemiştir.⁴²

I. Justinianos, batıda serbest hareket edebilmek için İranlılar ile anlaşma yapmış, doğu sınırlarını güvence altına almıştır (532). Batıya düzenlenen seferlerle de Kuzey Afrika Vandallar'dan (534), İtalya ise Ostrogotlar'dan alınmıştır. Vizigotlar'dan ise İspanya'nın alınması için sefer düzenlenmiş olsa da sadece İspanya'nın güneydoğusu alınabilmiştir. Fakat tehlikeler imparatorluğun yakasını

³⁸ Grant, Michael, *Roma'dan Bizans'a İ.S. Beşinci Yüzyıl*, (Çev. Z. Zühre İlkelen), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s.66

³⁹ Henotikon, Yunanca "Birliğin Fermanı". Ortodoksların ve Monofizitlerin birleşmesi için yayınlanan bildirgedir. **Bkz:** <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/2565/Acacia-Schism#ref2> (11.10.2012)

⁴⁰ Vasiliev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çeviren; A. Müfid Mansel), CİLT I, Ankara, 1943, s.132-135

⁴¹ Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.53; Karaköse, **a.g.e.**, s.284; Bailly, Auguste, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çeviren; Haluk Şaman), Nokta Kitap, İstanbul, 2006, s.43-44

⁴² Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.53-55; Vasiliev, **a.g.e.**, s.169; Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çeviren; Tefik Bıykoğlu), İstanbul, 1928, s.27-28

bırakmamış ve istilacı devletler saldırılarını devam ettirmişlerdir. İmparator bu tehlikeleri ancak büyük haraç vererek durdurabilmiştir.⁴³ I. Justinianos yönetimi esnasında Roma kanunlarını da bir düzene koymaya çalışmış ve 535'te Tribonianus⁴⁴ başkanlığında bir heyet tarafından yayınlanan Codex Justianus, Digest (eski hukukun çelişkilerini konu alan kitap)'ler, Novellae (Yeni Yasalar) ve İnsitutianus (hukuk kitabı)'larını yayınlamıştır.⁴⁵ Bizans hukundaki bu dört eser bütün dünyadaki hukuk çalışmalarının en üst düzey kaynakları olarak kabul edilmektedir.

I. Justinianos Ortodoks kurallarını da devlet görevleri arasında saymış ve kendisini papaz olarak kabul ettirmiştir. Böylece Hristiyanlığın en büyük kilisesi olan Ayasofya'yı inşa ettirmiş (532-537) bunun yanında da İstanbul ve bazı kentlerde kiliseler, sarnıçlar, su kemerleri de yaptırmıştır.⁴⁶ I. Justinianos'un kendisini papaz olarak nitelendirmesi ve zaman içerisinde kilise işlerine müdahale etmesi bazı karışıklıklara sebep olmuştur. Putperestler, Rafiziler⁴⁷ ve Museviler bu dönemde haksızlığa maruz kalmışlar, medeni haklarından mahrum bırakılmışlardır. İmparatorun fikirlerine katılan İstanbul kilisesi ile imparatorun fikrine karşı çıkan Roma kilisesi arasında bozulmalar meydana gelmiştir.⁴⁸

Bu parlak dönem I. Justinianos'un ardından devam etmemiştir. Yerine geçen II. Justinus (565-578) zamanında Longubordlar İtalya'nın birçok yerini işgal etmişler sadece Güney İtalya, Napoli ve Roma elde kalmıştır (568). Bu sırada İran'a karşı ipek ticaretini elinde tutmak isteyen Göktürkler tarafından Bizans'a ittifak teklifi yapılmış fakat bir sonuç alınamamıştır. İran ile olan durumu düzeltmek için Maurikios (582-602) sefere çıkmış ve Doğu Anadolu'ya yeniden hâkim olmuştur. Bu sıralarda Avarlar ve Slavlar Bizans'ın Balkanlar'daki topraklarına girmişlerdir (592). Avar kağanı Bayan bozguna uğratılmıştır (601). Ancak orduda isyan çıkınca Maurikios öldürülmüş ve isyancıların elebaşısı Phokas başa geçmiştir. Phokas

⁴³ Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.56-59; Vasilev, A.A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çeviren; A. Müfid Mansel), CİLT I, Ankara, 1943, s.169

⁴⁴ Tribonianus, Bizans İmparatorluğu'nda 500-547 yılları arasında görev yapmış hukukçudur.

⁴⁵ Gregory, **a.g.e.**, s s.142-143

⁴⁶ Yıldız, Sevcin, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2009, s.8

⁴⁷ Rafizi; "reddetmek, kabul etmemek, kumandanını terk eden bir ordu veya askeri birlik" anlamına gelen rafizi, mezhepler tarihinde, yaygın şekliyle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetlerini kabul etmeyip reddedenler için kullanılan bir kavramdır.

⁴⁸ Koçu, Reşat Ekrem, *Bizans Tarihi (Şarki Roma İmparatorluğu)*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934, s.34

zamanında imparatorluk İran, Suriye, Filistin ve Anadolu'yu ele geçirmiş, Balkanlar ise Avarlar tarafından istila edilmiştir (602-610).⁴⁹

Heracleios (610-641) döneminde ise devletin durumu o kadar da iyi değildi. Her yıl İranlılar yeni yerler ele geçirmekteydi. 612'de Antakya ve Kayseri'yi; 614'te Şam'ı; 615'te Kudüs'ü; 617'de ise Mısır'ı işgal etmişlerdi, Asya'dan Kadıköy'e kadar gelmişlerdi (619). Lombordlar ise İtalya'da ilerlemeye başlamış ve imparatorluk İspanya'daki arazisini de tamamen kaybetmişti. Bu kadar felaketin üst üste gelmesi Heracleios'u ümitsizliğe düşürmüştü ve devletin merkezini Afrika'ya taşımaya bile düşünmüştü. Fakat bu duruma Patrik Sergios⁵⁰ müdahale edince Heracleios kendisini kısa zamanda toparlamış ve hemen çalışmalara başlayarak Anadolu'da "Themalar"⁵¹ yani askeri bölgeler oluşturmuştur.⁵² Böylelikle bölgeye savunma sistemi getirilmiştir.

Heracleios bu yeni ordusuyla Avarlar ve Perslerle mücadeleye başlamış (622) İranlıları ve Avarları mağlup etmiştir. 623'te Azerbaycan'ı, 625'te Ermenistan ve Ninova'yı topraklarına katmıştır. II. Hüsrev'in ölümü ile Perslerle başarılı anlaşmalara imza atmıştır.⁵³ Heracleios bu büyük askeri zaferlerden sonra din politikasıyla imparatorluğa manevi birliği katmaya çalışmış ve ardından Monofizim denilen fikri desteklese de başarıya ulaşamamıştır. İmparatorun dini alanda birlik sağlama çabası boşa çıkmıştır.⁵⁴

623'te imparatorluğun güneyinde son peygamber Hz. Muhammed ölmüş ve artık Bizans karşısında bundan sonra farklı bir güç belirmiştir, bu güç Müslüman Araplardır. Bizans güneyden gelecek olan bu güce oldukça hazırlıksızdı ve Bizans'ın Suriye, Mısır ve Filistin'e yerleştirilen askeri birlikleri bu güç karşısında zayıf

⁴⁹ Karaköse, **a.g.e.**, s.285

⁵⁰ Patrik Sergios, İstanbul patriği görevinde bulunmuş en etkili kilise adamlarından birisidir. Pers ve Avar istilalarının püskürtülmesi sırasında Doğu Roma İmparatoru Heracleios'u 610-641 desteklemiş ve Hz. İsa'nın doğası konusundaki yaklaşımıyla Doğu Hristiyanları arasında uzlaşma sağlamaya çalışmıştır.

⁵¹ Thema; askeri bölge, büyük birlik. Heracleios döneminde Arapların başarıları karşısında yaşanan askeri düşüşe bağlı olarak geliştirilen büyük askeri birlik. **Bkz:** Gregory, **a.g.e.**, s.178-200

⁵² Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çeviren; Tevfik Bıyıkoglu), İstanbul, 1928, s.50; Ulugün, Yavuz F., *Kocaeli Çevresi Tarihi-III Bizans, Selçuklu Ve Haçlılar Dönemi*, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları, İzmit, 2010, s.27

⁵³ Diehl, **a.g.e.**, s.51

⁵⁴ Gregory, **a.g.e.**, s s.162

kalmışlardı.⁵⁵ 661’de Emeviler başkentlerini Şam’a taşıyarak Bizans’a komşu olmuşlar ve Bizans topraklarına seferler düzenlemeye başlamışlar⁵⁶, böylece bu seferlerle İslamiyet’in önündeki engel olan Bizans’ı ortadan kaldırmak istemişlerdir.

Emeviler’in ve diğer toplulukların saldırıları, Heracleios’un eşleri arasındaki sıkıntılar imparatorun hayata erken veda etmesine sebep olmuştur.⁵⁷ Heracleios’tan sonra iktidara geçmek için yapılan mücadeleler oldukça uzun sürmüş ve bunun neticesinde imparatorluk idaresinde büyük bir boşluk doğmuştur. 7.yüzyılın sonlarına doğru Müslüman Araplar fetihleri daha da ilerletmişler, Fas ve Kartaca’yı ele geçirmişler, buralardan da İspanya’ya geçerek Müslümanlığı yaymak için uğraşmışlardır (Endülüs Emevi Devleti).⁵⁸ İmparatorluk 7. yüzyılın sonuna kadar hem Müslüman Arapların hem de Slavların saldırılarına maruz kalmış, bu yüzden de zor ve sıkıntılı bir dönem geçirmiştir. Fakat 717’de III. Leon’un İsaurya hanedanlığını kurmasıyla Heracleioslar dönemi sona ererek İsauryalılar dönemi başlamıştır.⁵⁹

III. Leon tahta çıktığında (717-741) öncelikle Emevi tehlikesine karşı devletin varlığını korumak istemiştir. Emeviler ile Bizans arasındaki mücadele 717-718 tarihleri arasında başlamış, ancak ülkedeki kıtlık ve Bulgarların saldırıları yüzünden geri çekilmişlerdir. 726’da mücadele yeniden başlamış, Emevi tehlikesine karşı Hazarlar ile ittifak yapılmıştır. Böylece imparatorluk hem İstanbul’u kurtarmış hem de Anadolu’yu Emeviler’den uzaklaştırmıştır. Emeviler’i Anadolu’dan ve İstanbul’dan uzaklaştırmayı başaran III. Leon idarede de yeni düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Themaları küçültmüş, Strategosların⁶⁰ yetkilerini daraltmıştır. Böylece iktidardaki yerini korumayı amaç edinerek orduyu disiplin altına sokmuştur.⁶¹ III. Leon çıkardığı bir kanunla (722) Hz. İsa’nın, Meryem’in ve öteki Hristiyan azizlerin resimlerine taparcasına saygı gösterilmesini yasaklamıştır. Kiliselerde, meydanlarda ve saraylarda ikona denilen ne kadar kutsal sayılan resim varsa hepsini toplatmıştır. Bunun üzerine halk resim kıranlar ve resimlere saygı

⁵⁵ Herrin, Judith, *Bizans*, (Çeviren; Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.135

⁵⁶ Herrin, **a.g.e.**, s.136; Levchenko M. V., *Bizans Tarihi*, (Çeviren; Maide Selen), Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007., s.128

⁵⁷ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.104

⁵⁸ Bailly, **a.g.e.**, s.100-101

⁵⁹ Balık, İbrahim, *Ortaçağ Tarihi Ve Medeniyeti*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005, s.192-193; Karaköse, **a.g.e.**, s.287-288

⁶⁰ Strategos, en yüksek rütbeli subay, askeri vali.

⁶¹ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.146

gösterenler olmak üzere ikiye ayrılmış, bunun neticesinde de aralarında büyük çarpışmalar olmuştur.⁶²

Karaköse, resim kırma hareketinin (İkonoklazm/İkona Kırıcılık) Anadolu'ya devamlı akınlar yapan Müslümanların etkisiyle olduğunu ileri sürmektedir. Fakat Eyice, dini tasvir karşıtlığı olan ikonoklazm üzerinde İslamiyet'in etkisinin bulunmadığını belirterek, köylünün tarlasında çalışması gerekirken manastırda vakit geçirip rahat yaşam sürmesi, devlet ordusundaki askerlerin manastırlara gitmesi, din adamları ve papazların ticaretle uğraşmaları, dini tasvirleri satarak halkın dini duygularını suistimal etmeleri gibi nedenlerle de ikonoklazm hareketinin 726'da imparator III. Leon' un çıkardığı kanunla başladığını öne sürmektedir.⁶³ Resim ve heykel kırma hareketi 787'ye kadar devam etmiştir. Bu tarihte ise iktidarın başında VI. Konstantinos (780-797) bulunmaktaydı. Fakat yaşı küçük olduğu için idareyi annesi İrene almıştır. İsaoria hanedanının son temsilcisi Mikhael'in 867'de öldürülmesi ile Makedonya hanedanı yani I. Basileios iktidarı ele geçirmiştir.⁶⁴ Bu dönemde ekonomi, kültür ve askeri alanlarda yeni gelişmeler yaşanmıştır. Bizans bu dönemde toparlanma sürecine girmiş, Bulgarların Bizans için bir tehdit olması önlenmeye çalışılmıştır.⁶⁵

Abbasi emirliklerinden merkezi Tunus olan Aglebiler bu dönemde Adriyatik kıyılarına kadar ilerlemiş, Budva ve Kotar (Karadağ) üzerine saldırmış, buradan da 867'de Dubrovnik önüne kadar gelmişlerdir. Bu durumda İstanbul'dan yardım istemiş ve Bizans filosu Aglebiler'i geri çekilmeye zorlamıştır. Kazanılan başarıyla Bizans İmparatorluğu'nun itibarı yeniden kuvvetlenmiş ve Doğu Adriyatik kıyılarında Bizans hâkimiyeti yeniden kurulmuştur. Bunun sonucunda da Hristiyanlık hızlı bir şekilde yayılmıştır. Sırbistan, Hırvatistan, Bulgaristan ve Makedonya da Hristiyanlığı kabul etmişler ve bu bölgelerde Bizans'ın nüfuzu etkili

⁶² Akşit, Niyazi ve Sanır, Ferruh, Anonim, *Genel Bilgi Ansiklopedisi*, Savaş Ciltevi, 1981, s.296-297

⁶³ Işın, Ekrem, "Bizans Yok Demekle Bizans Yok Olmaz", Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, 69-70, İstanbul, 1999, s.97

⁶⁴ Cheynet, Jean Claude, *Bizans Tarihi* (Çev. İsmail Yerguz), Dost Kitabevi, Ankara, 2008, s.67; Gregory, a.g.e., s.215; Levchenko M. V., *Bizans Tarihi*, (Çeviren; Maide Selen), Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2007, s.163; Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2002, s.288-289

⁶⁵ Gregory, a.g.e., s.218-219

olmaya başlamıştır.⁶⁶ Geri çekilen Aglebiler batıdaki üstünlüklerini devam ettirmek için 870’de Malta, 878’de ise Syrakusa’yı (Siracusa) ele geçirmişlerdir.⁶⁷

I. Baselios’tan sonra yerine geçen imparatorlar Bulgar, Rus ve Araplar ile mücadele etmeyi sürdürmüşlerdir. II. Baselios (976-1025) Bulgarlar ile savaşmış ve uzun mücadeleden sonra Bulgar devletini egemenliği altına almıştır (1015). Hırvatlar ve Sırlar da bu dönemde Bizans hâkimiyetine alınmış, imparatorluğun sınırlarını İstirya’dan (Sırbistan-Hırvatistan arası) Tuna’ya kadar genişletmiştir.⁶⁸ Bu dönemde Bizans gerek batıda gerekse Anadolu’da birtakım başarılar göstermiş olsa da bu sülale döneminden sonra artık Bizans Selçuklu Türkleri ile uğraşmaya başlayacaktır.

Selçuklular, kısa sürede Marmara ve Ege denizi kıyılarına kadar olan Anadolu topraklarını ellerine geçirmişlerdir. İmparatorluk bu sebeple zor duruma düşmüştür. Yıkılmak üzere olan imparatorlukta bu esnada Aleksios Komnenos bir ihtilal ile imparator olmuştur. Bu dönemde Bizans’ın en büyük düşmanı Normanlar idi ve bu tehlikeye karşı Venedikliler ile ticari antlaşma yapılmıştır. Bu sırada Selçuklular Foça, Sakız, Midilli, Sisam, Rodos ve İzmir’i ele geçirmişlerdir. Selçuklu hükümdarı Melikşah’ın (1092) ölümü ile Selçuklular zayıflama dönemine girmiş, bu durumu fırsat bilen Aleksios, Papa’dan Müslüman Türklere karşı yardım istemiş ve böylece Haçlı orduları Anadolu’ya gelerek 1097’de Selçuklular ile Haçlılar arasında mücadeleler başlamıştır. Genel olarak putperestler, Katolik olmayan Hristiyanlarla ve Müslümanlara karşı yapılan savaşlara Avrupalılarca “*Haçlı Seferi*” adı verilmiştir. Fakat sonunda bu ad, Türklere karşı yapılan seferlere özgü bir ad olarak yerleşmiştir. Türklere karşı yapılan bu seferlerin asıl sebebi mezhep ve inanç perdesi altında sömürü ve keşifler mücadelesi olarak nitelendirmektedir.⁶⁹

Seferlerin amaçları Hristiyan dünyasına siyasal ve sosyal bir tehlike haline gelmiş olan İslamiyeti durdurmak, tehlikeye düşen baharat ve ticaret yollarının hâkimiyetini korumak, Katolik kilisesinin uyruklarını, kudretini ve servetini genişletmek, yeni ve zengin ülkeleri yönetim altına almak, Ortodoks kilisesini yok

⁶⁶ Ostrogorsky, **a.g.e.**,s.220

⁶⁷ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.221-222

⁶⁸ Koçu, Reşat Ekrem, *Bizans Tarihi (Şarki Roma İmparatorluğu)*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934,s.51-52

⁶⁹ Erer, Raşid, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*,(Hazırlayan; Ahmed Yüksel Özemre), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s.15

ederek rekabeti ortadan kaldırmak olarak değerlendirilmiştir. Kilisenin sunmuş olduğu olanaklar, vaat edilenler, bağnazlık, çıkar, serüven, moda, propaganda, taklit gibi etkenler de, kişiler de Haçlı seferlerine gitme isteğini yaygınlaştıran nedenler olmuştur.⁷⁰

Bu sebeplere dayanılarak gerçekleştirilen ilk Haçlı Seferine 1095'te Papa II. Urbanus'un (**Ek 8**) girişimiyle karar verilmiştir. Avrupa içlerine ilerleyen haçlı ordusu Konstantinopolis'e kadar gelmiş, ancak imparator I. Aleksios ordusu Asya yakasına geçirmiş böylece ordu merkezden uzak tutulmuştur. Asya yakasına geçen Haçlı ordusu İznik (Nikaia) yakınlarında Türk ordusu (Anadolu Selçuklu Devleti) ile karşılaşmış ve bu çarpışmada I. Haçlı ordusu Türkleri yenmiştir (1097). 1098'de Haçlı ordusu İznik'i (Nikaia), Şanlıurfa'yı (Edessa), Antakya'yı (Antiocheia) ve 1099'da Kudüs'ü ele geçirmiştir. II. Haçlı Seferi'nin gerekçesi ise Anadolu Selçuklu Devleti'nin Şanlıurfa'yı (Edessa) geri almasıydı. Çünkü Kudüs ve Antakya (Antiocheia) bu durumda tehlikeye düşmekteydi. Fakat Haçlılar bu karşılaşmada Türk ordusu karşısında yenilmekten kurtulamamıştır. Düzenlenen III. Haçlı Seferi'nin amacı Mısır'da yeni hanedanlık kurmuş olan ve 1187'de Kudüs'ü ele geçiren Selahaddin Eyyubi (**Ek 9**) üzerinedir. Gerçekleştirilen sefer yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁷¹

IV. Haçlı Seferi ise 1198'de Papa III. Innocentius'un fermanı üzerine başlatılmıştır. Seferinin amacı; Mısır'ı Türklerin elinden geri almaktır. Yapılan mücadelede Haçlı ordusu Türk ordusu karşısında yine yenilmiş ve bu yenilginin ardından Haçlı ordusu geri dönüşünde kazanım elde etmek adına 1203'te İstanbul'u (Konstantinopolis) işgal etmiş, 1204'te ise şehri tamamen yağmalamışlardır.⁷² Sonuçta Kudüs'ü ve kutsal toprakları geri almak için Müslümanlara karşı başlatılan dördüncü sefer de amacından sapmıştır. Seferler sonucunda Bizans İmparatorluğu zayıflama sürecine girmiş ve Latinlerin İstanbul'u (Konstantinopolis) işgali yüzünden de Batı kilisesi ve doğu kilisesi arasındaki anlaşma olanağı böylece ortadan kalkmıştır.

⁷⁰ Erer, **a.g.e.**, s.29-30

⁷¹ Lemerle, *Bizans Tarihi* , s.111-114

⁷² Lemerle, *Bizans Tarihi* , s.115

Bizans egemenliğinin çöküşü ile İstanbul'da (Konstantinopolis) Flandre Kontu Baudovin'in yönetiminde bir Latin imparatorluğu kurulmuştur.⁷³ Ardından Roma'ya sadık bir patrik başa getirilmiştir. Haçlıların işgal etmediği Bizans topraklarında ise bağımsız Bizans devletçikleri kurulmuştur. Venedik de Bizans'ın kötü gidişatından yararlanmak ve Akdeniz'i denetleyebilmek için önemli adalara, limanlara sahip çıkmıştır.⁷⁴ Seferlerin ardından kurulan Bizans devletçikleri içerisinde en önemlisi İznik (Nikaia) İmparatorluğu olmuştur. İznik (Nikaia) İmparatorlarından General Mikhael Palaiologos, VIII. Mikhael adıyla taç giymiş ve daha sonra 1261'de İstanbul'da (Konstantinopolis) Latin egemenliğine son vererek Bizans'ta Palaiologoslar dönemini başlatmıştır.⁷⁵

Bizans İmparatorluğu kendi iç meselelerine yoğunlaşırken Anadolu'da kurulmuş olan Selçukluların zamanla zayıflaması ve yıkılması Bizans için fazla bir değişikliğe sebep olmamıştır. Fakat onun ardından kurulacak olan Osmanlı Devleti, Anadolu Selçukluları kadar Bizans politikasında pasif kalmayacak ve Bizans'a karşı mücadelelerini daha da artıracaktır. Osmanlı Devleti hedefini İstanbul (Konstantinopolis), yani Bizans'ın merkezi olarak belirleyecek ve bu amaca ulaşabilmek için Bizans'a sürekli seferler düzenleyecektir. Nihayetinde Osmanlı Devleti padişahlarından Fatih Sultan Mehmet bu hedefe ulaşmış ve 1453'te İstanbul (Konstantinopolis) Türklerin eline geçmiştir.

⁷³ Levstchenko M. V., *Bizans Tarihi*, (Çeviren; Maide Selen), Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.266

⁷⁴ Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.115-116

⁷⁵ Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.116-117

1.1. Bizans İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Dini ve Sanatı

Bizans İmparatorluğu'nun ekonomik hayatının temelini toprak, dolayısıyla da tarım meydana getirmiştir. Bizans anlayışına göre; toprak, güneş ve hava Tanrı'ya aitti ve O'da bunları imparatora bırakmıştı. Toprak kişilere genellikle vergi karşılığında verilmiştir. Toprağı işleyenler suç işlerse toprakları ellerinden alınmıştır.⁷⁶ Yani toprak devletin malıydı. İmparatorluğun toprağa ve bu toprağın ekilmesine verdiği değerin önemini iki faktöre bağlayabiliriz: birincisi üretimde sürekliliği sağlamak, ikincisi ise toplanan vergilerle devletin hazinesini zenginleştirmektir.

Elde edilen ürünler arasında tahıl birinci sırayı almıştır. Bunu meyvecilik ve pamukçuluk izlemiş, böylece toprak devletin en önemli gelir kaynağı olmuştur. Tarımın yanında hayvancılıkta gelişmiştir. Koyun, keçi, domuz, sığır ve at yetiştirilmiştir. Tarım ve hayvancılık kadar tekstil de gelişmiştir. Başta pamuklu ve ipekli dokumacılık olmak üzere ketencilik ve halıcılık ileri bir düzeydeydi. Madencilik, camcılık, kuyumculuk da oldukça gelişmiştir. Bunlar sıkı bir devlet denetimi altında bulunmuştur.⁷⁷ Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki başlıca kara ve deniz ticaret yolları Bizans İmparatorluğu'nun topraklarından geçtiği için Bizans yüzyıllar boyunca dünya ticaretinde önemli rol oynamış ve Bizans altını 11.yüzyıl ortalarına kadar her tarafta aranan bir para haline gelmiştir.⁷⁸

I. Aleksios Komnenos'a kadar olan 800 yıllık süre içerisinde Bizans maliyesinin iyi olduğu belirtilmektedir. Bizans'ın para sistemi oldukça sağlam temellere dayandırılmıştır. 15.yüzyıla kadar düzenli tahsil edilen vergileri bundan sonra toplamak mümkün olmamıştır. Gelir gider dengesi azalmış, imparatorluk masrafları karşılamak için Venedik'ten borç para almış fakat bunların çoğunu ödeyememiştir. Geniş halk tabakası sıkıntı içerisinde yaşamaya başlamış ve

⁷⁶ Eyice, Semavi, "Bizans Tarihi" Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, CİLT 3, Görsel Yayınlar, 1982, s.508

⁷⁷ Eyice, "Bizans Tarihi" s.508

⁷⁸ Eyice, "Bizans Tarihi" s.508

bulundukları yerlerden farklı yerlere göç etmişlerdir. Devletin de buralardan vergi toplaması oldukça zorlaşmıştır.⁷⁹

İmparatorluğun gelir kaynaklarını genel olarak ele aldığımızda bu uğraş kollarını belirleyen ana unsurun coğrafi faktör olduğunu görmekteyiz. İmparatorluk, coğrafyanın sunmuş olduğu olanaklardan faydalanmaktadır. Toprağın verimli ve işlenebilir olması, bulunduğu coğrafyaya ait hayvanlar ve sahip olduğu sınırların avantajlarıyla elde etmiş olduğu ticari hâkimiyet devletin ekonomik seviyesini üst düzeyde tutmasını sağlayan en önemli faktörlerdi. Devletin ekonomik gücü mimaride de mümkün olduğunca etkisini göstermiştir.

Bizans İmparatorluğu'nda dinin ve kilisenin önemi büyüktür. Siyasette, sanatta, mimaride, bilimde, felsefede, eğitim-öğretimde, müzikte kısacası Bizans hayatının her alanında din belirleyici ve şekillendirici önemli bir etken olmuştur. İmparatorluğun kuruluşu Hristiyanlık ile sıkı bir şekilde bağlanmıştır. Patrik imparator tarafından seçilmekte, patrik ise imparatora taç giydirmektedir. Kiliseye bağlı olarak geniş bir manastır ağı kurulmuştur. Halkın manastırlara olan ilgisi oldukça artmış böylece insanlar kiliselere maddi destek sağlamışlardır. İmparatorlukta manastırların önemli olmasının nedeni; çeşitlilik gösteren, esnek ve çalışkan bir kurum olması, toplumun ihtiyacını karşılar nitelikte ve her gruptan insana açık olmasıydı. İnsanlar buraya gelerek Tanrı'ya olan borçlarını ödemekte ve aynı zamanda huzur, mutluluk ve güven dolu bir hayat yaşamaktaydılar.⁸⁰ Roma İmparatorluğu'nun devamı sayılan Bizans İmparatorluğu sanatta da Roma'nın mirasçısı olmuştur. Bizans'ı Roma sanatından ayıran faktörler ise devletin coğrafi konumu ve Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesidir. Genel olarak değerlendirdiğimizde Bizans sanatının oluşumunu; kökünü Yunan kültürünün oluşturduğu Roma sanatından ve Doğu'nun izleriyle tamamlamıştır.

Bizans'ı Doğu'dan gelen Anadolu, Mısır, Suriye ve İran sanatları etkilemiştir. Bizans yapı sanatı tuğla ile taşın kullanıldığı bir özelliği yansıtmıştır. Kesmetaş yapı sanatı eyaletlerde, Anadolu, Suriye ve Kuzey Afrika'da, tuğla yapı sanatı ise İstanbul'da görülmektedir. İstanbul dışında ise Makedonya ve

⁷⁹ Karaköse, **a.g.e.**, s.301

⁸⁰ Yıldız, Sevcin, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2009, s.29

Yunanistan'da da takip edilebilmektedir.⁸¹ M.S. 4. yüzyılda I. Konstantinus zamanında Bizans'ın resmi dini Hristiyanlık olunca eski Roma sanatı değişik boyutlar kazanmıştır. Ülkenin her yerine kiliseler yapılmaya başlanmış, bu kiliselerin içi eski Hristiyanlık motifleriyle süslenmiştir. Süslemelerde freskler ve mozaikler önemli bir yer tutmuştur. Yapıyla bezeme arasında belirli oranların dikkate alınmasıyla Bizans sanatı anıtsal bir niteliğe kavuşmuştur. Bizans sanatı din yani Hristiyanlık sanatı olduğundan dogmaların, belirli kalıpların kısıtlamasında kalmış, sanatçılar kendilerini kilisede çalışan rahipler gibi görmüşler ve bunun yanında karşılıksız yapılan bu kutsal hizmetler sonucu eserlerine imzalarını atmaktan kaçınmışlardır.⁸²

⁸¹ Bahar, Hasan, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yayınları, Konya, 2011, s.182; Mango, Cyril, *Bizans Mimarisi*, (Çeviren; Mine Kadiroğlu), Oxford, Ankara, 2006, s.10

⁸¹ Bahar, **a.g.e.**, s.182-183

2. ANADOLU'DA ERKEN DÖNEM BİZANS MİMARİSİ

(M.Ö. 306 -726)

Hâkimiyet alanı geniş olan Bizans İmparatorluğu sahip olduğu bölgelerdeki kalıcılığını, buralara bırakmış olduğu sanat eserleriyle başarabilmiştir. Başta Anadolu olmak üzere batıda Trakya, Balkanlar, Makedonya, Sırbistan, Yunanistan, Kuzey İtalya ve İspanya'nın belirli kısımlarında egemenlik kuran Bizans, doğuda Suriye, Filistin ve Mısır'ı ele geçirerek Kuzey Afrika'nın tamamında hâkimiyet sağlamıştır.⁸³ Bizans'ın ortaya çıkarmış olduğu sanat ele geçirmiş olduğu bölgelerden, hem etkilenmiş hem de bu bölgeleri etkilemiştir. Buna göre de karşılıklı etkileşimle Bizans sanatı ve mimarisi ortaya çıkmıştır.

Her ne kadar Bizans sanatının özü Yunan ve Roma sanatına bağlansa da bu⁸⁴ doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü sanatın besleneceği kaynak ilk önce doğduğu coğrafyanın izlerini taşır. Anadolu'da doğmuş olan bu sanat ta dolayısıyla bu coğrafyadan kendisine bir takım şeyler katacaktır. Anadolu'nun tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapması, İstanbul'un (Konstantinopolis) Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprü olması, bunların yanında bölgenin çeşitli ve köklü kültürel zenginliği Bizans sanatının oluşumundaki en önemli etkenler olarak ön plana çıkmaktadır.

Bizans sanatının en güzel örnekleri de doğal olarak özünü almış olduğu Anadolu'da veya imparatorluğun başkenti İstanbul'da (Konstantinopolis) meydana getirilmiştir. Bizans sanatının çizgisine, ahengine ve şekil güzelliğine önem vermiş olduğu eserler daha çok başkentte yer aldığı için bunlara hâkim üsluba Başkent Üslûbu, dış çevrelerde daha ilkel ele alınan sanat eserleri ise Eyalet Üslubunun

⁸³ Eyice, Semavi, “*Türkiye’de Bizans Sanatı*”, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, CİLT 3, İstanbul, Görsel Yayınları, 1982, s.514

⁸⁴ Guntram Koch, Almanyalı ünlü arkeologtur.

temsilcileri olarak kabul edilmiştir.⁸⁵ Bizans, Roma İmparatorluğu döneminde de kullanılan taş ve tuğla tekniğini başkentte de (Konstantinopolis) devam ettirmiş, taş sıraları arasına tuğla dizilerini yerleştirerek örgü tekniğini daha ileri bir boyuta ulaştırmıştır. Batı Anadolu’da daha çok Antik dönemin sanat etkisi devam etmiştir. Diğer bölgelerdeki üslûp ve özellikler daha farklı gelişim göstermiş ve genellikle yapılarda devşirme malzeme, ahşap veya kerpiç kullanılmıştır. Örneğin; Makedonya, Yunanistan, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika’daki eserler birer eyalet sanatı ürünleri olarak değerlendirilmiştir.⁸⁶ Kısacası, Bizans sanatı ve mimarisi coğrafi dağılım bakımından homojen bir dağılım sergilememiştir.

Bizans İmparatorluğu, tuğla ve harcı Romalılardan almıştır. Roma İmparatorluğu’ndan ve Yunan Mimarisi’nden farkı ise yapılarında tuğlaya daha çok ağırlık vermesidir. Roma ve Yunan Mimarisi’nde de tuğla kullanılmıştır fakat kireçtaşı, tüf, granit, ahşap, kerpiç, bazalt, tuğlaya göre mimaride daha ön planda tutulmuştur.⁸⁷ Bizans Mimarisi’nde duvarın esası kaplama duvardır. Dış yüzler taştan, tuğladan ve harçtan meydana gelmektedir. Tuğla, taş ve harç üçlüsü Bizans’ta sadece duvar dokusu olarak kalmamış, aynı zamanda cephelerde büyük bir hareketlilik getiren süsleme araçları olmuştur.⁸⁸

Bizans İmparatorluğu’nun belirli yüzyıllarında duvar tekniğinde kullanılan malzemelerin değişim analizi	
4.yüzyıl duvar tekniğinde	30-40cm. Uzunluğunda tuğla kullanılmıştır. Tuğla ve harç arasındaki oran 1:1’dir.
5.yüzyıl duvar tekniğinde	5-10 sıra taş,5-6 sıra tuğla kullanılmıştır. Tuğla uzunluğu 36-38cm.’dir. Tuğla ve harç arasındaki oran 1:1’dir.
6.yüzyıl duvar tekniğinde	Kesme taş veya moloz taş ve 4 sıra tuğla kullanılmıştır. Tuğla uzunluğu 33-38cm.’dir. Tuğla ve harç arasındaki oran 1:1 veya 2:3 oranlıdır.

⁸⁵ Eyice, Semavi, “Bizans Sanatı”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, CİLT 2, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s.251

⁸⁶ Işın, Ekrem, “Bizans Yok Demekle Bizans Yok Olmaz”, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, 69-70, İstanbul, 1999, s.95

⁸⁷ Abdullah Çördük, *Yunan ve Roma Mimarisindeki Yapı Teknikleri*, (Danışman: Doç. Dr. Gül Gürtekin Demir), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2006

⁸⁸ Mehmet İhsan Tunay, *Türkiye’deki Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Tekniğine Göre Tarihlendirme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1984.

Tablo 1- Tablodaki ve yapıların âdetine ait bilgiler Mehmet İhsan Tunay'ın “Türkiye’deki Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Tekniğine Göre Tarihlendirme” adlı yayınlanmamış doktora tezinden alınmıştır.

Tabloda Bizans devrine ait 115 adet yapının çeşitli bölümlerinden alınmış 175 duvar örneğinin doku analizleri yapılmıştır. Buna göre adı geçen yüzyıllar içerisinde duvarda kullanılan malzemenin boyutunda fazla bir değişim olmadığı, sadece yüzyıllar içerisinde duvar örmede farklı malzemelerin kullanıldığı, bununla birlikte malzemelerin boyutlarında ve oranlarında da fazla bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır.

Bizans Mimarisi’ni Roma’dan ayıran en önemli özellik, Roma Mimarisi’nde daire plan üzerine kubbe inşa edilirken, Bizans’ta dörtlü plan üzerine kubbenin inşa edilmesidir. Bizans Mimarisi’nde tonoz⁸⁹ ve kubbeler genelde tuğladan inşa edilmiştir. Bu tekniğin Roma’dan gelmeyen, yabancı mimarlar tarafından uygulanan ithal bir sanat usulü olduğu belirtilerek, tuğla mimarisinin taşın az fakat kilin oldukça mükemmel olduğu Mezopotamya ve İran’da ortaya çıktığı, Bizans’ın da bu tekniği bu kültürlerden öğrendiği belirtilmektedir.⁹⁰

Bizans Mimarisi’nde kullanılan teknikler ise; binanın dış manzarasının ağır, fakat içinin çok süslü olması, duvar kubbelerinin inşasında mozaik kullanılması, iç duvarların damarlı mermerle kaplanması, iki kanatlı sütun başlıkları ve bu başlıklarda bezeme olarak oyma kenger yaprağı şekillerinin ve hayvan resimlerinin kullanılması, sütunlar üzerine kemer inşa edilmesi ve birbirini kesen tonozların kullanılması şeklinde sıralanabilir.⁹¹

Erken Dönem Bizans Mimarisi gibi, Erken Dönem İslâm Mimarisi ve Türk Mimarisi’nin gelişimi de farklı ırkların mimari yapılarının, tekniklerinin, üslûplarının; coğrafî, kültürel ve dinsel ihtiyaca uydurulması ile zamanla oluşmuştur. İslâm Devletleri; eski kavimlerin, komşularının, farklı ırkların sanat ve mimari

⁸⁹ Tonoz, kemerlerin bir araya gelmesiyle oluşturulan tavan örtüsü.

⁹⁰ Lemerle, Paul, “Bizans Mimarisi”, (Çev. Haluk Togay), Arkitekt Aylık Mimarlık, Şehircilik ve Süsleme Sanatları Dergisi, Say.11-12, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1998, s.259-260

⁹¹ Deniz, Semra ve Aydos, Selim, *Sanat Tarihi I*, SEK Yay., Ankara, 1995, s.82-83; Arseven, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, CİLT I, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1998, s.259-260

geleneklerinden yararlanmada bir sakınca görmemişlerdir. İlk devir İslâm sanatında görülen yabancı unsurların etkisi, zaman içerisinde orijinal-özgün mimarinin oluşumuna katkı sağlamıştır.⁹² Hz. Muhammed ve Dört Halife Dönemi'nde devlet genellikle savaşlara ve seferlere ağırlık verdiği için İslâm Mimarisi'ne gereken zaman ve kaynak ayrılamamıştır ve bu yüzden de mimari gelişim gösterememiştir. Bu dönemde daha çok fetihlerle ele geçirilmiş eski Roma, Bizans ve Sasani topraklarındaki mimari yapılardan yararlanılmıştır.

Emeviler döneminde ise artık İslâm sanatı ve mimarisi oluşum içerisine girmiştir. Fakat bu oluşum daha çok komşu sanatlara (Roma, Bizans, Helenistik, Sasani ve Kıpti/Mısır) ve mimariye bağlı olarak değişim sergilemiştir.⁹³ Emevi yapıları daha çok plânlama ve yapısal unsurlar bakımından Bizans etkileri göstermiştir. Bazilikal, transept ve rotond (kubbeli yapı) tarzı yapı plânları (**Ek 10, 11, 12 ve Ek 13**), iki katlı kemer sistemi ve Antik sütun başlıkları İslâm mimarisinin Bizans ve Roma etkisini taşıdığını göstermektedir. Yapıların mimari süslemelerinde de fresk ve mozaik ağırlıklı olarak kullanılmış ve böylece Bizans tesiri belirgin olarak görülmüştür. Örneğin; Şam Ümeyye Camii, Tunus Kayrevan Seyd-i Ukba Camii (**Ek 14, 15, 16 ve Ek 17**).⁹⁴ Yapı malzemeleri olarak coğrafyanın etkisiyle tuğlaya ağırlık verilmiş taş ve mermerde kullanılmıştır.

Abbasiler döneminde ise İslâm mimarisi, Türk ve Sasani etkisi altında kalan bir tavır sergilemiştir. İslâm sanatı, Müslümanlığı kabul eden her memleketin sanat unsurlarından, sanatkârlarından ve işçilerinden faydalanarak gelişmiş ve böylece ortaya karakter farklılıkları çıkmıştır.⁹⁵ Türkler, Araplardan çok önce kubbe tarzını (rotond) biliyorlardı. Araplar, kubbeyi Bizans-Roma etkisiyle öğrendikleri halde, Türkler yassı soğan tipi kubbeyi önceden yapmaktaydılar. Günümüzdeki sıkılaştırılmış keçeden yapılan Kırgız çadırlarında bu örneği hâlâ görebilmekteyiz. Türk mimarlığında da kerpiç, taş ve tuğla malzeme olarak kullanılmıştır.⁹⁶ Türk mimarlığı tam manasıyla Türklerin Müslümanlığa geçişiyle gelişmiştir. Mimarlığın

⁹² Çam, Nusret, *İslam'da Sanat Sanatta İslâm*, Akçağ Basım Yayım, Ankara, 1999, s.92-93

⁹³ Can, Yılmaz ve Gün, Recep, *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 2011

⁹⁴ Hattstein, Markus ve Delius, Peter, *İslâm Sanatı ve Mimarisi*, Literatür Yay., s.84-87; Hollingsworth, Mary, *Dünya Sanat Tarihi*, İnkılap Kitabevi, 2009, İstanbul, s.114-115

⁹⁵ Grabar, Oleg, *İslâm Sanatının Oluşumu*, (Çev. Nuran Yavuz), Acar Matbaası, İstanbul, 2004, s.179; Toprak, Burhan, *Sanat Tarihi III*, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları;25, 1963, s.5-7

⁹⁶ Güvemli, Zahir, *Sanat Tarihi*, Varlık Yayınları, 2009, İstanbul, s.270

gelişimini İslâmiyet'e bağlamamızın sebebi ise; Türklerin önceden çeşitli dinlere inanmaları ve yarı-göçebe yaşam şekilleri göstermeleridir.

İran'da ve Mezopotamya'da Sasani ve Türk; Suriye ve Mısır'da Türk, Roma ve Bizans; İspanya'da Vizigot; Hindistan'da Çin, Hindu ve Türk tesirlerini görmemek imkânsızdır. İran'da, Anadolu'da ve Hindistan'da devlet kurmuş olan Türklerin bu bölgelerdeki sanatları arasında görülen farklar, bu bölgelerde kalan kültür mirasından kaynaklanmaktadır. Bu tesirler gerek yapıların plânında gerekse kullanılan malzemede kendini göstermektedir.⁹⁷

Kısacası İslâm Mimarisi'ne bu dönemde baktığımızda şu yargıya varabiliyoruz; din birliği üslûp birliğini doğurmamıştır. Sanat bir kompozisyonudur. Her çağ önceki çağı devam ettirmiş onu bir üstün dereceye kadar yükseltmiştir. İslâm Mimarisi'de böylece sanat oluşumu içerisindeki ödevini bu değişim ve karışım ile yapmıştır. Mimarinin ve sanatın oluşumu farklı zenginliklerle, oluşumlarla değişim gösterir ve çağ atlar. Tıpkı İslâm ve Türk Mimarisi'nde olduğu gibi Bizans Mimarisi de bu gelişimi, oluşumu gerçekleştirmiştir. Sanat tarihçileri Bizans Mimarisi'ni dini, askeri ve sivil mimari olmak üzere üçe gruba ayırmışlardır.

2.1.1. DİNİ MİMARİ

Hristiyanlığın 4.yüzyılın ilk yarısında serbest bir din haline gelmesiyle Bizans sanatı ve mimarisi bir geçiş dönemine girmiş böylece imparatorluk Yunan-Roma dünyasının sanat geleneklerini yeni inanca uydurmaya çalışmıştır. Bunun yanında doğunun bütün şekil ve renk tesirlerini de kendisinde toplamaya devam etmiştir.⁹⁸ Zevi'ye⁹⁹ göre Bizans İmparatorluğu'nun dini mimaride kullanılmış olduğu teknikler Roma ve İlkçağ mimarisinden alınmıştır. Yunanlıların izleme özgürlüğüne ve Romalıların sahneciliğine yabancı olarak bu iki deneyde kendilerine hayati olanı

⁹⁷ Yetkin, K. Suut, *İslâm Mimarisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları:2, Doğu Matbaası, Ankara, 1959, s.7

⁹⁸ Turani, Adnan, *Dünya Sanat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s.208

⁹⁹ Bruno Zevi, 1918'de İtalya'da doğmuş ünlü mimardır.

seçmişlerdir. Kiliselerin, Yunanlıların insani ölçülerine ve Romalıların iç mekân fikrine uygun olduğunu Zevi eserinde dile getirmiştir.¹⁰⁰

Talbot¹⁰¹ Bizanslıların ilk kiliselerini kendilerine önce klasik dünyadan daha sonra da Doğulu komşularından miras kalan biçim ve tekniklere göre yaptıklarını dile getirmiştir.¹⁰² Pagan bir sistemden tek tanrılı bir sisteme geçiş sonrasında mimarideki en belirgin değişim, genelde dini yapılarda gerçekleşmiştir. Bizans sanatının ve mimarisinin şekillenmesinde doğunun, dinin ve Yunan kültürünün etkisi olduğu söylenebilir ve bu değişim sadece bir kültürle bağdaştırılmaz.

4.yüzyılda Bizans İmparatoru I. Konstantinus Hristiyanların gücünden çekindiği için onlarla bir anlaşma yoluna gitmiş ve 313 tarihli Milano Fermanı ile Hristiyanlara ellerinden alınan tüm haklar geri verilerek Hristiyanlık serbest bir din haline gelmiştir.¹⁰³ Burada bahsetmiş olduğumuz 313 tarihi Bizans sanatının gelişmesi için bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra ortaya çıkan sanat Hristiyan sanatı ve mimarisidir.

Kimi tarihçiler için dönüm noktası sayılan bu tarih Mango¹⁰⁴ için farklı değerlendirilmektedir. Çünkü Mango Hristiyanlığın serbest hale gelmesiyle dinin sanat üzerinde hemen görünen bir etkisi olmadığını öne sürerek, Hristiyanlığın kendisine özgü bir sanat geleneğinin bulunmadığını, hatta dinin sanata karşı olumsuz yaklaştığını ifade etmektedir. Tamamen bu dönemde ne geçerliyse onlar kullanılarak halka dönük bir dini sanat yaratılmıştır. Sanatın kendi kimliğine bürünmesinin ise yaklaşık bir yüzyılı aldığını belirtmektedir.¹⁰⁵

Hristiyanlığın gizli gizli yayılmaya başladığı M.S. 1. yüzyıl ile çeşitli ülkelere resmî din olarak kabul edildiği M.S. 4. yüzyıla kadar geçen süre içinde ortaya çıkan sanata veya mimariye Erken Hristiyan Mimarisi denilmektedir. Genellikle I.

¹⁰⁰ Zevi, Bruno, *Mimariyi Görmeyi Öğrenmek*, (Çev. H.Demir Divanlıoğlu), Birsan Yayınevi, İstanbul, 1990, s.33

¹⁰¹ Rice Tamara, Talbot, 1904'te St. Petersburg'da Rusya'da doğmuş ünlü sanat tarihçisidir.

¹⁰² Talbot, Rice Tamara, *Bizans'ta Günlük Yaşam Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis*(Çev.Bilgi Altınok), Özne Yayınları, Ankara, 2002, s.208

¹⁰³ Arseven, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi, CİLT I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1998, s.258-259; Eyice, Semavi, "Bizans Sanatı", s.251; Eyice, Semavi, "Türkiye'de Bizans Sanatı", 515 ; Çolakoğlu, Lale ve Pekün, Sevgi, *Sanat Tarihi I*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, s.77

¹⁰⁴ Cyril Mango, Bizans İmparatorluğu'nun tarihi, sanatı ve mimarisi hakkında araştırmalar yapan İngiliz uzman.

¹⁰⁵ Mango, Cyril, *Bizans Mimarisi*, (Çev.Mine Kadiroğlu), Oxford, Ankara, 2006, s.49

Konstantinus'tan I. Justinianos'a kadar olan dönem (M.S.200-600) bu mimari içerisinde değerlendirilmektedir.¹⁰⁶ Mimarlık açısından bu dönemin geleceğe yönelik en önemli katkısı Roma bazilikasının ana hatlarıyla kilise plan şemasının özünü oluşturmaya başlamasıdır.

Suriye, Mısır ve Anadolu'ya yayılan Hristiyanlık hareketi ilerleyen zamanda Bizans sanatı ve mimarisi üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Fakat Hristiyanlığın ilk dönemlerinde imparatorlukta dinsel bir mimari henüz gelişmemiştir. Genellikle dinsel törenler yemek odalarında gerçekleştirilmiştir. Küçük Hristiyan gruplar özel evlerdeki (**Ek 18**) uygun mekânlarda tapınmışlar ve kilise sadece ecclesia¹⁰⁷ veya bir bina olarak değil, insanların kendisi olmuştur. Hristiyan olmak isteyenler tapınmanın ilk kısmını izlemişler fakat cemaate kabul edilenler Agapeyi (sevgi yontusunu) ve Eucharisti (şükranı) kutlarken onlar başka bir odaya ya da daha büyük evlerinin peristiline (sütunlu avlu) çekilmek zorunda kalmışlardır. Yalnızca ritüelle (dini törenle) vaftiz edilenler Aşai Rabbani Ayini'ne¹⁰⁸ katılmıştır. Aziz Paulus¹⁰⁹, un Efes'i ziyaretindeki gibi gerektiğinde de bir yer kiralanabilmiştir.¹¹⁰

Erken Dönem Bizans Mimarisi'nin en önemli yapı tipleri arasında üç, ya da beş nefli, transeptli ve kubbeli Helenistik bazilikalar önemli bir grubu oluşturmaktadır. İkinci bir yapı tipi ise merkezi planlı yapılardır. Bunların yuvarlak plânlı olanlarına rotond ismi verilmiştir. Bu yapı tipi mabetlerde, hamamlarda, vaftiz binalarında ve azizlerin hatırasını yaşatmak için yapılmış martyrionlar (din uğruna ölenler, şehitler için inşa edilmiş yapılar) da kullanılmıştır. Dönemin sonuna doğru ise Yunan haçı (**Ek 19**) şeklindeki yapılar önem kazanmaya başlamıştır.¹¹¹

Anadolu'da ki Erken Dönem Bizans Dini Mimarisi'nde genellikle iki önemli imparator ön plandadır. I. Konstantinus ve I. Justinianos. Konstantinus dönemi,

¹⁰⁶ İbrahimgil, Mehmet Z., "Hristiyan ve Bizans Sanatı", <http://www.hristiyan-gazete.com/2012/05/hristiyan-ve-bizans-sanati-doc-dr-mehmet-zeki-ibrahimgil/#.UPR8NeQ01Xo.>, (20.05.2012)

¹⁰⁷ Ecclesia (Meclis), Yunanca bir kelime olup kilise anlamını da taşımaktadır.

¹⁰⁸ Aşai Rabbani Ayini, Hz. İsa'nın etini ve kanını temsilen ekmek ve şarabın kutsandığı ayin.

¹⁰⁹ Havarı Paulus, On İki Havarı 'den biri. Yahudi asıllı ailesinin yerleştiği Tarsus'ta yaklaşık M.S.5-15 yılları arasında doğmuştur. Saul olan adı vaftiz edildikten sonra Paulos olarak değiştirilmiştir. Hristiyan dinini yaymak için yaptığı üç geziden sonra M.S.60'ta Roma'ya gitmiş ve M.S.66'da burada tutuklanmıştır. M.S.67'de ise Ostia yolunda başı kesilmiştir. **Bkz.** Guntram Koch, *Erken Hristiyan Sanatı*, (Çev. Ayşe Aydın), Arkeoloji ve Sanat Yay., 2007, İstanbul, s.20

¹¹⁰ Leland, Roth M., *Mimarlığın Öyküsü, Öğeleri, Tarihi ve Anlamı*, (Çev. Ergün Akça), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s.335

¹¹¹ Can, Yılmaz ve Güneş, Recep, *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 2011, s.52

Hristiyanlık mimarisinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Çünkü dönemi iki önemli olayı içermektedir; bunların birincisi 4.yüzyılın ilk yarısında Hristiyanlığı serbest bir inanç haline getirmesi, ikincisi ise İstanbul'u (Konstantinopolis) imparatorluğun başkenti olarak seçmesidir. Hristiyanlığın serbest hale gelmesiyle dini mimari artık bu dönemde gelişmeye başlamıştır. Hızla ilerleyen dini mimari I. Justinianos döneminde de devam etmiş, bunun yanında bazı dini yapılar dönemin mimarları tarafından onarımdan geçirilmiştir. Diğer imparatorlar döneminde ise dini yapıların inşası devam etmiştir. Fakat sayıları bu iki imparator dönemindeki kadar fazla değildir. İç karışıklıklar, taht mücadeleleri, kısa dönem iktidar dönemleri ve dini anlaşmazlıklardan dolayı, diğer imparatorlar döneminde mimariye gereken ilgi gösterilememiştir.

I. Kostantinus dönemini dini mimarinin başlangıç noktası olarak gösterdiğimiz için bu dönemin öncesini, I. Kostantinus dönemini ve sonrasını ayrı başlıklar altında ele alacağız.

2.1.1. I. Konstantinus Öncesi Dönem (200-311/313)

Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kalan topraklarda 1.ve 2. yüzyılda Hristiyan cemaatin kullandığı bir yapı henüz ortaya çıkmamıştır. 1.yüzyılın ortalarında Balkanlar'ın güneyinde ve Anadolu'nun küçük şehirlerinde Hristiyanların olduğu bazı yazılı kaynaklarda belirtilmektedir.

Aziz Paulus, misyon gezilerinde Anadolu'da birçok yeni Hristiyan cemaati oluşturmuş ve var olanları ziyaret etmiştir. Aziz Paulus, M.S. 46-48 yılları arasında Antakya'dan (Antiokheia) yolculuğuna başlamış ve bir liman kenti olan Samandağ'a (Seleukeia Pieria) gelerek, buradan bir gemiyle, Kıbrıs (Salamis ve Paphos) üzerinden Antalya (Attalia) Limanı'na ulaşmıştır. Kara yolu ile Aksu'ya (Perge) Aksu Vadisi'nden (Kestros) ise Yalvaç'a (Psidia Antiokheia) gitmiştir. Yolculuğuna devam ederek, Konya (İconium), Hatunsaray Kasabası (Lystra) ve Aşırın Köyü'nü (Derbe) ziyaret etmiştir. Aynı güzergâhtan geri dönerek Yalvaç (Psidia Antiokheia) ve Aksu Vadisi (Kestros) üzerinden, Aksu'ya (Perge), oradan da Antalya'ya (Attalia) varmıştır. Daha sonra deniz yolu ile Kıbrıs'a uğramadan Samandağ (Seleukeia

Pieria) ve Antakya'ya (Antiokeia) ulaşarak birinci yolculuğunu tamamlamıştır (**Ek 20**).¹¹²

Paulus ikinci yolculuğunu (**Ek 21**) M.S.49-50'de gerçekleştirmiştir. Antakya'dan (Antiokeia), Tarsus, Aşiran Köyü (Derbe), Hatunsaray Kasabası (Lystra), Konya'ya (Iconium) ulaşmış, Yalvaç'dan (Psidia Antiokeia) Çanakkale'ye (Troas) geçiş yapmış, oradan da deniz yolu ile Makedonya Neapolis'ine gitmiştir. Karayoluyla Makedonya kentleri olan Philippi, Amphipolis, Apollonia, Thessalonica ve Borea'yı ziyaret etmiş, buradan deniz yoluyla Kıta Yunanistan'daki Athens, Korinth ve Cenchrea kentlerine gitmiştir. Deniz yoluyla yolculuğuna devam ederek tekrar Anadolu'ya geçmiş ve Selçuk'a (Efes) ulaşmıştır. Yine deniz yoluyla Rodos (Rhodes) Adası üzerinden Suriye'ye (Caesarea), buradan da son durak olan Kudüs'e (Jerusalem) varmıştır. Bir süre sonra yine karayolu ile Galatya ve Frigya Bölgeleri'ni bir kez daha dolaşarak, daha önceki yolculuklarında Hristiyan olan kişilerin ne durumda olduklarını görerek, ruhen pekişmelerini sağlamak üzere üçüncü yolculuğa çıkmak için Antakya'ya (Antiokeia) geri dönmüştür.¹¹³

Üçüncü ve en uzun süreli yolculuğuna (**Ek 22**) M.S.53 yılında başlamış, farklı yerlere uğrayarak Selçuk'a (Ephesos) gelmiş ve burada üç yıl kalmıştır. Tekrar Eski İstanbul/Dalyan Köy'e (Aleksandreia Troas) gitmiş, Yunanistan yolculuğu sonrasında Gelemiş'e (Patara) ulaşmıştır. Oradan gemi ile tekrar geri dönmüştür. Paulus'un yapmış olduğu yolculuklar aracılığıyla 1.yüzyıl ortalarında Anadolu'da büyük bir Hristiyan cemaati oluşmuştur.¹¹⁴ İoannes'in¹¹⁵ vahiylerinde M.S.100 yılı civarında Anadolu'daki "yedi cemaate" mektuplar göndermiş olduğu belirtilmiştir. Bunlar: Efes (Ephesos), İzmir (Smyrna), Bergama (Pergamon), Akhisar (Thyateira), Sart (Sardeis), Alaşehir (Philadelphia) ve Denizli yakınlarındaki Eskişehir (Laodikeia) cemaatleridir.¹¹⁶

¹¹² Koch, Guntram, Erken Hristiyan Sanatı (Çev. Ayşe Aydın), Arkeoloji ve Sanat Yay., 2007, İstanbul, s.20; <http://www.ispartakulturturizm.gov.tr/belge/1-74788/st-paul-aziz-paulus.html> (02.07.2012)

¹¹³ Koch, **a.g.e.**, s.20; <http://www.ispartakulturturizm.gov.tr/belge/1-74788/st-paul-aziz-paulus.html> (02.07.2012)

¹¹⁴ Koch, **a.g.e.**, s.20-21

¹¹⁵ İoannes (Yuhanna), Vaftizci Yahya olarak da bilinmektedir. Bu ad kendisine, Hz. İsa'yı Ürdün Irmağı'nda vaftiz etmesinden sonra verilmiştir. Hz. İsa'ya ilk inananlardandır. Başı kesilerek öldürülmüştür.

¹¹⁶ Koch, **a.g.e.**, s.21

Hristiyanlığın başlangıcında, cemaatlerin şekillenmesinde St. Paulus'un mektuplarının önemli rolü olmuştur. Çünkü Hristiyanlar dua etmek üzere toplandıklarında Pavlus'un mektuplarını okuyarak manevi güç kazanmışlardır. Bu mektupları çoğaltarak diğer kiliselere de göndermişlerdir.¹¹⁷ Hristiyanlığın erken dönem mimarisine ait en eski buluntu Aberkios adında bir Hristiyana ait, Anadolu'da Afyon yakınlarında, Frigya'da bulunan mezar altarıdır.¹¹⁸ "Hristiyan Yazıtlarının Kraliçesi" olarak adlandırılmış bu altar uzun bir yazıta (**Ek 23 ve Ek 24**) sahiptir. Yazıt M.S.170 ile M.S.200 yılları arası dönemi ele almaktadır.¹¹⁹ Eser 1892'de Osmanlı padişahı II.Abdülhamit'in izniyle Vatikan'a hediye edilmiştir. Hristiyanlık tarihi açısından büyük öneme sahip olan Aziz Aberkios'un mezarının da Afyon Sandıklı'da olduğu yapılan çalışmalarla belirlenmiştir.¹²⁰ 3.yüzyıl sonu ile 4.yüzyıl arasında Hristiyan nüfusun sayısı hızla artmıştır. Buna paralel olarak da daha büyük kiliseler yapılmıştır. Lactantius,¹²¹ İzmit'te (Nikomedeia) İmparator Diocletianus'un sarayından görülebilen ve şehre hâkim meydanların birinde oldukça yüksek bir kilisenin varlığından bahsetmiştir. Fakat kilise yine aynı imparator tarafından yıkılmıştır.

Silifke (Seleukeia) yakınlarındaki Meryemlik'te (Ayatekla) yer alan Thekla Kilisesi altındaki mağaranın da bu döneme ait olabileceği varsayılmaktadır. Kilise Hristiyanlığın yasak olduğu dönemlerde Aziz Paulus'un öğrencisi olduğu söylenen Thekla adındaki kadının, Meryemlikte Silifke'de (Seleukeia) bulunan mağarada ibadet yaptığı rivayet edilmektedir. İmparator Zenon döneminde de Azize Thekla'ya duyulan saygı üzerine burası kiliseye dönüştürülmüştür.¹²²

¹¹⁷ Aydın, Mehmet, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.94-95

¹¹⁸ Altar, Antikçağda tapınakların etrafını kuşatan çevre duvarı boşluğunda, tiyatronun orkestrasında, agorada ve evlerde, üzerinde adak kurban edilen, yakılan ve sunularda bulunan yuvarlak ya da kare, genellikle taştan yapılmış, kurban kanının akmasını sağlayacak deliği bulunan bir masa niteliğindedir. Masa şeklindeki altarlara bezemesiz, yazıtlı veya kabartmalıdır. **Bkz.** Tamay Tekçam, *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul, s.11

¹¹⁹ Koch, **a.g.e.**, s.21-22

¹²⁰ "Sandıklı'da Yaşamış Ünlü Bir Hristiyan Önderi Aziz Aberkios'un Mezar Yazıtı Sandıklı'da Mı Bulundu?", <http://www.sandiklitso.tobb.org.tr/haber.php?kimlik=68> ,(12.04.2012)

¹²¹ Lactantius, Hristiyan din bilgini. Cirta yakınlarında M.S.250'de doğduğu sanılmaktadır. M.S. 300 yılında Hristiyanlığı kabul etmiştir. Konstantinus tarafından oğlu Crispus'un eğitimiyle görevlendirilmiştir. M.S. 325 yılında ölmüştür. **Bkz.** Guntram Koch, *Erken Hristiyan Sanatı*, s.24

¹²² Granth, Michael, *Roma'dan Bizans'a İ.S. Beşinci Yüzyıl*, (Çev. Z. Zühre İlkelen), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s.109; Hagia Thekla (Meryemlik), <http://www.kenthaber.com/akdeniz/mersin/silifke/Rehber/kiliseler/hagia-thekla-meryemlik>, (08.02.2008)

2.1.2. I. Konstantinus Dönemi

Hristiyanlığın serbest bir din haline gelmesiyle (313 Milano Bildirgesi) hem işlevsel hem de simgesel açıdan kamusal tapınmaya uygun bir yapı tipinin tasarlanması sorunu ortaya çıkmıştır. Hristiyanların bu inancı kabul etmiş büyük kitleleri barındırabilecekleri ve yapılan ayinleri gerçekleştirebilecekleri kapalı mekânlara gereksinimleri olmuştur. Eski tapınak formları dar olduklarından ve eski pagan dinine ait simgeleri içerisinde bulundurmalarından dolayı kullanılamamışlardır. Bu yüzden Konstantin ve kilise yetkilileri daha geniş ve planlı yapılara yönelmişlerdir.¹²³ Geleneksel olarak imparatorluğun adaletinin dağıtıldığı yapı olan bazilikayı uyarlamış, böylece devlet ve kilise arasındaki yeni bağı desteklemiştir. Bu mimari tipinin en büyük örneği Roma’da yer alan eski San Peter (Pietro) Kilisesi’dir. Bu kilisenin bazilika planı (**Ek 25**) kendisinden sonra gelen birçok yapıya örnek teşkil etmiştir. I. Konstantinus’un desteklediği dinsel mimarinin örnekleri olan birçok kilise Anadolu dışında halen ayaktaadır.¹²⁴ Fakat Konstantinus dönemine ait Anadolu’daki kiliselerin çok azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu yüzden Anadolu’da yer alan mimari yapıların özellikleri tam olarak bilinmemekte, sadece gerçeğine yakın tahmini planlar ve çizimler yapılabilmektedir.

İstanbul’un (Konstantinopolis) imparatorluğun yeni başkenti olmasıyla I. Konstantinus hem başkente hem de diğer bölgelere isimlerini yazılı kaynaklardan öğrendiğimiz birçok kilise yaptırmış, fakat bunlardan günümüze hiç bir kalıntı ulaşmamıştır. Bugün İstanbul’da bulunan Hagia Eirene (Aya İrini) ve Hagia Sophia’nın (Aya Sofya’nın) yerinde önceden yer alan Megale Eklesia (Büyük Kilise) ile I. Konstantinus’un mezarının da içinde bulunduğu On İki Havari Kilisesi¹²⁵ (**Ek 26 ve Ek 27**) bu döneme ait yapılar olarak kabul edilmiştir. Günümüzde On İki Havari Kilisesi’nin doğusunda yer alan mausoleum¹²⁶ ise daha

¹²³ Roth, M. Leland, *Mimarlığın Öyküsü Ögeleri, Tarihi ve Anlamı*, (Çev.Ergün Akça), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s.336

¹²⁴ Hollingsworth, Mary, *Dünya Sanat Tarihi, İnkılap Kitabevi*, 2009, İstanbul, s.97

¹²⁵ Havariyyum Kilisesi, I. Konstantinus tarafından yaptırılan kendisinin de mezarının bulunduğu haç planlı On İki Havari Kilisesi 1461 yılında yıkılarak yerine Fatih Sultan Mehmet Camii yaptırılmıştır.

¹²⁶ Mausoleum, belirli bir sanatla ve üslupla süslenmiş mezar, mozole.

sonra ailesi için eklenmiştir. Kilisenin mimarisinde kullanılan haç planı¹²⁷ da ilk kez bu yapıda görülmektedir.¹²⁸ İmparator I. Konstantinus yaşamının sonuna doğru, günümüzde Fatih Camii'nin bulunduğu alanda, anıtsal bir kilise ve onunla bağlantılı bir mausoleum yaptırmak istemiş, bu amaç için de İstanbul'da (Konstantinopolis) Haliç'e bakan yüksek bir alanda bu kiliseyi inşa ettirmiştir.¹²⁹

I. Konstantinus Antakya'da (Antiochia ad Orontem) bir katedral inşa ettirmiştir. Fakat yapı çıkan bir yangın ve deprem sonucu yıkılmıştır. Günümüzde katedralin şehrin tam olarak neresinde inşa edildiği bilinmemektedir. Bazı yazılı kaynaklarda yapının sekizgen planlı, çevre koridorlu¹³⁰ ve merkezi planlı¹³¹ olduğu belirtilmektedir.¹³² Bu dönemin dini mimarisinde kısa süre içerisinde farklı planlara sahip kiliseler yapılmıştır. Örneğin, bazilikalarda yapılan çeşitlemelerden biri, enine nef¹³³ uygulamasıdır. Merkezi planlı yapılar çevre koridorlu yuvarlak, sekizgen planlı ya da serbest haç planlı yapılarıdır. Bu dönemde ilk vaftizhaneler¹³⁴ de yapılmıştır.¹³⁵ Bazilikaların bu dönemde bu kadar çeşitlilik göstermesinin sebebi ise, var olan bu plana yeni din unsurunun girmesidir.

I. Konstantinus dönemi sonrasında (4.yüzyılın ikinci yarısı) sadece şehirlerde değil, küçük yerleşim yerlerinde de sayısız kilise yapılmıştır. Bu yapılar genellikle bazilikal tarzda olup ilerleyen dönemlerde bu tarza yeni planlar eklenmiş, bununla birlikte merkezi planlı yapı tipi de kullanılmaya devam edilmiştir. Bunun yanında, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait eski yapılardaki sütunlar ve diğer yapı malzemeleri devşirme olarak yeniden kullanılmıştır. Fakat bu kiliselerin geneli günümüze kadar ulaşamamıştır.

¹²⁷ Haç Planı, plana göre karenin ortasında dört filayağı üzerinde bir kubbe oturmaktadır.

¹²⁸ Koch, **a.g.e.**, s.33

¹²⁹ Atik, Neşe, "*Havariler Kilisesi*", Sanat Tarihi Defterleri 8, Metin Ahunbay'a Armağan Bizans Mimarisi Üzerine Yazılar, Ege Yayınları, İstanbul, 2004, s.103

¹³⁰ Çevre Koridorlu, yapı planı Roma'da I. Konstantinus'un yaptırdığı bir grup kilisenin yan neflerinin çevre koridoru şeklinde oluşturulmasıyla ortaya çıkmıştır.

¹³¹ Merkezi Planlı, kubbe vs. gibi merkezi öge çevresinde bir düşey eksene göre gelişmiş, genellikle tam simetrik plan düzenidir.

¹³² Koch, **a.g.e.**, s.34

¹³³ Enine Nefli, bu tip bazilikalarda apsis önünde, bazı örneklerde yanlarda, yan neflerin boyutlarını da aşan enine bir nefin yer almasıdır.

¹³⁴ Vaftiz, Hristiyanlıkta yeni doğan çocuğun ilk günahı silmek ve onu Hristiyanlaştırmak amacıyla yapılan kutsal işlemdir, bu işlemin yapıldığı yere de vaftizhane denilir.

¹³⁵ Koch, **a.g.e.**, s.36

2.1.3. I. Konstantinus Dönemi Sonrası (Justinianos ve Diğer İmparatorlar)

Erken Hristiyanlık Döneminde I. Konstantinus döneminden sonra dini mimari hızlı bir şekilde gelişmiş, farklı teknikte ve planda yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Bunlar:

1. Tek Nefli Yapılar,
2. Bazilikalar,
3. Merkezi Planlı Yapılar,
4. Yunan Haçı Planlı Yapılardır.

2.1.3.1. Tek Nefli Yapılar

Oldukça sade olan bu form kiliseler için sıklıkla kullanılmıştır. Genellikle küçük olan bu yapıların bir kısmı basit, (Hierapolis/Pamukkale Domitianus Kapısı yakınındaki şapel) bir kısmı ise oldukça büyük boyutlardaki düzgün kesme taş malzemelerden inşa edilmiştir (Turabdin/Mardin Dağlarındaki birçok kilise). Erken Hristiyanlık döneminde Mardin ve Midyat civarında daha çok Süryani¹³⁶ etkisi hâkim olup bu bölgede inşa edilen manastırlar içinde en önemlilerden biri de Deyrül Zaferan Manastırı'dır. **(Ek 28)** Günümüzde Mardin ilinin 3-4 km doğusunda yer alan ve 5.yüzyılda Süryani oldukları düşünülen iki kardeş, Theodosius ve Theodore tarafından inşa edildiği tahmin edilen manastırın yapı eklentilerinin inşası,

¹³⁶ Süryani, Hristiyanlığın mezheplerinden biridir. Hz. İsa'nın ilk havarilerinden Aziz Petrus ve Thomas'ın görüşlerinden etkilenip puta tapanlardan ayrılan, Arami kökenli ilk Hristiyan topluluktur. İlk dini merkezleri Antakya'dır. Zamanla kültürel merkezleri Şanlıurfa ve patriklik merkezleri de Diyarbakır (Amid) olmuştur. **Bkz.** Sevcan Yıldız, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, s.227-228

Hristiyanlık döneminin başlamasıyla gerçekleştirilmiştir (M.S.493/I.Anastasisos). Manastırın içerisinde iki küçük şapel bulunmaktadır.¹³⁷

Süryani Kadim (Ortodoks) cemaatine ait Mar Behnam (Kırklar) Kilisesi'nin (*Ek 29*), 5.yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Halk arasında Kırklar Kilisesi olarak da bilinen bu yapının ne zaman inşa edildiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Fakat Süryani tarihçilere göre M.S.569'da (6.y.y) yapıldığı tahmin edilmektedir. Avlu farklı zamanlarda yapılmış yapılar topluluğundan oluşmuştur. Naos (tapınak) sütunların üzerine oturtulmuş kemerlerden oluşan beş neften meydana gelmiş, kuzeydeki ve güneydeki nefler daha sonradan yapıya eklenmiştir. Kilise 12. yüzyıldan sonra, kemikleri kilisede gömülü olan Kırk Şehitler'in adına "Kırk Şehitler Kilisesi" (Kırklar Kilisesi) olarak anılmaya başlanmıştır. Süryani inancına göre azizlerin, şehitlerin ve Meryem Ana'nın şefaatine inanıldığı için azizlerin kemikleri kilisede gömülmüştür. Kiliseye adını veren Mar Behnam ve kız kardeşi Saro'nun öyküsü ise şu şekilde anlatılmaktadır: "Asur vilayetinin kralı olan Senharip'in Behnam ve Saro adında iki çocuğu vardır. Cüzzam hastası olan Saro'yu hiçbir doktor iyileştiremez. Behnam babasından habersiz onu Mar Matay'a götürür ve kısa bir süre sonra Saro iyileşir. Bu mucizenin karşısında Behnam ve Saro Hristiyan olurlar. Behnam olanları babasına anlatır, Hristiyanlık inancına karşı bir putperest olan babası olanları kimseye anlatmamasını öğütler ve kendi çocuklarını inançları yüzünden öldürmeye karar verir. Babasının planını öğrenen Behnam, kız kardeşini alıp Mar Matay'ın yanına sığınmak için yola koyulur ama yolda babasının askerleri onları bulur ve öldürür. Senharip yaptığına çok pişman olur ve akıl sağlığını yitirir. Karısı onu iyileştirmesi için Mar Matay'a götürür. Mucize bir kere daha tekrar eder ve Senharip iyileşir. Şükranlarını sunmak için Mar Matay'ın adına bir manastır yaptırır.

Kilisede kemikleri gömülü olan kırk şehidin öyküsü ise: "M.S. 240'ta Roma İmparatoru Hristiyanların dinlerinden vazgeçirilmelerini emreder. Kapadokya bölgesinin valisi, inançlarını inkâr etmeyen Hristiyanları öldürmeye başlar. Kırk kişi bir araya gelip inançlarını savunurlar ve bu yüzden yedi gün boyunca işkence görürler. İmparator bu isyanı duyunca Kapadokya'ya gelir ve onları Sivas'a kadar

¹³⁷ Cansever, Meltem, *Türkiye'nin Kültür Mirası: 100 Mimari Şaheser*, NTV Yayınları, İstanbul, 2009, s.187; Yıldız ,a.g.e.,s.228

sürükleyerek götürür. İnançlarını inkâr etmeleri için onları buz göletine atar ve göletin karşısına bir hamam yaptırır. Bu kırk kişiden biri hamama kaçır ve öldürülür. Hamamda nöbet tutan Roma askeri gökten kırk halenin (ışık halkasının) göldekilere doğru geldiğini görür, bundan çok etkilenir ve kendini göle atar. Bu kırk kişi donarak ölür ve Kırk Şehitler olarak anılır.” Giriş kapısının üstünde bu iki öyküyü tasvir eden 17. yüzyıla ait tablo yer almıştır.¹³⁸

Mor Yakup Manastırı (**Ek 30**), Nusaybin ilçe merkezinde yer almaktadır. Mor Yakup’un ölümünden sonra (5.yüzyılın sonu) Mor Yakup adına, 6.yüzyılın başında yapımını başrahibin üstlendiği bir kilise inşa edilir.¹³⁹

Dayrul Umur Manastırı/Mor Gabriel (**Ek 31 ve Ek 32**), Süryanice “Rahiplerin Meskeni” anlamına gelen Dayro d’Umro’dan gelen isim Türkçeye Dayrulumur olarak geçmiştir. Manastır, Midyat’ın 23 km güneydoğusunda yer almaktadır. 397’de Mor Şumuel ve Mor Şemun tarafından kurulmuş önemli bir dini yapıdır. Yapımı bitirilen binanın ünü kısa zamanda Roma ve Bizans İmparatorları tarafından duyulmuş ve imparatorlar çeşitli zamanlarda manastıra bağışlarda bulunarak yapımına yardım etmişlerdir.¹⁴⁰

Bazı kiliseler ahşap çatılı, bazıları ise kısmen şerit kemere sahip tonozlu yapılardır. Örneğin; Kilikya-Cennet Cehennem’deki kilise. Tek nefli yapıların bazılarında doğu bölümün kuzey ve güneyine yapılan yan odalarla bir T formu oluşturulmuştur. Örneğin; Kayseri’nin kuzeydoğusunda yer alan Küçük Bürüngüz’deki kilise. Bazı örneklerinde ise, kare planlı bölümün üzerinde bir kule yükselmiş ve kubbe ile örtülmüştür. Bu kubbe sistemi genellikle I. Justinianos döneminde sıklıkla görülmüştür. Bu yapıya örnek olarak ise Aksaray’ın Güzelyurt ilçesine bağlı Sivrihisar köyündeki Kızıl Kilise (**Ek 33**) gösterilebilir.¹⁴¹

Kızıl Kilise, Kapadokya’nın batısında, Güzelyurt bölgesi, Sivrihisar köyü yakınlarında, Melendiz Dağlarının karşısında büyük bir düzlüğün ortasında yer

¹³⁸ Yıldız, **a.g.e.** s.229-230; http://www.mekan360.com/360fx_mardinkirklarkilisesi-mardin-merkez.html (12.01.2013)

¹³⁹ Yıldız, **a.g.e.**, s.230; <http://mardinim.blogspot.com/2008/01/mor-yakup-manastir-salhabartepe-tura-bdin.html> (12.01.2013)

¹⁴⁰ <http://www.morgabriel.org/tarihce.html> (12.01.2013)

¹⁴¹ Koch, **a.g.e.**, s.37-39

almaktadır. 4. yüzyılda yaşamış olan Ortodoksluğun kurucularından Aziz Gregori,¹⁴² İstanbul'dan Güzelyurt'a dönmesinin ardından hayatının son günlerini buradaki çiftlikte geçirmiştir. Patrik'in ölümünün ardından onun anısına 6. yüzyılda Kızıl Kilise inşa edilmiştir. Kilise, serbest haç plan şemasına sahiptir. Üç kolu haç planlı kilisenin kuzey ve batı haç kolları arasında bir parekklesion¹⁴³ bulunmaktadır. Kızıl Kilise, çatı örtüsü ayakta olan bu döneme ait bölgedeki tek kilisedir. Dış duvarlar ve kubbe ayakta, haç kollarını örten tonozların büyük bir bölümü ise yıkılmıştır.¹⁴⁴ Kiliseyle ilgili günümüzde restorasyon çalışmaları başlamıştır. Çünkü 1500 yıllık yapıtı; Dünya Anıtlar Fonu'nun “2008 yılında Dünyanın En Fazla Tehlike Altında Bulunan 100 Tarihi Eser Listesi”nde yer aldığı için günümüze kazandırılmaya çalışılmaktadır. Yunanistan, Amerika ve Fransa gibi ülkelerden de bu restorasyona gereken ekonomik desteğin verileceği beyan edilmiştir. Öncelikle restore çalışması kubbenin kurtarılmasına yöneliktir. Restorasyonun proje başkanlığını ise Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Restorasyon Bölüm Başkanlığından emekli Prof. Dr. İsmet Ağaryılmaz yapmıştır.¹⁴⁵

2.1.3.2. Bazilikalar

Bazilika (**Ek 34 ve Ek 35**); Antikçağ 'da ilk defa Romalılar tarafından yapılmış, dinsel ya da kamusal işlevli, sütun dizilerince taşınan ve uç kesiminde nişe¹⁴⁶ benzer bir apsis bulunan, dikdörtgen planlı bir yapıdır.¹⁴⁷ Paralel sütun sıralarıyla uzunlamasına neflere ayrılmış ahşap çatılı yapılardır. Ortadaki nef, geniş ve yüksek olup yanlarında birer veya ikişer yan nef bulunur. Ana nef yarım daire

¹⁴² I. Gregorius(540-604), Büyük Gregorius olarak da bilinmektedir, M.S. 590' da papalık yapmış Hristiyan din adamıdır.

¹⁴³ Parekklesion, Bizans Mimarisi'nde bir kiliseye bitişik veya ayrıık olarak inşa edilen şapel.

¹⁴⁴ Çelebioğlu, Banu ve Ağaryılmaz, İsmet, “*Kapadokya'da Kızıl Kilise*”, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergi, CİLT 3, Say 2, 2008, s.155

¹⁴⁵ “Bin 500 Yıllık Kızıl Kilise'nin Restorasyonu Başladı” <http://www.haberler.com/bin-500-yillik-kizil-kilise-nin-restorasyonu-2873239-haberi/>,(16.07.2011)

¹⁴⁶ Niş, süsleme veya değişik amaçlar için duvar içine oyulan, üstü kemerli girinti.

¹⁴⁷ Gombrich, E. H, *Sanatın Öyküsü*, (Çev. Erol Erduran ve Ömer Erduran), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.133; Grant, Michael, *Roma'dan Bizans'a İ.S. Beşinci Yüzyıl*, (Çev. Z. Zühre İlkelen), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s.98; Sözen, Metin veTanyeli, Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.78 ; Germaner, S.,“*Bazilika*”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, CİLT I, YEM Yayın, İstanbul, 1997, s.207

planlı bir apsis¹⁴⁸ ile sonlanır, tam karşısında ise ana giriş yer alır. Orta mekânın sütunlarla taşınmakta olan duvarların üst kısmında aydınlatma pencereleri bulunur. İki katlı olan bazilikalarda vardır. Genellikle ilk bazilikalar bu şekildedir.¹⁴⁹

Antik dinlerin tersine Hristiyan eşitlikçiliği, inananları bir tapınakta, ecclesiada toplar ve bu tapınak yalnızca rahiplerin girdiği Antik tapınağın cellası¹⁵⁰ olmamıştır. Antikçağ'ın dinsel binalarının yeni dinin inananlarını kabul edecek yeterli mekânları olmamıştır. Kimi tapınakların cellaları (odaları) taş taş sökülüş ve peristilin (ana nef ile yan nefi ayıran bölüm) sıra sütunları dışında yeniden inşa edilmiştir. Peristil ise ana ve yan nefi ayırmakla ilgili olan görevinde kalmıştır. Böylece dinsel anlam içermeyen, bir toplantı yeri olarak var olan bazilika modeline ulaşılmıştır. Erken Hristiyan bazilikası, planı eksenli bir yapıdır ve bir apsisle son bulur. İmparator Konstantinus'tan başlayarak Hristiyanlığı benimsemelerine karşın imparator kültünden vazgeçmemişlerdir ve bu kült¹⁵¹ tüm Bizans dönemi boyunca sürmüştür. Yani eksenli bazilika planının, kubbeli merkezi plana dönüşmesi, imparator kültünü tapınmaya katma yönünde bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵²

Hristiyanlar bu yapı tipi ile Latin mekân içinde işlevsel bir devrim yapmışlardır. Hristiyan kilisesi artık Tanrı hayalini örten gizemli bir bina değil bundan sonra bütün Hristiyanların toplanma ve dua etme yeri idi. Hristiyan mimarın bazilikayı inşa etmesi de bu yüzden mantıklı sayılmaktadır.¹⁵³ Bu yapılar Helenistik, Yerel (Suriye ve Orta Anadolu) ve Kuzey Afrika bazilikaları olarak sınıflandırılmaktadır. İlkçağ mimarisine bağlı olan bu bazilikalara İstanbul, Anadolu ve Anadolu dışında da rastlanılmıştır. Bazilikaların; batıda bir atrium¹⁵⁴, batıdan

¹⁴⁸ Apsis, kiliselerde nefin ucunda yer alan yarım daire planlı, mihrabı içeren bölüm.

¹⁴⁹ Tekçam, Tamay, *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.30; Mansel, Arif M. ve Aslanapa, Oktay, *Sanat Tarihi II*, İnkılap Kitabevi ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1967, s.90; Lemerle, Paul, “*Bizans Mimarisi*”, (Çev.;Haluk Togay), *Arkitekt Aylık Mimarlık, Şehircilik ve Süsleme Sanatları Dergisi*, SAYI:11-12, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1949, s.248; Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Ankara, 2002, s.304

¹⁵⁰ Cella, Latince’de merkezi binanın herhangi bir küçük odası anlamındadır.

¹⁵¹ Kült, dinle ilgili, dinsel.

¹⁵² Yerasimos, Stefanos, *Aziz Polyemictostan Ayasofya’ya Kubbeli Bazilikaların Doğuşu*, (Çev.İşık Ergüden), Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, YKY, İstanbul, 1999, s.167-168

¹⁵³ Zevî, a.g.e.,s.33

¹⁵⁴ Atrium, avlu. Antik Roma evlerinde ortada yer alan, etrafı sütun sıraları ve odalarla çevrili kısım.

girildiğinde bir nartheks¹⁵⁵ bölümü, sütunlarla üç nefte ayrılmış ana mekân ve doğuda yarım daire biçiminde dışa taşkın bir apsis bulunması ana özellikleridir.¹⁵⁶

İmparatorluğun batısındaki bazilikalar genelde uzun, galerisi olmayan yapılardır. İstanbul'daki (Konstantinopolis) ve doğudaki bazilikalar ise kısa, geniş ve galerilidir. Daha uzun bazilika tarzı da bu bölgelerde görülebilmektedir (Isparta/Yalvaç'taki kuzey kilise- Pisidia Antiokheia, Anavarza/Adana-Anazarbos Havari Kilisesi, Karadeniz Ereğlisi- Herakleia Pontika ve Batısandallı/Mersin-Dağlık Kilikia).¹⁵⁷

Bazilikaların üç nefli, beş nefli ve transeptli türleri vardır. Bu planın en önemli örnekleri genelde Roma'da yer almaktadır. Anadolu'daki örneği ise Hagios Demetrios Kilisesi'dir. Aziz (Hagios) Demetrios Kilisesi 5.yüzyılın ortalarında ya da ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Kilise ünlü bir şehidin anısına (Aziz Demetrios) yaptırılmıştır. 1917'de yanmış ve yeniden inşa edilmiştir. Büyük beş nefli, transeptli bir bazilikadır ve galerisi vardır.¹⁵⁸

Bazilikaların bazılarının ahşap çatılı yapıldığını yukarıda bahsetmiştik. Bazılarında da üst örtü olarak tonoz kullanılmıştır. Binbir Kilise/Karaman (**Ek 36**) (6.yy), Kale/Demre (Myra) Nikolaos Kilisesi (6.yy). Bazen de orta nefinde ışık katı olmaksızın üç nefli kiliseler yapılmıştır. Bunlara salon kilise de denilmektedir. Örneğin; Cambazlı köyündeki kilise (Mersin/Silifke).¹⁵⁹ (**Ek 37**) Bu köydeki kilise 6.yy'a tarihlendirilir. Yapı sütun dizileriyle üç nefte ayrılan naosu¹⁶⁰, doğuda dıştan düz duvarla sınırlanan bir apsisi ve iki katlı pastoforion¹⁶¹ hücreleri; batıda iki

¹⁵⁵ Nartheks, Erken Hristiyanlık ve Bizans kiliselerinin ana bölümüne açılan sütunlu ya da kemerli dar, uzun portik (üstü örtük önü açık galeri).

¹⁵⁶ Ertuğrul, Özkan, *Bizans Kültürü Genel Bakış*, Troya Yayın, İstanbul, 1994, s.3-4 ;Eyice, Semavi, *"Bizans Sanatı"*, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, CİLT 2, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s.255

¹⁵⁷ "Anavarza Kiliseleri, <http://www.anavarzakalesi.com/tarih.asp?id=3>, (17.04.2012); Koch, a.g.e., s.41; "Yalvaç", <http://www.tanitma.gov.tr/TR,22540/yalvac.html> (17.04.2012)

¹⁵⁸ Mango, Cyril, *Bizans Mimarisi*, (Çev.Mine Kadiroğlu), Oxford, Ankara, 2006, s.64

¹⁵⁹ Koch, Guntram, *Erken Hristiyan Sanatı*, (Çev. Ayşe Aydın), Arkeoloji ve Sanat Yay., 2007, İstanbul, s.42

¹⁶⁰ Naos(Templum), Tanrı ya da Tanrılar için inşa edilmiş yapı.Tapınak.

¹⁶¹ Pastoforion (Pastophorion,Diakonikon), apsisin güneyinde yer alan oda.

sütunlu üç kemerli bir açıklıkla girişi sağlayan narteksiyle tipik bir Akdeniz bazilikasıdır.¹⁶²

St. John/Jean Kilisesi (Selçuk) (**Ek 38 ve Ek 39**), M.S 6.yüzyılda St. Jean¹⁶³ adına yaptırılmış bazilikal tarzdaki kilisedir. İlk İncil'in yazıldığı yer olan kilise bugünkü Selçuk Kalesi'nin bulunduğu tepenin güneyindedir. Yapı, Efes'teki Bizans Dönemi yapılarının en görkemlisi sayılmaktadır. Efsaneye göre; St. Jean Selçuk'taki kilisenin bulunduğu tepede yaşamış ve burada ölmüştür. Tepeye yapılan mezarının üzerine anıt dikilmiş, M.S. 4.yüzyılda bu anıtın çevresine çatısı ahşap olan bir kilise yapılmıştır. Justinian (M.S. 527-565) döneminde de kalıntıları bulunan bu yere kubbeli bir bazilika inşa ettirilmiştir.¹⁶⁴

St. Pierre Kilisesi (**Ek 40**), Antakya-Reyhanlı yolu üzerinde, kente 2 km uzaklıkta Habib Neccar Dağı yakınındadır. Hz. İsa'nın 12 havarisinden birisi olan St. Pierre (Aziz Petros) Antakya'ya M.S. 29-40 tarihleri arasında gelmiş ve bu bölgede Hristiyanlığı yaymaya çalışmıştır. İlk dini toplantının yapılmış olduğu bu kilisede cemaat ilk kez Hristiyan adını almıştır. Bu yüzden St. Pierre Kilise'si Hristiyanlığın ilk kilisesi olarak bilinmektedir. Önemi yüzünden de Hristiyanlar için hac yeri olarak ilan edilmiştir. Doğal bir mağara görünümünde olup, sonraları eklemeler yapılmıştır. 12. ve 13. yüzyıllarda Haçlılar tarafından yapılan ilavelerle kilise şekline dönüştürülmüştür. Mağaranın tabanında M.S. 4 ve 5.yüzyıllara ait mozaik kalıntısı bulunmuştur.¹⁶⁵

Aya Eleni Kilisesi (Sille-Konya) (**Ek 41**), Bizans İmparatoru I. Konstantinus'un annesi Helena tarafından M.S.327'de Kudüs'e giderken Konya'da yaptırmış olduğu büyük kilisedir. Milet/Bergama'da (Miletos) Dionysos Tapınağı, 4. ve 6. yüzyıllarda apsis eklenmesiyle kilise haline getirilmiş, daha sonrada antik Antik parçaları kullanılarak büyük bir bazilika yapılmıştır. Georgios adındaki kişi tarafından 595-605 yılları arasında inşa edilen bazilika, Baş melek Mikhael'in adına

¹⁶² Ötügen, S. Yıldız, “Bizans Mimarlığı ve Sanatı”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, CİLT I, YEM Yayın, İstanbul, 1997, s.253

¹⁶³ St. Jean, Hz. İsa'nın arkadaşı ve havarisidir. Aziz Jean, Meryem Ana'yı Efes'teki Bülbül Dağı'na getiren kişidir.

¹⁶⁴ Yıldız, Sevcin, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2009, s.173-174

¹⁶⁵ Yıldız, a.g.e., s.191

sunulmuştur ve altışar sütunla üç nefte ayrılmış klasik tipte kapalı bir yapıdır. Sağ tarafında ise basit bir vaftizhane bulunmaktadır.¹⁶⁶

İstanbul'daki İoannes Studios Manastır Kilisesi (**Ek 42 ve Ek 43**), başkentteki klasik bazilika tipinin ilk temsilcisi olarak ele alınmıştır. Studios Manastırı Kilisesi (İmrahor İlyasBey Camii); Günümüzde İstanbul Yedikule'dedir. I. Leon döneminde (457-474) Doğu Konsülü olan ve patrikos sanına sahip Studios'ca 463'te yaptırılarak İoannes Prodramos'a (Vaftizci Yahya) adanmıştır. Aynı yerdeki daha eski bir yapının üzerine kurulan kilise sonraki eklerle bir manastır kompleksine dönüştürülmüştür. 1204'teki Latin istilası sırasında yıkıma uğramıştır. İmparator II. Androkinos (1281-1328) döneminde kilise önemli bir onarım geçirmiş, çatısı ve süslemeleri yenilenmiştir. 1453'ten sonra II. Bayezid döneminde İmrahor İlyas Bey tarafından camiye çevrilmiştir. 1782'deki büyük yer sarsıntısı sonucunda yıkılmış, 6 sütunu, dört duvarı ve yer mozaikleri kalmıştır. 1980'de restore edilmiştir.¹⁶⁷

Erken Hristiyan bazilika türünün ikinci örneği İstanbul'da Gülhane Parkı karşısındaki Khalkoprateia Kilisesi/Aya Maria/Acem Ağa Mescidi'dir (**Ek 44**). M.S. 379-395 yılları arasında bitirilen sinagog daha ibadete açılmadan Hristiyanlar tarafından yakılmıştır. Hristiyanları cezalandıran ve Yahudilere yeni bir sinagog için destek olan İmparator I. Theodosius Milano Piskoposu Aziz Ambrosius tarafından 'Şehirlerin Kraliçesi'nin göbeğinde bir sinagoga izin verdiği için' şiddetle eleştirilince sinagog inşaatı yarım kalmıştır.¹⁶⁸

Yahudi bakır işçilerine ait sinagog M.S. 450-457 yılları arasında İmparator II. Theodosius'un kız kardeşi Pulcheria'nın ısrarıyla kiliseye dönüştürülmüştür. 476 yılındaki büyük yangının ardından 484 yılında İmparatoriçe Verina tarafından onarılmıştır. Nika isyanında tahrip edilen Aya İrini ve Aya Sofya onarılırken, kilise Patrikhane'nin kullanımına verilmiştir. 867-886 yıllarında kiliseye kubbe yapılarak içerisinin daha aydınlık ve etkileyici olması sağlanmıştır. Kilise, İstanbul'un Latin işgali boyunca, Sancta Maria de Cinctura veya Zona ismi ile anılmıştır. Hz. Meryem'in kutsal kuşağını barındırdığı için şehrin en saygın kiliselerinden biri

¹⁶⁶ Eyice, Semavi, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.536

¹⁶⁷ Bayrak, M. Orhan, *İstanbul Tarihi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.41

¹⁶⁸ Ertuğrul, Özkan, *Bizans Kültürü(Genel Bakış)*, Troya Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.4; Petrus , Gyllius, *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.96; Grant, Michael, *Roma'dan Bizans'a İ.S. Beşinci Yüzyıl*, (Çev. Z. Zühre İlkelen), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s.105

olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁹ İstanbul'un fethinin ardından 1484 yılında Lala Hayreddin tarafından mescide dönüştürülen kilise, 1755 yılında Vezir Mehmet Said Paşa'nın emri ile minber konularak camiye çevrilmiştir. Baş Çuhadar Seyyid Ömer Ağa 1814 yılında caminin yanına bir çeşme yaptırmıştır. 1936 yılındaki son onarımdan sonra bina korunamamıştır.¹⁷⁰

İznik Ayasofya'sı da (**Ek 45**) bu plan türünün Anadolu'daki örneklerinden biridir. 4. veya 5.yüzyılda yapılan kilise günümüzde yıkık bir haldedir. Roma döneminden bir temele oturtulan yapı, İznik'in hareketli tarihi boyunca birçok değişikliğe uğramasıyla 1331'de camiye çevrilmiştir.¹⁷¹ Dış duvarı ve apsisi Erken döneme aittir. Daha sonra içteki sütunlar kaldırılarak nefler büyük örme payeler ve bunları bağlayan sivri kemerlerle ayrılmıştır. Günümüzde cam altında korunan mozaikleri görülebilmektedir. Yapının kuzey duvarında onarılmış bir parça fresk de vardır.¹⁷²

Bazilikalarda yapım tekniğine göre kendi içerisinde çeşitli gruplara ayrılmaktadır. Bunlardan bazıları: Enine nefli bazilika, Kule benzeri yükseltili bazilika ve Kubbeli bazilika gibi.

2.1.3.2.1. Enine Nefli Bazilika

Enine nefli bazilika, apsis önünde veya yanlarında yer alan uzunlamasına planlanmış neflerdir. Enine nefli bazilika denilen bu yapı tipine örnek olarak ise; Anadolu'da yer alan Aksu/Antalya (Perge), Ağlasun/Burdur (Sagalassos), Selimiye (Side), Gelemiş ve Kaş/Antalya (Pataro) gibi ören yerlerindeki kiliseler örnek olarak gösterilebilir.¹⁷³ Pataro Antik Kenti günümüzde Antalya'nın Kaş ilçesinde yer almaktadır. Bu alandaki ilk kilise yapısı Pataro (Gelemiş), üç nefli bir sütunlu

¹⁶⁹ <http://www.byzantiumistanbul.com/detay.asp?detayid=194> ,(04.03.2012)

¹⁷⁰ Erkmen, Senan, "Khalkoprateia Kilisesi", <http://erkmensenan.blogspot.com/2009/03/khalkoprateia-kilisesia-cemaga-mescidi.html>. (10.03.2009) ; http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/kentselanit/detay/envanter_id/60370 (04.03.2012); "Acem Ağa Mescidi", <http://www.byzantiumistanbul.com/detay.asp?detayid=194>(04.03.2012)

¹⁷¹ "İznik Ayasofya Kilisesi'nin camileştirilmesi devam ediyor",<http://www.hristiyanigazete.com/2012/02/iznik-ayasofya-kilisesinin-camilestirilmesi-devam-ediyor/#.UPhKWR001Xo>,(16.02.2012)

¹⁷² Ertuğrul, Özkan, *Bizans Kültürü(Genel Bakış)*, Troya Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.4

¹⁷³ Koch, a.g.e., s.43

bazilikadır. M.S. 4.-5. yüzyılda bu bazilika doğrudan kutsal mezarın üstüne inşa edilmiştir. Aynı zaman dilimi içinde kilisenin güneyinde bir iç avlu (atrium) ile etrafında defin alanları oluşmuştur. Bazilikanın yıkılmasından sonra, tahminen M.S. 7.-9. yüzyıllar arasında, tümüyle kullanılmış eski malzemeden yeni bir kilise inşa edilmiştir. M.S. 12.-13. yüzyıllarda bu yapı olasılıkla bir deprem sonucunda tümüyle çökmüş ve zaman içinde yamaçtan inen malzeme ile örtülmüştür. Bu aşamada kilisenin sadece güneydoğu köşesindeki yan mekân kullanılmış ve burası bir şapel olarak düzenlenmiştir. Şapelin kuzey duvarındaki nişin içinde duran Roma Dönemi'ne ait bir girlandlı (işlemeli veya kabartmalı) lahit, Pataro ve Lykia'yı M.S 385 İstanbul (Konstantinopolis) Konsili'nde temsil eden Başpiskopos Eudemos'un mezarıdır. Kilise M.S 13. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kullanılmıştır.¹⁷⁴

Erken Dönem Bizans Mimarisi'ne ait bu bazilikalar genellikle günümüze kadar ulaşamamıştır. Kiliselerin yıkıldıktan sonra yerine başka yapılar veya yeni kiliseler inşa edilmiştir.

2.1.3.2.2. Kule Benzeri Yükselti Bazilika

Bazı bazilikaların apsisi önünde ya da orta nefin büyük bir bölümü üzerinde kuleyi anımsatan bir yükselti bulunmakta ve bu tipe de kule benzeri yükselti bazilikalar denilmektedir. Bu yüzden kubbeli bazilikaların öncüsü sayılmaktadırlar. Alahan Manastırı (Mut/Mersin), Meryemlik (Aya Thekla) “Zenon Kilisesi”, Dağpazarı'nda bulunan İkinci Kilise ve Antalya'daki Cuma Camisi de bu tipe örnek verilmektedir. Cuma Camisi, 5.yüzyılın sonu/6.yüzyılda yapılmış ve birçok değişiklikle günümüze gelmiş bir kilisedir. Bazı araştırmacılara göre orta nefi kubbeye örtülü olan bu bazilika, düzgün kesme taş tekniği ve nitelikli mimari plastik öğeleriyle dikkati çekmektedir.¹⁷⁵

İçel'in Silifke ve Mut ilçeleri arasındaki “Alacahan Manastırı” (**Ek 46**) kule benzeri yükselti bazilika yapısına güzel bir örnektir. Alahan diye de bilinen yapı

¹⁷⁴ “Kaynak Kilisesi ve Mezarlık Alanı”, <http://www.pataroexcavations.com/yapilar/kaynak-kilisesi-ve-mezarlik-alani/> (15.06.2011)

¹⁷⁵ Ötügen, Y., “Bizans Mimarlığı ve Sanatı”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, CİLT 1, YEM Yayınları, 1997, s.253

oldukça kayalık bir bölgede Mut yolu üzerinden görülebilecek bir yerdedir.¹⁷⁶ Kuzey yanında kayalara oyulmuş mekânlar yer almaktadır. Güneyi ise düzgün taş işçiliklidir. Kabartma kapısı oldukça ilginçtir. Süsleme açısından Anadolu'nun önde gelen yapılarındandır. Üç nefli bir kubbeli bazilika olan yapının orta nefindeki kenarlarla ortada kule biçiminde yükselen kare bir mekân oluşur. Günümüzde kule örtüsüzdür. Yan neflerinin önünde birer apsis vardır. Yer yer kabartma motiflere rastlanır. Kare kule trompludur. Üst galeride büyük kemerler kullanılmıştır. Kapı çerçevesindeki süslemeler ilkçağ özelliğindedir.¹⁷⁷

Dağpazarı Kilisesi (**Ek 47**), Mersin ilinin Mut ilçesine bağlı Dağpazarı köyündeki eski yerleşim yerinde bulunmaktadır. Kilise günümüzde ayakta değildir sadece temelleri kalmıştır. Sağlam olduğu dönemlerde yabancı araştırmacılar tarafından araştırılmış ve resimleri çekilmiştir. Kilise, çağdaşları kiliselere göre bazı farklılıklar taşımaktadır. İki yan cephesinde birer büyük kapısının olması ve yan neflerinin duvarlarında içten ikişer yarım yuvarlak nişin bulunması bu farklılıklardan bazılarıdır. Duvarları ise dıştan bir paye ile desteklenmiştir. Bölgede araştırma yapan Gough¹⁷⁸ olasılıkla kilisenin orta nefinin üstünün bir kubbe ile örtülü olduğunu dile getirmiştir. Buna göre kilisenin orta kısmı yüksek etrafında üç kenarında onu saran dehlizleri¹⁷⁹ olan bir dehlizli kilisedir.¹⁸⁰

2.1.3.2.3. Kubbeli Bazilika

Kubbeli bazilikalar plan düzeni açısından bazilikadan farklı değildir. Normal bazilikalarda ahşap eğimli olan çatı, bu planda kısmen kâgirleşmiş ve ana nefin

¹⁷⁶ Bahar, Hasan, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yayınları, Konya, 2011, s.183

¹⁷⁷ Grant, Michael, *Roma'dan Bizans'a İ.S. Beşinci Yüzyıl*, (Çev.Z. Zühre İlkgelen), Homer Kitabevi, 2000, s.111-112; Ertuğrul, Özkan, *Bizans Kültürü(Genel Bakış)*, Troya Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.6; Ötüken,Y.,*“Bizans Mimarlığı ve Sanatı”*, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, CİLT 1, YEM Yayınları, 1997,s.253

¹⁷⁸ Michael Gough, Alman arkeoloji profesörüdür. Alahan'da 1955-1972 arasında bilimsel kazılar yapmıştır. Bu kazılar sırasında Gough, Ankara'da İngiliz arkeoloji enstitüsü müdürlüğünü de yapmıştır.

¹⁷⁹ Dehliz, üstü kapalı, dar ve uzun geçit, koridor.

¹⁸⁰ Ötüken, **a.g.m.**, s.253; Grant, **a.g.e.**, s.113

“Dağpazarı Kilise ve Mezarlar”, <http://www.mutilc.emiz.net/frm/index.php?page=Thread&threadID=6138>,(09.11.2008)

önündeki bölüm bir kubbe ile örtülmüştür.¹⁸¹ Kubbesel örtü biçimi başlangıçta örtülecek yapının daha çok daireye benzeyen sınırlarına uymak zorunluluğundan çıkmıştır.

İlk anıtsal uygulamalarda özellikle Roma çağında kubbeler dairesel planlı yapıların örtüsü olmuştur. Fakat anıtsal mimarlığın ilk aşamasında insanlar dikdörtgen veya kare planlı hacimleri esas alan bir mimarlık tasarımına ulaşmış oldukları için kubbe başlangıçta elverişsiz bir örtü sistemi olmuştur. Çünkü kare ve dikdörtgen bir altyapıya bu tipi uygulamak oldukça zordur. Ama bu durum geçit öğeleri ile kolaylaştırılmıştır. Kubbeli örtüde geçit öğeleri tromp (tonoz bingi)¹⁸², pandantif (küresel bingi)¹⁸³ ve Türk üçgeni¹⁸⁴ ile sağlanmıştır.¹⁸⁵

Bazı sanat tarihçileri Bizans'ın kubbeyi Doğu'dan değil de, Etrüsk kubbelerinden alıp geliştirdiğini söylemiştir. Fakat Turani¹⁸⁶ Etrüskler'in Anadolu'dan göç ederken bu tipi Avrupa'ya götürmüş olabileceğini savunmaktadır. Bazı sanat tarihçileri ise Doğu'nun düşüncelerini çürütmek adına kubbeyi belki Perslerin yerine geçen Sasanilerin bulduklarını dile getirmişlerdir. Bazı görüşlerde de kubbeyi Romalılar'dan aldıklarını öne sürmüşler ve kubbeyi bir kare planda dört beden duvarı üzerine koyduklarını buna da yarım kubbeleri eklediklerini belirtmişlerdir.¹⁸⁷

Anadolu'da bilinen en erken tarihli kubbeli bazilika İstanbul'daki (Konstantinopolis) Hagios Polyeuktos'tur. M.S. 524-527 yılında yapıldığı tahmin edilen yapının yalnızca bazı kalıntıları günümüze kadar ulaşabilmiştir. Meryemlik (Aya Thekla) "Zenon Kilisesi" de yine bu planın ilk örnekleri arasındadır. Bu planın içerisinde en ünlüsü İstanbul'daki (Konstantinopolis) Ayasofya (Hagia Sophia)'dır. Ayasofya /Hagia Sophia; Yunanca "Hagia Sophia", günümüzde ise Ayasofya diye adlandırılan yapı Sultanahmet Meydanı'nda yer almaktadır. Ayasofya, o dönemde

¹⁸¹ Sözen, Metin ve Tanyeli, Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.140

¹⁸² Tromp, bina köşesine bindirmeli olarak örülen tonoz parçası.

¹⁸³ Pandantif, kare şekilli bir oda boşluğu üzerine bazı daire şekilli bir kubbe veya dikdörtgen şekilli bir oda boşluğu üzerine elips şekilli bir kubbe inşa etmek için kullanılır.

¹⁸⁴ Türk üçgeni, Türk mimarisinde dört köşe plandan kubbeye geçiş, üçgen tromplarla (köşe binisi) sağlanmıştır. Böylece kubbenin etkisi pratik bir şekilde sağlanmıştır. Bu köşe binilerine mimaride "Türk üçgeni" denilir. **Bkz.** İsmail H. Küpçü, *Türklerde Bilim, Sanat, Mimarlık*

¹⁸⁵ Kuban, Doğan, *Mimarlık Kavramları*, YEM Yayınları, İstanbul, 2002, s.45-48

¹⁸⁶ Adnan Turani, 1925 İstanbul doğumlu Türk ressam, sanat tarihçisi ve sanat eğitimcisidir.

¹⁸⁷ Turani, Adnan, *Dünya Sanat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s.208-211

şehrin en muhteşem kilisesi olduğu için “Büyük Kilise” anlamına gelen “Megali Eklesia” sözleriyle anılmıştır. Mabedin asıl adı sonradan “Thea Sophia” olmuş, “Allah’ın Hikmeti” anlamına gelen bu ad daha sonra Ayasofya’ya çevrilmiştir.¹⁸⁸ Ayasofya denmesi yine “İlahi Hikmet” anlamında Hristiyanlığın ana felsefesine göre Tanrının üç sıfatından birini ifade etmiştir. Bu bakımdan Aya İrini’ye “İlahi Sükûn”, Aya Dynamis’e “İlahi Kudret” denmiştir.¹⁸⁹

Ayasofya günümüzde olduğu gibi Bizans döneminde de önemli bir yere sahiptir. Ayasofya’yı bu derece önemli kılan özellikleri şunlardı; birincisi İstanbul’un (Konstantinopolis) katedral kilisesi, büyük kilisesiydi ve bu sıfatla herhangi bir piskoposluk kilisesi gibi piskopos ve ona bağlı din adamlarının Hristiyan kültürünü kutladıkları bir yerdi. Bunun yanında Ayasofya aynı zamanda imparatorluğun başkentinin kilisesiydi ve bunun iki farklı sonucu vardı. İlk olarak bu kilisenin piskoposu patrikti ve yargılama yetkisi 6.yüzyıldan sonra Balkanlar’dan Toroslara uzanıyor, Bulgarlar ve Ruslar gibi paganların Hristiyanlaşmasından sonra yeni kurulan kiliselerin başı sayılıyordu. Diğer sonucu ise İstanbul (Konstantinopolis) piskoposunun imparatorla özel bir ilişkisinin bulunmasıydı. İmparator patriği atıyor, patrik imparatora taç giydiriyordu.¹⁹⁰ Yani patrik ve imparator Doğu Roma İmparatorluğu’nun dinsel ve siyasal düzeninin sağlanmasında ayrılmaz bir bütünü oluşturuyorlardı. Bu gelenek I. Leon (457-474) ile başlamış ve 7.yüzyıldan itibaren Ayasofya (Hagia Sofia) Kilisesi’nde gerçekleştirilmiştir.¹⁹¹ Birçok kaynak birinci Ayasofya’nın I. Konstantinus döneminde yapıldığını belirtse de, o dönemde İstanbul’da yaşamış olan Bizanslı tarihçi Sokrates Scholasticus¹⁹²: “324-337 yılları arasında böyle bir kilisenin olmadığını, bu kilisenin 337-361 yılları arasında

¹⁸⁸ Bayrak, M. Orhan, *İstanbul Tarihi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.37; Haldon, John, *Bizans Tarih Atlası*, (Çev. Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s.73

¹⁸⁹ “Ayasofya”, İstanbul Kültür Sanat Ansiklopedisi, CİLT 2, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1982, s.855

¹⁹⁰ Pralong, Annie, *Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yapılar*, (Çev. Buket K. Bayrı), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.102 ; Levchenko, M.V, *Bizans Tarihi*, (Çev. Maide Selen), Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.78

¹⁹¹ Baskıcı, M. Murat, *Bizans Döneminde Anadolu*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, s.109

¹⁹² Sokrates Scholasticus, M.S.380’de Konstantinopolis’te doğmuş kilise tarihçisidir. Toplam yedi adet kilise tarihine ait eseri bulunmaktadır.

imparator II. Konstantius tarafından yaptırıldığını ve açılışının 15 Şubat 360'ta yapıldığını" dile getirmiştir.¹⁹³

Çatısı ahşap olan ilk kilise 404'te meydana gelen ayaklanmada yanmıştır.¹⁹⁴ İkinci Ayasofya; onarımın bitmesi ile II. Teodosios döneminde 10 Ekim 415'te açılmıştır. Katedral yeni haliyle 425'de Büyük Konstantinus adına tescil edilmiştir. Böylece Ayasofya'nın patrikliğe değil impatora ait olduğu belgelere geçmiştir. Yapılan kazılarda bu Ayasofya'nın da ilki gibi ahşap olduğu anlaşılmıştır.¹⁹⁵ 13 Ocak 532'de İmparator I. Justinianos döneminde çıkan isyan ile 14 Ocak günü ikinci Ayasofya'da yanmıştır (Nika Ayaklanması).¹⁹⁶ Ayasofya Katedrali'nin 14 veya 17 Ocak'ta yandığına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Pralong¹⁹⁷ 17 Ocakta şehrin dörtte birinin yangınlarla yok olduğuna ve Ayasofya'nın da bu yangınlarda harabeye döndüğünü dile getirmiştir.¹⁹⁸

I. Justinianos, Nika ayaklanmasını bastırdıktan sonra Ayasofya'yı yeniden inşa ettirmeye başlamıştır.¹⁹⁹ İmparator binanın yangına ve depreme karşı dayanıklı olmasını tutmuş olduğu iki mimara şart koşmuş ve bunun için kilisenin kemer, kubbe ve yapı malzemelerinde mimarların ahşap kullanmamasına özen göstermiştir.²⁰⁰ İmparatorların taç giyebilecekleri görkemli bir katedral olması amaçlanan yapının mimarları Miletoslu İsidoros ve Trallesli Anthemios'tu.²⁰¹ Talbot²⁰² mimarları Ermeni olarak nitelendirmiştir.²⁰³ Kilise mimarlığında o güne dek benzeri olmayan

¹⁹³ Yerasimos, Stefanos, *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, (Çev.Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.181-182; Türkoğlu, Sabahattin, *Ayasofya'nın Öyküsü*, Melisa Matbaacılık, İzmir, 2002, s.7

¹⁹⁴ Eyice, Semavi, "Ayasofya", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, CİLT I, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993, s.446; Türkoğlu, **a.g.e.**, s.11-12

¹⁹⁵ Eyice, "Ayasofya", s.446; Altındal, Aytunç, *Hangi İsa*, Destek Yayınları, Ankara, 2005, s.49-55; Gravina, Federico, *İstanbul'un Anlatımı*, (Çev. Yıldız E. Canpolat), YKY, İstanbul, 2008, s.56; Hürel, Haldun, *İstanbul'u Geziyorum Gözlerim Açık*, Dharma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.186

¹⁹⁶ Eyice, "Ayasofya", s.446; Gravina, **a.g.e.**, s.56

¹⁹⁷ Annie Pralong, Fransız Bizans Tarihçisidir.

¹⁹⁸ Pralong, **a.g.e.**, s.69

¹⁹⁹ Cheynet, J.Claude, *Bizans Tarihi*, (Çev.İsmail Yerguz), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s.36

²⁰⁰ Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 2012, s.304

²⁰¹ Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çev.Tevfik Bıyıkoglu), İstanbul, 1928, s.44

²⁰² Rice T. Talbot, 1904-1993 Rusya'da doğmuş ünlü sanat tarihçisidir.

²⁰³ Talbot, **a.g.e.**, s.211; Mareux, Jean Charles, *Mimarlık Tarihi*, (Çev.Zeynep Çelik), Gelişim Yayınları, İstanbul, 1975, s.49-50; Eyice, **a.g.m.**, s.447; Borden, Daniel, Elzonsowski, Jerzy, *Mimarlık*, (Çev. Derya N. Özer), NTV, 2009, s.66-67

çok farklı bir taşıma sistemi geliştiren mimarlar, iç mekânda çok özel ruhani bir etki yaratmayı başarmışlardır.²⁰⁴

İnşaat için her taraftan malzeme getirildiği gibi, eski tarihi yapıların mermerleri de kullanılmıştır. Sütunlar; Karystos'un (Yunan adası), Mora'nın (Lakonia) ve Teselya'nın (Yunanistan) yeşili, Frigya'nın benekli, Marmara Denizi'ndeki Prokonnesos'un beyazı; Mısır'ın pembesi ve Libya ve Lidya'dan getirilen farklı mermerlerle yapılmıştır.²⁰⁵ Yerasimos eserinde yeni mermerlerin Bizans öyküsüne göre Ege adalarından geldiğini belirtmekte ve Piri Reis²⁰⁶'de Kitab-ı Bahriyye adlı eserinde bu adalarda Ayasofya için mermer kesen ustaları gördüğünü dile getirmiştir.²⁰⁷ 532 yılında başlayan inşaatta 100 ustabaşı ve 10.000 amele çalışarak kilisenin yapımını beş yılda bitirmişlerdir. Böylece üçüncü Ayasofya'nın açılışı 27 Aralık 537'de yapılmıştır.²⁰⁸

Kısacası yapımı 5 yıl sürmüştür (532-537). Fakat bazı sanat tarihçileri ve mimarlar bu süreyi mabedin yapımı için az bulmaktadırlar. Onlar Ayasofya'nın, 404 yangınından sonra harap hale geldiğini, mabedin içinin o dönemde mahalle olduğunu ve oradaki evlerin satın alındığını, sahnlarla²⁰⁹ galerilerin kaldırılmasının 4 yılı bulduğunu bunların yanında malzemenin hazırlanması ve kilisenin içinin temizlenmesinin uzun zaman aldığını belirterek, asıl inşaatın ancak 8 yıl 10 ayda tamamlanabildiğini söylemektedirler. Yani I. Justinianos'un muhteşem Ayasofyası'nın Anthemos-İsidoros gibi iki dahi mimar ve mühendisin 20 yıl emek vererek meydana getirdiklerini belirtmişlerdir.²¹⁰ Bu oldukça uzun bir zaman olmakla beraber akla uygun gelmektedir. Çünkü değerli taşların yontulması, iç işlemler, para tedariki gibi işler uzun zamana bağlıdır. Binanın yapımında mimarların amacı

²⁰⁴ Pevsner, Nikolaus, *Ana Çizgileriyle Avrupa Mimarlığı*, (Çev. Selçuk Batur), Cem Yayınevi, İstanbul, 1977, s.20-21; Eyice, Semavi, *Aya Sofya 2(Hagia Sophia)*, Yapı Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetleri, İstanbul, 1984, s.2; Lemerle, Paul, “*Bizans Mimarisi*”, (Çev. Haluk Togay), Arkitekt Aylık Mimarlık, Şehircilik Ve Süsleme Sanatları Dergisi, say.1-2, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1950, s.32

²⁰⁵ Herrin, Judith, *Bizans*, (Çev. Uğur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.96

²⁰⁶ Piri Reis, ünlü Türk denizcisi ve coğrafyacısıdır. 16.yüzyılda yaşamıştır.

²⁰⁷ Yerasimos, Stefanos, *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, (Çev. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.191

²⁰⁸ Koçgündüz, Mesut, *İstanbul'da Bizans Devrine Ait Anıt ve Yapılar*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1951, s.14; Türkoğlu, Sabahattin, *Ayasofya'nın Öyküsü*, Melisa Matbaacılık, İzmir, 2002, s.31

²⁰⁹ Sahn, cami veya medreselerde cemaatin toplandığı üstü kubbeli ve örtülü yer.

²¹⁰ *İstanbul Kültür Sanat Ansiklopedisi*, CİLT 2, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1982, s.857-858

fonksiyonelli ve hareketli bir iç mekân hacmi yaratmaktı. Binanın içinde birbirine giren kemer ve kubbeler bunu gerçekleştirmiştir. Yeni Bizans sistemi Ayasofya’da dekoratif ve fonksiyonel olarak büyük bir başarıya ulaşmıştır.²¹¹

Mabed mimari olarak dikdörtgen plan üzerine oturmaktadır ve ilk hali düz ahşap çatılı olarak tahmin edilmektedir. Yani ilk Ayasofya’yı bazilikal bir kilise olarak tanımlandırabiliriz. Ayasofya (**Ek 48 ve Ek 49**), bazilika ile merkezi yapı tipinin kubbesini bağdaştıran “kubbeli bazilika” (**Ek 50**) denilen kiliselerin en büyüğü ve en iddialısı olarak nitelendirilmektedir.²¹² Bazilika ve merkezi plan şemalarının yetkin bir statik çözümle kaynaştığı bu yapı, Bizans mimarlık tarihinde bir daha yinelenmemiştir.²¹³ Üç nefli bazilika, merkezde 32.37 m çapında yerden 55m yüksekliğinde pandantifli²¹⁴ (**Ek 51**) bir kubbeyle örtülmüştür. Ayasofya’nın kubbe ölçüsü çeşitli kaynaklara göre değişmektedir. Batılı kaynaklara göre 31m veya 32.36 m arasında değişir.²¹⁵ Fakat gerçek literatürde kubbe çapı 31m olarak geçmektedir. Kubbesinin iç yüksekliği ise 13,8 metredir. Binada 40 tane aşağıda, 67 tanesi de yukarıda olmak üzere 107 sütun bulunmaktadır.²¹⁶

Ayasofya diğer dini yapılara göre insanda yücelik etkisi uyandırmasını, kemerlerin ve kubbenin hafifliği, sütunların inceliği ve kademeli bir inşa biçimine bağlamışlardır.²¹⁷ Kubbeden ve pencerelerden giren ışık (**Ek 52**) duvarlardaki levhaların, görkemli mozaiklerin üstüne yansımıştır. Mermer sütunların başlıkları, kılı kırk yaran bir oran ve belirgin bir kompozisyon anlayışını göz önüne sermiştir. Mozaiklerin yapım tarihleri de kaliteleri de değişiktir. Yapıldıkları dönemlerin değişik üslupları ve düşünce akımları arasındaki karşıtlıkları yansıtmıştır.²¹⁸

²¹¹ Mutlu, Belkıs, *Mimarlık Tarihi Ders Notları I*, Mimarlık Vakfı, 2001, s.112

²¹² Eyice, “*Bizans Sanatı*”, s.255; Kaplan, Michel, *Bizans’ın Altınları*, YKY, s.63-65

²¹³ Ötügen, Y., “*Bizans Mimarlığı ve Sanatı*”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, CİLT 1, YEM Yayınları, 1997, s.252

²¹⁴ Pandantif, kare veya dikdörtgen şekilli oda boşluğu üzerine daire şekilli kubbe inşa etmek için kullanılır.

²¹⁵ Herrın, Judith, *Bizans*, (Çev. Uğur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.94

²¹⁶ Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 2012, s.304

²¹⁷ Keskinok, Kayıhan, *Sanat Tarihi*, Alp Ofset Matbaacılık, Ankara, 2010, s.99

²¹⁸ Pischel, Gina, *Sanat Tarihi Ansiklopedisi*, (Çev. Hasan Kuruyazıcı ve Üstün Alsaç), CİLT I, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1978, s.154

Ayasofya; M.S. 553, 557, 869 ve 989 yıllarında depremler sonucunda hasar görmüş ve onarımları yeniden yapılmıştır.²¹⁹ Ayasofya en büyük hasarını ise IV. Haçlı Seferi sırasında görmüştür. II. Alekios, borçları karşılığında Ayasofya'nın değerli eşyalarını Latinlere vermiştir. 1204'te Haçlı Orduları şehri ele geçirdiklerinde, Ayasofya yoğun bir şekilde yağmalanmış, daha sonra ise Ayasofya Venedik idaresine girmiştir.²²⁰

Şehir 1261 de geri alındığında harap durumda olan Ayasofya'nın onarımı II. Andronikos tarafından yaptırılmıştır. Ekim 1344'de İstanbul'da büyük bir deprem meydana gelmiş ve kubbenin bir parçası ile doğu kemeri çökmüştür. Ancak imparatorluğun bu dönemde onarımı gerçekleştirecek bütçesinin bulunmamasından dolayı kilise kapatılmıştır. Ayasofya ancak 10 yıl sonra 1354'de özel bir verginin toplanması ile onarılıp açılmıştır.²²¹ Fatih Sultan Mehmet'in 29 Mayıs 1453'de İstanbul fethinin ardından Ayasofya'ya gitmiş, kiliseyi çok harap bir halde bulmuş ve gerekli temizliğin yapılmasının ardından, Ayasofya camiye çevrilmiştir (**Ek 53**).²²²

Ayasofya'nın camiye çevrilmesinde iki temel göz önünde tutulmuştur.

1- Namaz kılmak için büyük bir camiye duyulan ihtiyaç.

2- Ulu caminin çevresinde şekillenecek temel yükseköğretim kurumu olan medreseye duyulan gereksinimdir. Fatih Sultan Mehmet fetihten sonraki ilk Cuma namazını bu mekânda kıldığı gibi, kilise narteksinin²²³ kuzey tarafına da bir medrese inşa ettirerek, zamanın hocası Molla Hüseyin'i buraya müderris tayin etmiştir²²⁴

1809 yılında çıkan yangında Ayasofya'nın kubbe kurşunları erimiş, fakat II. Mahmud tarafından kubbe onartılmıştır. 1801-1877 yılları arasında Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin²²⁵; Allah, Hz. Muhammed, dört halifenin isimleri, Hz.

²¹⁹ Eyice, "Ayasofya", s.447

²²⁰ Eyice, "Ayasofya", s.448; Mutlu, Belkıs, *Mimarlık Tarihi Ders Notları I*, Mimarlık Vakfı, 2001, s.112; Yerasimos, Stefanos, *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, (Çev. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.174

²²¹ Eyice, "Ayasofya", s.448

²²² Eyice, "Ayasofya", s.448

²²³ Narteks, kiliselerin ön cephelelerinde bulunan giriş bölümüdür.

²²⁴ Kaya, Önder, *Konstantin'in Kutsanmış Şehri*, Küre Yay., İstanbul, 2008, s.174-175

²²⁵ Kazasker Mustafa İzzet Efendi, 19.yüzyılda yaşamış ünlü Türk bestecisi, neyzen, hattat, şair ve devlet adamı.

Hasan ve Hz. Hüseyin'in adlarının hat ile yazdığı dev levha camiye asılmıştır (**Ek 54**).²²⁶ Abdülmecit devrinde (1849) mabedin esaslı tamiri yapılır. Bu başarı İtalya'dan gelen mühendis Fossati²²⁷ tarafından sağlanmıştır ve bunun için 20 bin kese harcanmıştır.²²⁸

Atatürk'ün insanlığa ve inananlara karşı duyduğu derin saygı ve sevginin tesiriyle mabedin müze haline konulması istenir.²²⁹ Böylece 24 Ekim 1934'te Ayasofya'nın cami dönemi sona ermiş ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. 1931 yılında Amerikan Bizans Enstitüsü, Ayasofya mozaiklerini meydana çıkarma izni almış ve bakanlar kurulu kararı ile 1932 yılından itibaren ise çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalar 1970 yılına kadar sürmüştür. Ayasofya müze haline çevrildikten sonra ilk kez 8 Ağustos 1980'de Hünkâr Mahfili²³⁰ ibadete açılmış, ancak 14 Eylül'de kapatılmış; daha sonra ise 10 Şubat 1991'de tekrar açılmıştır.²³¹

Ayasofya'yı dünyaca üne kavuşturan en önemli özelliklerinden biri de mozaikleridir (**Ek 55 ve Ek 56**). Batılı sanat tarihçilerinin bazıları eserlerinde Ayasofya'daki bütün mozaik resimlerin Türkler tarafından tahrip edildiklerini öne sürmüşlerdir. Eyice eserinde bu görüşlere karşı savunmalar sunmuştur. Eyice, İstanbul 1453'de fethedilip Ayasofya camiye çevrilirken içindeki bütün mozaiklerin üzerlerinin kalın badana tabakaları ile kapatılarak gözlerden gizlendikleri yolunda yanlış bir inanış olduğunu belirtmektedir. Hatta bazı yabancı yazarlar evvelce daha da ileri giderek bütün mozaik resimlerin Türkler tarafından tahrip edildiklerini de iddia etmekten çekinmemişlerdir. Ancak, bugün mozaiklerin kasıtlı bir tahribata maruz kalmadıkları, üzerlerinin zamanla örtüldüğü ve birçoğunun uzun süre açık olarak görülebildiği anlaşılmıştır.²³²

²²⁶ Eyice, “*Ayasofya*”, s.450

²²⁷ Gaspare Trajano Fossati, 19. yüzyılda ünlü İsviçreli mimardır.

²²⁸ Koçgündüz, Mesut, *İstanbul'da Bizans Devrine Ait Anıt ve Yapılar*, Sucuoğlu Matbası, 1951, İstanbul, s.18

²²⁹ Koçgündüz, **a.g.e.**, s.19

²³⁰ Hünkâr Mahfili, Osmanlı Devleti'nde camilerde padişahların ibadeti için oluşturulmuş özel mekânlardır.

²³¹ Eyice, “*Ayasofya*”, s.451; Koçgündüz, **a.g.e.**, s.19

²³² Eyice, “*Ayasofya*”, s.3

Ayasofya'yı diğer mabetlerden daha önemli kılan özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz; Birincisi; Ayasofya camisi, Bizans Mimarisi'nde harç maddesi ile tuğlanın kullanılması, kubbe-kemer tekniğinin ilerlemesi ve kare mekân üzerine kubbe oturtmak sanatının gelişmesini gösteren eser olması bakımından önemlidir.²³³ İkincisi; Ayasofya'nın içinde kullanılan mimari öğeler, ayaklar ve hatıllar²³⁴ kesme taştan yapılmıştır. Sütunlar ve başlıklar renkli mermer olup çeşitli antik eserlerden getirilmiştir. Marmara adasından ak mermer, Eğriboz Adası'ndan antik yeşil mermer, Afyonkarahisar yöresinden damarlı pembe mermer ve Kuzey Afrika'dan sarı mermer getirilmiştir. Yangına karşı koruma maksadıyla yapı da çok az ahşap kullanılmıştır.

Üçüncüsü ise; Ayasofya'nın mozaikleri ikona kırıcılık döneminde bozulmuştur. 9.yüzyıldan başlayarak Ayasofya yeni mozaiklerle bezenmiştir. Narteksin yan girişinde Meryem, kucağında Hz. İsa ile anlatılmıştır. İki yanında I. Konstantinus ve I. Justinianos portreleri vardır. Apsisin yarım kubbesinde kucağında Hz. İsa ile Hz. Meryem anlatılmıştır. Yan neflerin ikinci katında imparatorluğun iki ailesinden portreler bulunmaktadır.²³⁵ Ayasofya, dünyanın en eski ve en hızlı inşa edilen katedrali sayılmakla birlikte, günümüzde dünyanın yüzölçümü bakımından dördüncü büyük katedralidir. 916 yıl başkilise ve 477 yıl cami olarak aynı Allah'a inanan iki değişik dinin hizmetinde bulunmuştur.²³⁶

Pamukkale (Hierapolis), Bizans döneminde önemli bir merkez olmuştur. Hierapolis Katedrali sütunlarla bölünmüş, nefleri olan bir bazilikadır. M.S. 535 yılından önce yapıldığı düşünülmektedir. Yan nefleri beşik tonozlarla örtülmüştür, orta nef ise kubbelerle örtülü üç bölmeye ayrılmıştır. Hierapolis katedrali mimari şekliyle çatılı bazilikadan kubbeli bazilikaya geçiş döneminin aşamasını göstermektedir.²³⁷

²³³ Mansel, A. Müfid ve Aslanapa, Oktay, Sanat Tarihi II, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1967, s.90

²³⁴ Hatıl, duvar ağırlığını yatay olarak dağıtmak için duvar örgüsü içine yerleştirilen beton, ağaç ya da tuğla giriş.

²³⁵ Çolakoğlu, Lale ve Pekun, Sevgi, *Sanat Tarihi I*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, s.83-84

²³⁶ "Aya Sofya Müzesi", Aktüel Dergisi, Temmuz-Eylül 2008, s.108

²³⁷ Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.537

2.1.3.3. Merkezi Planlı Yapılar

Merkezi Plan, kubbe gibi merkezi öge çevresinde bir düşey eksene göre gelişmiş, genellikle tam simetrik plan düzenidir. Bu plan tipi kral anıt-mezarlarından türetilmiştir. Merkezi plan pagan bir tanrıya hitaben veya seçkin bir ailenin ölmüş üyesini anmak için yapılmış yapılardan esinlenilmiştir. Bu yüzden bu plan tipinin ilk örnekleri martyrialarda veya Hristiyanların mozolelerinin yapımında uygulanmaya başlanmıştır.²³⁸ Konstantinus döneminde de bu planda yapıların olduğu kaynaklardaki bilgilere göre tahmin edilmektedir. Fakat günümüze bu yapılardan birçoğu ulaşamamıştır. Ancak, I. Konstantinus döneminde günümüzde kalıntıları kalan On İki Havari Kilisesi ve “Altın Oktogon” adıyla anılan Antakya’da (Antiocheia) yapılmış sekizgen yapı bu döneme ait merkezi planlı yapılardandır.

Anadolu’da merkezi plan tipiyle yapılmış başka bir örnek ise İstanbul’da Sultanahmet’te bulunan Azize Euphemia Martyrionu’dur. Rivayete göre; Kadıköy’lü (Khalkedon) Euphemia, 16 Eylül 307’de Khalkedon’da Romalılar’ın Tanrı Ares adına düzenledikleri paganların festivaline katılmayı reddettiği için tutuklanmış ve Anadolu’da o dönemde imparator olan Priskos’un emriyle uzun süren işkencelerden sonra öldürülmüştür. Daha sonra da Hristiyanlar tarafından Euphemia azizlik mertebesine yükseltilmiştir.²³⁹ Hristiyanlık uğruna ölmüş olan ve Hristiyanların haklarını savunan Euphemia’ya zamanla Hristiyanlar martyr (şehit) ünvanını vermişlerdir. Euphemia’ya Tanrı tarafından insanüstü güçlerin bağışlandığını ve Euphemia’nın çeşitli mucizeler gerçekleştirdiğine inanmışlardır.

Azizenin kültünün oluşmasında rivayetlere göre kutsal bedeninin gerçekleştirdiğine inanılan mucizelerin önemi büyüktür. Euphemia’nın bedeninden sürekli akan kan, ilaç etkisiyle mucizeler yaratmış ve şifa arayan insanların bu bölgeye gelmesine sebebiyet vermiştir.²⁴⁰ Rivayetlere göre başka bir mucize ise Euphemia’nın farklı işkenceler gördüğü anda mucizevi şekilde bu işkencelerden

²³⁸ Roth, M. Leland, *Mimarlığın Öyküsü Öğeleri, Tarihi ve Anlamı*, (Çev. Ergün Akça), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s.337

²³⁹ Akyürek, Engin, “Bizanslılar, Azizeleri ve Khalkedon’lu(Kadıköy) Azize Euphemia”, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, 69-70, 1999, s.176

²⁴⁰ Akyürek, “Bizanslılar, Azizeleri ve Khalkedon’lu (Kadıköy) Azize Euphemia”, s.177

kurtulması anlarıdır. Tekerlek işkencesi esnasında bağlanıldığı iplerden kurtulması, ateş fırınına atıldığında yanmaması, deniz canavarlarına atılması ve buradan kurtulması, kurt tuzağına düşmemesi, bedeninin testere ile kesilip kızgın tavada yakılması planlanırken testerenin keskinliğini yitirmesi ve tavayı ısıtan ateşin sönmesi gibi rivayetler de yer almaktadır.²⁴¹ 4.yüzyılda Kadıköy’de Euphemia’ya ait bir kilisesinin var olduğu Bizans kaynaklarından bilinmektedir. Bu kült merkezi M.S. 451’de toplanılan Kadıköy (Khalkedon) Konsili ile geniş çevrelere adını duyurabilmiştir.²⁴²

Kilisenin kalan kalıntılarından tahmin edilen bilgilere göre kilise, yarım yuvarlak planlı portikollü²⁴³ bir avludan, ortada büyüklükte kubbeli bir kabul salonundan ve bunun iki yanında portiko boyunca dizilmiş çeşitli mekânlardan oluşmaktadır. İstanbul (Konstantinopolis) Latinler tarafından işgale uğradığında (1204-1261) diğer yapılar gibi bu kilise de zarar görmüştür. Kilisenin tam olarak ne zaman yıkıldığı ise bilinmemektedir.

1939’da bölgede yapılan inşaat çalışmaları sonucu kilisenin batı duvarı ortaya çıkarılmıştır ve burada İstanbul’da bulunan Alman Arkeoloji Enstitüsü 1942’de kazı gerçekleştirmiştir. Böylece duvar resimleri ortaya çıkartılarak yapının Azize Euphemia’nın Martyrion kilisesi olduğu belirlenmiştir. Günümüzde ise yapı oldukça yıkık bir halde olup adliye binasının otoparkı olarak kullanılmaktadır.²⁴⁴ Anadolu’daki merkezi planlı yapıya başka bir örnekte Sergios ve Bakkos Kilisesi’dir.²⁴⁵ Bizans sanatının başlangıç devrine ait olan Sergios ve Bakkos Kilisesi (**Ek 57**), Ayasofya’ya benzeyen yapısından dolayı Anadolu’da Küçük Ayasofya olarak adlandırılmaktadır.²⁴⁶

Merkezi planlı ve çevre koridorlu Sergios ve Bakkos Kilisesi rivayetlere göre I. Justinianos tarafından M.S. 530’da rüyasında gördüğü Aziz Sergios’a adak olarak yaptırılmıştır. Kilisenin içini çeviren bir kuşağın üzerine I. Justinianos ve karısı

²⁴¹ Akyürek, “Bizanslılar, Azizeleri ve Khalkedon’lu (Kadıköy) Azize Euphemia”, s.184-186

²⁴² Akyürek, Engin, “Euphemia’nın Sultanahmet’teki Martyrion-Kilisesi”, Toplumsal Tarih Dergisi, 229, Ocak, 2013, s.71-72

²⁴³ Portiko, yapının veya tapınağın üstü kapalı duvar ya da sütunlarla desteklenmiş giriş bölümüdür.

²⁴⁴ Akyürek, “Euphemia’nın Sultanahmet’teki Martyrion-Kilisesi”, s.73-75

²⁴⁵ Ertuğrul, Özkan, *Bizans Kültürü(Genel Bakış)*, Troya Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.6

²⁴⁶ Arseven, C. Esad, *Sanat Ansiklopedisi, CİLT I*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1998, s.260; Belge, Murat, *İstanbul’u Gezerken*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1993, s.41; Koch, **a.g.e.**, s49

Theodora'nın adları yazılmıştır.²⁴⁷ Marmara kıyısına yakın yere inşa edilen Sergios ve Bakkos Kilisesi, kare bir dış duvar sınırı içinde sekiz paye aralarındaki ikişer sütundan meydana gelen bir halkanın üstünün dilimli bir kubbe ile örtülmesiyle oluşmuştur. Ortadaki paye ve sütun halkasını saran çevre dehlizinin üstünde bir galeri vardır. Bu iki katı ayıran bezemeli silmeler motiflerle süslenmiştir.²⁴⁸

Gina Pischel makalesinde, kilisenin I. Justinianus'un gücünü gösterme isteği üzerine ortaya çıktığını dile getirmekte ve bu yapının inşa tekniği ve süslemeleriyle aynı dönemdeki Roma ve Milano bazilikalarından oldukça farklı olduğunu belirtmektedir.²⁴⁹ Kilise II. Bayezid döneminde yapıya bir minare eklenir ve kilise camiye çevrilmiştir.²⁵⁰

Ortaçağ Bizans sanatının en önemli ve özgün yaratısı olan kare içinde haç planlı kiliseler, mimarileri ve ikonografik programları ile başlı başına soyut bir sistem oluşturmaktadır. Kilise bir evren modelidir, mekân bütünlüğünü bölmeyen dört sütunun taşıdığı ve boşlukta yüzüyor etkisi uyandıran kubbe gökyüzünü bir haç oluşturacak biçimde örgütlenmiş olan yüksek tonozlar, kemerler ve üst duvarlar İsa'nın yaşamının geçtiği Kutsal Topraklar'ı; kare planlı zemin üzerinde yükselen alt duvarlar, tonozlar ve nişler de yeryüzünü temsil eder. Programı oluşturan ikonlarda bu hiyerarşiye göre sıralanmıştır. Kubbede Pantokrator²⁵¹ İsa, melekler; üst duvarlarda Hz. İsa'nın yaşamından sahneler, alt duvarlarda azizler, din uluları vb. dünyasal olanlar bulunur.²⁵²

Başka bir merkezi planlı yapı ise Efes'teki St. Jean/John Kilisesi'dir. St.Jean M.S.50 yıllarında Efes/Ayasuluk tepesinde yaşayan ve burada ölen bir azizdir. Öldüğü yere St. Jean adına (**Ek 38 ve Ek 39**) M.S. 4.yüzyılda ahşap çatılı bir kilise yapılmıştır. I. Justinianos (M.S. 527-565) döneminde ise ilk kilisenin üzerine kubbeli bir bazilika inşa edilmiştir. Serbest haç planında yapılmış yapıya batıdan atrium ile

²⁴⁷ Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.524

²⁴⁸ Ertuğrul, **a.g.e.**, s.6; Eyice, Semavi, "Bizans Sanatı", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, CİLT II, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994 ,s.255; Soysal, Mine, *Kentler Kenti İstanbul Dünya Kenti İstanbul Sergisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.20; Ötügen, Y., "Bizans Mimarlığı ve Sanatı", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, CİLT I, YEM Yayınları, 1997, s.252; Mutlu, Belkıs, *Mimarlık Tarihi Ders Notları I*, Mimarlık Vakfı, 2001, s.112

²⁴⁹ Pischel, Gina, *Sanat Tarihi Ansiklopedisi*, (Çev. Hasan Kuruyazıcı ve Üstün Alsaç), CİLT I, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1978, s.154

²⁵⁰ Bayrak, *Türkiye'deki Tarihi Yerler Kılavuzu*, s.331; Yerasimos, **a.g.m.**, s.171

²⁵¹ Pantokrator, yüce.

²⁵² Akyürek, Engin, *Sanatın Ortaçağı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998, s.78-79

girilmektedir. Kilisenin ibadet bölümü haç planlı, üç nefli ve klasik bazilika plan düzenindedir. Bu bölümün üzeri altı büyük kubbe ile örtülmüştür. Bunlardan ikisi orta nefin, ikisi transeptlerin²⁵³, ikisi de orta mekânın üzerini örtmektedir. Sütun başlıklarının orta nefe bakan bölümlerinde İmparator Justinianus ile eşi Theodora'nın monogramları bulunmaktadır. Orta nefin sonunda ise Aziz Jean'ın mezar odası yer almıştır.²⁵⁴ St. Jean Kilisesi'ndeki çalışmalar ilk kez 1921–1922 yılları arasında Yunanlılar tarafından başlatmış, ardından Avusturya Arkeoloji Enstitüsü 1927–1930 yıllarında buradaki çalışmaları devam ettirmiştir. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü de 1957–1958 yıllarında gerçekleştirdiği restorasyonla kilisenin kuzey nefteki ikinci kat sütunlarını ayağa kaldırmıştır. Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal başkanlığında, Efes Müzesi'nin de katkıları ile çevre düzenlemesi yapılmıştır. Günümüzde çalışmalar devam etmektedir.²⁵⁵

Doğu Anadolu'da ise M.S. 591'de İmparator Maurikios (582-602) tarafından yaptırılan biri Meryem'e diğeri Aziz Sergios'a adanmış Silvan'daki iki kilise Erken dönem dini yapılarına örnek olarak gösterilmiştir. Fakat bu iki kiliseden günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Şanlıurfa/Viranşehir'deki sınır yakınlarında da merkezi planlı büyük bir martyrionun kalıntıları bulunmuştur. 4.-5. yüzyıldan kalma büyük boyutlu olan bu bina Bizans'ın erken dönem yerleşim yerleri içerisinde sayılmaktadır.²⁵⁶

²⁵³ Transept, haç planında yapılmış kilisenin yan kollarına verilen isim.

²⁵⁴ Mutlu, **a.g.e.**, s.113; <http://www.ephesus.us/ephesus/stjohn.htm/> (17.05.2012); http://www.deinreiseleiter.com/turkce/Bilgi/Efes_cevresi.html/ (17.05.2012)

²⁵⁵ http://www.izmirdeyasam.com/tarih/142/18/st_jean_bazilikasi_selcuk.htm/ (17.05.2012)

²⁵⁶ Eyice, “*Türkiye’de Bizans Sanatı*”, s.553

2.1.3.4. Yunan Haçı Planlı

Bizans mimarlığında kullanılan tipik kilise planıdır. Merkezi bir kubbeli mekâna dört yönden açılan tonozla örtülü dört kolla köşelere yerleştirilmiş dört tane kubbeli ya da tonozla örtülü mekânlardan oluşmaktadır. Yani kollar ve kesişme yeri kubbelerle örtülüdür.²⁵⁷ Plânın ilk ve en önemli örneği olarak Aya İrini Kilisesi'ni gösterebiliriz. Aya İrini; Günümüzde İstanbul'da Ayasofya Camisi'nin arkasında ve Topkapı Sarayının birinci bahçesinde yer almaktadır. Bizans'ın Ayasofya'dan sonra gelen en büyük ikinci kilisesi sayılmıştır. Bizans zamanında adı Aya İrini (Tanrısal Barış) konulmuştur. Konstantin döneminde kilise İLAHÎ Sulh adına yaptırılmış küçük bir mabetti ve yapı aşağıda yer alan kutsal gayeye ithaf olmuştur. İLAHÎ Sulh, İncil'de (bap-5, ayet-9) geçmektedir. Hz. İsa'nın öğütlerinden biridir. "Ne mutlu barışı sağlayanlara! Çünkü onlara Tanrı oğulları denecek..." bu Hristiyan inançlarından birini teşkil etmekteydi.²⁵⁸

Binanın eski Byzantion şehrine ait bir mabedin yerine yapıldığı söylenilmektedir. Binanın yapıldığı yerde putperestlere de ait bir binanın olduğundan söz edilmektedir ve yapının bu tapınağın yanına inşa edildiği belirtilmektedir.²⁵⁹ Hristiyan mitolojisine göre, İreni hakkındaki rivayetlerden ilki şöyledir; İreni Hristiyanlığın yeni doğmaya başladığı anda putperest bir şehirde putperest bir ailenin kızıdır ve adı o zaman Penelopie idi. Babası güzel kızını koruyabilmek için kızını yaptırmış olduğu kuleye yerleştirir ve zamanla buraya yiyecek stoku yaptırır. Nasıl olduğu bilinmeyen bir mucizeyle kız ilerleyen dönemde Hristiyan olur ve kıza İrene adı verilir. St. Paulos'un öğrencisi de İrene'yi vaftiz eder. Kızının Hristiyan olmasına karşı çıkan baba vazgeçirmek için kızına çeşitli işkenceler uygular. Fakat bu esnada kızının işkenceler esnasında türlü mucizeler gerçekleştirmesini gören babası bu durumda yumuşamaya başlar ve sonunda o da Hristiyan olur ve kulede birlikte

²⁵⁷ Sözen, Metin ve Tanyeli, Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1986, İstanbul, s.123

²⁵⁸ İncil, Matta 5, Ayet 9

²⁵⁹ Koçgündüz, Mesut, *İstanbul'da Bizans Devrine Ait Anıt ve Yapılar*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1951, s.23; Çolakoğlu, Lale ve Pekün, Sevgi, *Sanat Tarihi I*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, s.85

yaşamaya devam ederler.²⁶⁰ 532 yılında Nika ayaklanmasında binanın yanmış olan kısmı 537’de Bizans İmparatoru I. Justinianos tarafından yeniden yaptırılmıştır.²⁶¹ Yassı ve uzun olan orta bölüm kubbeye örtülmüştür.²⁶² Fakat bina 740 yılındaki yer sarsıntısında da zarar görmüş ve VIII. Leon tarafından yeniden onarılmıştır. Diğerlerinden farklı olarak bu kilise camiye çevrilmemiş tek Bizans Kilisesi’dir.²⁶³

Aya İrini Kilisesi (**Ek 58 ve Ek 59**), bazilika düzeninde Yunan Haçı planına geçişin tipik bir örneğidir. Mimari malzeme olarak sütun başlıklarında kireç taşı kullanılmış, korniş ve kapı çerçevelerinde ise beyaz mermerlerden faydalanılmıştır. Aya İrini Kilisesi, 100x32m ölçüsünde üzeri 15m. çapında, 35m. yüksekliğinde dört büyük payenin taşıdığı içten yarım yuvarlak, dıştan yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtülmüştür. Orta mekânın iki yanında sütunların taşıdığı galeriler yapılmıştır. Bunlardan alt kattaki sütunlara karşılık üst kattaki sütunların taşıyıcı özelliği bulunmaktadır. Orta mekânın doğusunda yarım daire şeklindeki apsit dışarıya üç cepheli olarak taşmıştır. Cephelerinde birer penceresi olan apsitin kalın duvarları arasına 1m. genişliğinde kemerli bir dehliz yerleştirilmiştir.²⁶⁴ İkonaklazma döneminde kiliselerde yalnızca haç şekline izin verildiği için apsiti büyük mozaik bir haç süslemiştir. Buradaki haç Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği Golgoto Tepesi’ni sembolize etmektedir. Kemer kısmında da Tevrat’tan alınmış mozaik tarzı yazılar bulunmaktadır. Kilisenin narteks kısmında ve sağ nefinde de bazı duvar süslemeleri kalıntıları vardır. Büyük değişikliğe uğramış olan avlusunda ise iki büyük imparator lahdi vardır.²⁶⁵ Kilise, 1453-1846 yılları arasında silah deposu, 1846-1940 yılları arasında Askeri Müze olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise kilise konser salonu olarak kullanılmaktadır (**Ek 60**).²⁶⁶

İzmir-Efes’deki Meryem Ana Evi 6.yüzyıl yapısı olarak nitelendirilmektedir. Evin bulunduğu bölgenin 4.yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir. Meryem Ana Evi

²⁶⁰ Koçgündüz, **a.g.e.**, s.24

²⁶¹ Gregory, Timothy E., *Bizans Tarihi*, (Çeviren; Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.134

²⁶² Ousterhout, Robert, “*Bizans Konstantinopolisi’nden Kalan Mimari Miras*”, Bizantion’dan İstanbul’a: Bir Başkentin 8000 Yılı”Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul, 2010, s.129

²⁶³ Bayrak, M. Orhan, *Türkiye’deki Tarihi Yerler Klavuzu*, İnkılap Kitabevi, İstanbul,1994, s.274; Leland, **a.g.e.**, s.356

²⁶⁴ *Ayasofya ve Ayaİrini, Mozaik Müzesi, İmrahor Anıtı, Kariye Müzesi, Fethiye Müzesi, Tekfur Sarayı Müzeleri Rehberi*, Komisyon, Dönmez Ofset Müze Eserleri Turistik Yayınları, Ankara, s.72

²⁶⁵ Eyice, “*Türkiye’de Bizans Sanatı*”, s.524

²⁶⁶ Bayrak, M.Orhan, *İstanbul Tarihi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.36

(**Ek 61**) haç planlı, kubbeli küçük bir kilisedir. 6.yüzyıla ait yıkılmış olan bölümüne ekleme yapılarak günümüz görüntüsü verilmiştir.²⁶⁷

Klemens Kilisesi (**Ek 62**), Bizans dönemine ait Ankara'daki tek kilise olma özelliğine sahiptir. Aziz Klemens Kilisesi Ankara/Ulus'ta eski Adliye binasının yanında yer almaktadır. Klemens, İmparator Diocletianus (284-305) tarafından 303 yılında Hristiyanlara karşı yürütülen hareketler esnasında öldürülmüş ve daha sonra Ortodoks kilisesi tarafından Aziz ilan ettirilmiş, ardından da Ankara'da Aziz Klemens adına bir kilise inşa edilmiştir. Bölgede gerçekleştirilen kazılara göre kilisenin yerine daha sonra Osmanlı Devleti döneminde camii ve medrese inşa ettirilmiştir. Fakat 1917 yılındaki çıkan büyük yangında bu iki eserin de tamamen yıkıldığı tahmin edilmektedir.²⁶⁸ Aziz Klemens Kilisesi, Bizans mimarisinin gelişiminde kubbeli bazilika planından, Yunan haçı planına geçiş oluşturan yapılar arasında yer almıştır. Batı nef beşik tonozla örtülü olmakla birlikte, batıda üç bölümlü narteks yer almıştır. Yapıya girişin tahminen narteksin orta bölümüne açılan bir kapıyla sağlanıldığı düşünülmüştür. Kilisenin yapımında tuğla kullanılmış olmakla birlikte, bazı kısımları moloz taşlarla örülmüştür.²⁶⁹

Hagios Khariton (Akmanastır), Erken Hristiyanlık döneminde önemli bir merkez olan Sille'de (Konya) yapılmış olan kilise Yunan haçı planındadır. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Akmanastır adını almış ve söylentiye göre Mevlana Celalettin Rumi bir süreliğine burada dinlenmeye çekilmiştir.²⁷⁰ İzmit Körfezi'nin güney kıyısında ve 6.yüzyıldan itibaren sıcak su kaynaklarıyla ünlü olan Yalova yakınlarında Kara kilise kalıntıları bulunmaktadır. Kilise tamamen tuğladan inşa edilmiştir ve bu bina da Yunan haçı planında yapılmıştır. 6.yüzyıla ait olduğu düşünülen yapı ve Erken Bizans Dönemi'nde kiliseye dönüştürülmüştür.²⁷¹

Kayseri Tomarza'daki Meryem Kilisesi ise kesme taştan yapılmıştır ve cephelerinin özenli işçiliğiyle ünlüdür. Serbest haç planında yapılmış olan kilisenin 5.yüzyıldan kaldığı düşünülmektedir. Haçın kollarının kesiştiği yerdeki tromplarla

²⁶⁷ Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.535

²⁶⁸ Eyice, Semavi, "Bizans Döneminde Ankara", Anadolu Araştırmaları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996; Erdoğan, Abdülkerim, Günel, Gökçe ve diğerleri, *Tarih İçinde Ankara*, Tasarım Baskı, Ankara, 2007, s.88

²⁶⁹ <http://aev.org.tr/ankaranin-tarihi-arkeolojisi-ve-mimarisi/ulus-sihhiye/vi-12-aziz-klemens-kilisesi/> (12.06.2012)

²⁷⁰ Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s 551

²⁷¹ Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.533

yükseltilmiş, dört köşeli bir kubbeyle örtülmüştür.²⁷² Yukarıda ele aldığımız yapıların dışında I. Justinianos dönemine ait daha birçok yapının olduğu tahmin edilmektedir. Fakat günümüze kadar bu yapılar ulaşamamıştır. Dönemin tarihçisi Prokopius ele aldığı eserinde bu yapıların sadece isimlerinden bahsetmekte, teknik boyutlarına ise değinmemektedir. Bu yüzden bu yapıların genel özelliklerini tam olarak öğrenememekteyiz.

Kapadokya sınırları içinde kalan Nevşehir, Ihlara Vadisi, Avanos, Soğanlı, Ürgüp ve Göreme çevresi doğal arazi içerisine oyulmuş kilise, manastır, şapel ve evleri ile Erken Hristiyan sanatının gelişmesindeki en önemli bölgelerden biridir. Korat, Kapadokya bölgesinin sınırlarını siyasal olarak değil de coğrafi özelliklerinin belirlediği bir kültür ve mimariyle çizmenin doğru olacağını öne sürmektedir. Bugünkü Kapadokya; Kayseri, Niğde ve Kırşehir üçgeni içerisinde kalan coğrafyadır. Bölgedeki yapıların en önemli özelliğinden biri volkanik oluşumlarla ortaya çıkması diğeri ise birbirlerini destekler nitelikte olmasıdır.²⁷³ Güneyde Niğde-Gümüşler, güneydoğuda Nevşehir-Yeşilhisar, güneybatıda Ihlara, kuzeyde Kayseri-Himmetdede, kuzeybatıda Gülşehir ve doğuda Kayseri-Fraktin içerisinde kalan bölge Kapadokya'dır (**Ek 63**). Kayseri'nin önemli bir din merkezi haline geldiği 4.yüzyılda, kayalık Göreme ve çevresini keşfeden Hristiyanlar, Kayseri Piskoposu Aziz Basil'in dünya görüşünü benimseyerek kayalar içinde manastır hayatını başlatmışlardır.²⁷⁴ Buradaki kiliselerin duvarları çeşitli freskolarla süslenmiştir. Freskolarda Hristiyanlığın çeşitli konuları sade bir şekilde çizilmiştir. Kiliselerin freskoları çeşitli dönemlerin üslup özelliklerini yansıtmıştır. 6.-7. yüzyıllar arasında yapılan freskolarda Hz. İsa'nın ya da azizlerin yaşamlarından alınan öyküler ile basit resim motifleri işlenmiştir. Göreme'deki Tokalı Kilise (**Ek 64**) fresklerinin bazısı da konu ele alınırken, bazı freskler de çizgi güzelliğine önem vermeyen basit üslup ön plana çıkarılmıştır. Fresklerdeki konular değiştirilmeden ilerleyen dönemlerde farklı tekniklerle İstanbul'daki çeşitli yapıların duvarları süslenmiştir.²⁷⁵ Genellikle

²⁷² Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.551

²⁷³ Korat, Gürsel, *Taş Kapıdan Taç kapıya Kapadokya*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.17-18

²⁷⁴ Gülyaz, E. Murat, *Kapadokya*, Seçil Ofset, 2009, s.12

²⁷⁵ Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.550; Deniz, Semra ve Aydos, Selim, *Sanat Tarihi I*, SEK Yay., Ankara, 1995, s.80; Çolakoğlu, Lale ve Pekün, Sevgi, *Sanat Tarihi I*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, s.80

çizgilerde sanat eseri ortaya çıkarmanın aksine, daha çok sahnelerin duygu ve düşüncelerini karşı tarafa yansıtmak ön plânda tutulmuştur.

Kaya kiliselerinin bazıları belli bir plâna göre düzenlenmiştir. Bunların bazılarında Yeşilhisar/Soğanlı Kilise (**Ek 65**) gibi, kayanın içi oyulmuş ve dışına kubbe havası verilmiştir. Göreme/Elmalı Kilise (**Ek 66 ve Ek 67**) ise merkezi kubbeli, haç plânlı ve dört sütunlu bir yapıdır. Genellikle kiliselerin çoğu kabaca oyulmuş ve dışarıda sadece bir giriş yeri ile bazen bir iki hava ve ışık deliği olan mağaralardır (Göreme/Karanlık Kilise)(**Ek 68**).²⁷⁶ Niğde yakınlarındaki Eskigümüş Manastır Kilisesi'nin ise iç mimarisi diğerlerine göre daha özenli ve zengin bir içeriğe sahiptir. Kapadokya bölgesi içerisinde günümüze iyi korunarak gelebilmiş en büyük manastırlardan (**Ek 69 ve Ek 70**) birisidir.²⁷⁷ Bu bölgelerdeki yerleşim merkezlerinin çoğu birbirlerine dehliz²⁷⁸ ve kuyularla bağlı katlardan meydana gelmiştir. En önemlileri; Nevşehir/Derinkuyu ve Nevşehir/Kaymaklı (**Ek 71 ve Ek 72**) yeraltı şehirleridir.

Eyice'ye göre İç Anadolu'daki araziler içerisine oyulmuş dini merkezler ve yerleşimlerin geneli Hristiyanların saklanma düşüncesiyle yapılmamıştır. Bölge halkı yeni bina inşa etmek yerine, kolay şekillenebilen, sıcakta ve soğukta ısını koruyabilen ve rutubet almayan bu kayaları oyarak yeni mekânları oluşturma tercihine yönelmiştir.²⁷⁹

I. Justinianos döneminde bazı yapılar onarılmış bazıları ise temelden yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. I. Justinianos özellikle İstanbul'da (Konstantinopolis), Tanrı'nın Anası olarak kabul ettiği Meryemana'ya adanmış birçok kilise yaptırmıştır. Kilisenin ilki kent surlarının önünde Blakhernai olarak adlandırılan bölgeye yapılmıştır. Diğeri ise Pınar (Pege-fons) olarak adlandırılan yere yapılmıştır. Her iki tapınakta kent surlarının önüne yapılmıştır, biri surların başladığı yere diğeri de deniz kıyısında yer alan Altın Kapı'dadır. Bunların dışında Khryse

²⁷⁶ Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.551

²⁷⁷ Anonim, T.C Niğde Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Gümüşler Manastırı

²⁷⁸ Dehliz, üstü kapalı dar ve uzun geçit.

²⁷⁹ Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.551; Deniz, Semra ve Aydos, Selim, *Sanat Tarihi I*, SEK Yay., Ankara, 1995, s.80

Pyle, Hieron ve Deuteron'da da Meryem Kilisesi inşa edilmiştir.²⁸⁰ İstanbul'da (Konstantinopolis) yer alan Aziz Kosmas Kilisesi, Aziz Damianos Kilisesi ve Aziz Laurentios Martyrionu I. Justinianos döneminde restorasyon edilmiş yapılardandır. Şehit Anthimos Martyrionu, Başmelek Mikhael Kiliseleri, Şehit Tryphon Kilisesi, Şehit Menas ve Menanios Kilisesi, Aziz Agathonikos Kilisesi, Hormisdas'ta Petros ve Paulos Kiliseleri I. Justinianos döneminde temelden inşa edilen yapılardır.

Aziz Nikolaos Kilisesi, Hagios Akakios Kilisesi ve Aziz Priskos Kiliseleri ise eski yapıların yıkılıp temelden bu yapıların yeniden inşasıyla oluşturulmuştur. I. Justinianos amcası Justinus döneminde de bazı dini yapılar inşa ettirmiştir. Bunlar; Aziz Plato Martyrionu, Aziz Makios Kilisesi, Şehit Thyrsos Kilisesi ve Şehit Theodoros Kiliseleridir.²⁸¹

I. Konstantinus Öncesi Dönemde Anadolu'da İnşa Ettirilen Dini Yapılar (M.S.~/324) ²⁸²		
Kilisenin Adı	Bulunduğu Bölge	Yapımı Hakkında
Aberkios Altarı	Afyon/Sandıklı	M.S.170/200. Yeni inşa ettirilmiştir.
Nikomedeia Kilisesi	İznik	Diokletianus döneminde yeni inşa edilmiştir.
Thekla Kilisesi	Silifke/Mersin	?

Tablo 2- I. Konstantinus Öncesi Dönemde Anadolu'da İnşa Ettirilen Dini Yapılar

Tablo 2'den de anlaşıldığı üzere I. Konstantinus dönemi öncesinde imparatorluğun mimarisinde fazla bir gelişim ve değişim olmamıştır. Daha çok geleneğe bağlı bir tutum sergilenmiştir.

²⁸⁰ Prokopius, *İstanbul'da Iustinianus Döneminde Yapılar Birinci Kitap*, (Çev. Erendiz Özbayoğlu), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994, s.26-27

²⁸¹ Prokopius, **a.g.e.**, s.27-39

²⁸² Koch, Guntram, *Erken Hristiyan Sanatı*, (Çev.Ayşe Aydın), Arkeoloji ve Sanat Yay., 2007, İstanbul

I. Konstantinus Dönemi'nde Anadolu'da İnşa Ettirilen Dini Yapılar ²⁸³ (M.S.324/337)		
Kilisenin Adı	Bulunduğu Bölge	Yapımı Hakkında
Hagia Eirene(Aya İrini) Kilisesi'nin öncesinde yer alan ilk kilise	İstanbul	Yeni inşa edilmiştir.
Megale Eklesia(Büyük Kilise),Aya Sofya'nın öncesinde yer alan ilk kilise	İstanbul	Yeni inşa edilmiştir.
On İki Havari Kilisesi	İstanbul	Yeni inşa edilmiştir.
Antiochia od Orontem(Antakya) Katedrali	Antakya	Yeni inşa edilmiştir.

Tablo 3- : I. Konstantinus Dönemi'nde Anadolu'da İnşa Ettirilen Dini Yapılar

Tablo 3'te ise I. Konstantinus dönemi dini yapıları yer almaktadır. I. Konstantinus döneminde dini mimari alanındaki yapılar fazla değildir. I. Konstantinus dönemi bir geçiş dönemi olduğu için bu dönemde imparator gerek paganlara gerekse Hristiyanlara olumlu tavır sergilemiş, her iki tarafa da siyasi ve dini anlamda egemen olmak istemiştir. Genellikle yapılar dönemin başkenti İstanbul'da (Konstantinopolis) inşa edilmiştir.

²⁸³ Koch, Guntram, *Erken Hristiyan Sanatı*, (Çev.Ayşe Aydın), Arkeoloji ve Sanat Yay., 2007, İstanbul; Yıldız, Sevcin, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yayıncılık, 2009, Ankara ; Ötüken, S. Yıldız, “*Bizans Mimarılığı ve Sanatı*”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, CİLT 1, YEM Yayın, İstanbul, 1997; Eyice, Semavi, “*Türkiye’de Bizans Sanatı*”, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, CİLT 3, İstanbul, Görsel Yayınları, 1982

I. Konstantinus Sonrası Anadolu’da İnşa Ettirilen Dini Yapılar²⁸⁴ (337/527)		
Kilisenin Adı	Bulunduğu Bölge	Yapımı Hakkında
Deyrul Zaferan Manastırı	Turabdin/Mardin	M.S.493.I.Anastasios tarafından inşa ettirilmiştir.
Mar Behnam(Kırklar) Kilisesi	Turabdin/Mardin	M.S.569.II. Justinos tarafından inşa ettirilmiştir.
Dayrul Umur Manastırı(Mor Gabriel)	Turabdin/Mardin	M.S.397.Markianos tarafından inşa ettirilmiştir.
Dionysos Tapınağı	Milet/Aydın	M.S.582/602. Mavrikos tarafından inşa ettirilmiştir.
Studios Manastırı	İstanbul	M.S.457/474.I.Leon tarafından inşa ettirilmiştir.
Hagios İoannes Prodramos Bazilikası(İmrahor İlyas Bey Camiisi)	İstanbul	M.S.454/463.I.Leon tarafından inşa ettirilmiştir.
Khalkoprateia Kilisesi(Aya Maria)	İstanbul	M.S.379/395.I.Theodosios tarafından inşa ettirilmiştir.
Kaoussiyе’deki Kilise	Antakya	M.S.379/395.I.Theodosios tarafından inşa ettirilmiştir.

Tablo 4- : I. Konstantinus Sonrası Anadolu’da İnşa Ettirilen Dini Yapılar

²⁸⁴ Koch, Guntram, *Erken Hristiyan Sanatı*, (Çev.Ayşe Aydın), Arkeoloji ve Sanat Yay., 2007, İstanbul; Yıldız, Sevcin, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu’daki İzleri*, Detay Yayıncılık, 2009, Ankara; Ötügen, S. Yıldız, “*Bizans Mimarlığı ve Sanatı*”,Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, *CİLT I*, YEM Yayın, İstanbul, 1997; Eyice, Semavi, “*Türkiye’de Bizans Sanatı*”, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, *CİLT 3*, İstanbul, Görsel Yayınları, 1982

I. Justinianos Dönemi'nde Anadolu'da İnşa Ettirilen Dini Yapılar ²⁸⁵		
Kilisenin adı	Günümüzde Bulunduğu Şehir	Yapımı Hakkında
Hagia Sophia (Aya Sofya)	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Hagia Eirene(Aya İrini)	İstanbul	Restorasyon,genişletme yapılmıştır.
On İki Havari Kilisesi	İstanbul	Temelden genişletilmiş ve inşa edilmiştir.
Sergios Ve Bakkhos Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Karabel Bazilikası	Demre/Antalya	Temelden inşa edilmiştir.
Ala Kilise	Demre/Antalya	Temelden inşa edilmiştir.
Cuma Camiisi	Antalya	Temelden inşa edilmiştir.
Cambazlı Kilisesi	Silifke/Mersin	Temelden inşa edilmiştir.
Alacahan Manastırı	Mut/Mersin	Temelden inşa edilmiştir.
Dağpazarı Bazilikası	Mut/Mersin	Temelden inşa edilmiştir.
Pyle Meryem Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Hieron Meryem Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Deuteron Meryem Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Pınar(Pege-fons) Meryem Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Blakhernai Meryem Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Aziz Kosmas Kilisesi	İstanbul	Restorasyon edilmiştir.
Aziz Damianos Kilisesi	İstanbul	Restorasyon edilmiştir.
Aziz Laurentios Martyrionu	İstanbul	Restorasyon edilmiştir.
Şehit Anthimos Martyrionu	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Başmelek Mikhael Kiliseleri	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Şehit Tryphon Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Şehit Menas ve Menanios Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Aziz Agathonikos Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Hormisdas'ta Petros ve Paulos Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Aziz Nikolaos Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Hagios Akakios Kilisesi	İstanbul	Yıkıntı haldeyken temelinden yeniden inşa edilmiştir.

²⁸⁵ Koch, Guntram, *Erken Hristiyan Sanatı*, (Çev. Ayşe Aydın), Arkeoloji ve Sanat Yay., 2007, İstanbul; Yıldız, Sevcin, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yayıncılık, 2009, Ankara; Ötügen, S. Yıldız, "Bizans Mimarlığı ve Sanatı", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, CİLT I, YEM Yayın, İstanbul, 1997; Eyice, Semavi, "Türkiye'de Bizans Sanatı", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, CİLT 3, İstanbul, Görsel Yayınları, 1982

Aziz Priskos Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Aziz Plato Martyrionu	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Aziz Makios Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Şehit Thyrsos Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Şehit Theodoros Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
Hagia İoannes Prodromos Kilisesi	Bakırköy	Temelden inşa edilmiştir.
Hagia İoannes Theologos Kilisesi	Efes/İzmir	Temelden inşa edilmiştir.
Başpiskoposluk Kilisesi	Milet/Aydın	Temelden inşa edilmiştir.
Sardes'te D kilisesi	Sardes/Manisa	Temelden inşa edilmiştir.
Priene'deki bazilika	Priene/Aydın	Temelden inşa edilmiştir.
Hagios Nikolaos Kilisesi ilk hali	Demre/Antalya	Temelden inşa edilmiştir.
Korykos Kiliseleri	Kilikia(Çukurova)/Adana	Temelden inşa edilmiştir.
Silvan'daki Meryem ve Hagios Sergios Kiliseleri	Silvan/Diyarbakır	Temelden inşa edilmiştir.
Urfa'daki 524-525'ten sonra inşa edilen kiliseler	Şanlıurfa	Temelden inşa edilmiştir.
Aziz Polyeuktos Kilisesi	İstanbul	Temelden inşa edilmiştir.
St.Jean Kilisesi	Efes/İzmir	Restorasyon edilmiştir.

Tablo 5- I. Justinianos Dönemi'nde Anadolu'da İnşa Ettirilen Dini Yapılar

Tablo 4 ve Tablo 5'te ise I. Konstantinus dönemi dini yapılar gösterilmiştir. Tablolara baktığımızda artık dini yapılar sadece başkentte yani İstanbul'da (Konstantinopolis) değil Anadolu'nun diğer bölgelerinde ve şehirlerinde de yapılmaya başlanmıştır. İmparatorluk başkentte ağırlıklı olarak yapı inşasını devam ettirmiştir. Bu dönemde yapıların bazıları restorasyona uğrarken, bazıları da yeniden inşa edilmiştir. Tablolardan Erken Dönem sınırları içerisinde imparatorluğun en fazla dini yapıya önem verdiği dönemin I. Justinianos dönemi olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre de, I. Justinianos Dönemi, Erken Dönem Bizans Dini Mimarisi'nin en parlak dönemidir yargısına ulaşabiliriz.

2.2. SİVİL VE ASKERİ MİMARİ

2.2.1. Sivil Mimari

Sivil mimari, devlete veya sosyal etkinliklere hizmet eden mimari eserlerdir. Bizans İmparatorluğu'nda sivil mimariyi beş alanda değerlendireceğiz.

1. Kentler ve Evler
2. Saraylar
3. Meydanlar ve Anıtlar
4. Köprüler, Su Kemerleri ve Sarnıçlar
5. Hayır Kurumları

2.2.1.1. Kentler ve Evler

Roma İmparatorluk Dönemi'nde oluşturulmuş kentlerin yapısına Geç Antik Çağ'da dokunulmamış, caddeler, meydanlar ve konut bölgeleri eskisi gibi varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Roma İmparatorluğu'ndan kalma tiyatro, amfi tiyatro, pazar meydanları, hamam vb. halka açık yapılar genelde onarılmış ve yeniden kullanılmaya devam edilmiştir.²⁸⁶ Bu dönemde yeni yapıların inşası, var olan yapılardaki değişimler genelde eskiye bağlı olarak yapılmıştır ve eskisinden farklı bir özellik bu dönemde oluşturulmamıştır.

Yunan ve Roma Dönemleri'nde olduğu gibi bu dönemde de şehirler yüksek bir arazi üzerine kurulmuş ve merkezde yer alan meydanlar yuvarlak planla oluşturulmuştur. Kiliseler genellikle önemli meydanlara yapılmıştır.²⁸⁷ Bizanslılar şehircilikte en önemli ayrıntı olan hipodrom geleneğini unutmamışlar ve şehirlerde bu geleneği devam ettirmişlerdir. Hipodromda sadece at ve araba yarışları

²⁸⁶ Koch, a.g.e., s.99

²⁸⁷ Koch, a.g.e., s.100

yapılmamış bunun yanı sıra eğlenceler de düzenlenmiştir. Bu dönemde tiyatro mekânları ortadan kalkmış, yerini hipodroma bırakmıştır.²⁸⁸ Hem savunma hem de yeni bir Bizans mimari özelliği olarak şehrin etrafı surlarla çevrilmiştir. Kıyı şehirlerinde liman bulunmakta ve mutlaka şehrin içinde esnaf-sanatkârların belirli bölgeleri, teşkilatı ve nizamnameleri yer almaktaydı.

Bizans İmparatorluğu'nun kentleri hakkındaki bilgilere biz daha çok o dönemde devletin başkenti olan İstanbul'dan (Konstantinopolis) ve ona ait olan belgelerden ve resimlerden ulaşabilmekteyiz. Bizans şehri İstanbul (Konstantinopolis); üstün konumu sayesinde Avrupa ile Asya arasındaki alışverişin çoğunu kontrol edebilmekteydi. İmparator I. Konstantinus küçük Bizans'ı yeniden kurup genişleterek büyük bir merkez haline getirmiş ve buraya kendi adını vermiştir: Konstantinopolis (İstanbul). İstanbul'un (Konstantinopolis) gerek coğrafi konumu, gerekse arazi durumu tamamıyla kendine özgüdür. Bu şehir, kaba bir dik kenar üçgeni andıran bir yarımada'nın üstünde kurulmuştur. Üç kenarın daha kısa olan kenarını Theodosius surları oluşturmakta diğer iki kenarını ise Marmara Denizi ile Haliç sahilleri kapatmıştır.²⁸⁹ Kentin büyümesi için 324-330 yıllarında Konstantinus ve 408-413 yıllarında ise II. Theodosius birtakım düzenlemeler yapmıştır. Büyük meydanlar en önemli yolların kenarlarına yapılmıştır.²⁹⁰

Bizans Dönemi'nde kentteki yaşam kırdaki yaşama göre daha görkemliydi. En güzel ve en büyük evler tüccarlara, varıllara (zengin, varlıklı) ait olmuştur. Kentler, pazarların değiş-tokuş merkezi olabildiği gibi, yerel tarımsal faaliyetlerin ve üretimin de odak noktası olabiliyordu.²⁹¹ Kentte, kilisenin karşı çıkmasına rağmen varılların ve orta halli ailelerin çoğunun hizmetçisi bulunmaktaydı. Ev yaşantısında da günümüzdeki gibi akşam yemekleri önemli bir yer tutmakta ve tüm ailenin sofrada yer almasına özen gösterilmekteydi.²⁹²

Günümüzde Bizans dönemi evlerine ilişkin kapsamlı araştırmalar ve yayınlar

²⁸⁸ Yıldız, Sevcin, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yayıncılık, 2009, Ankara, s.80

²⁸⁹ Kos, Karoly, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Mimarisinin Doğu Kökeni*, (Çev.Naciye Güngörmüş), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.54-62

²⁹⁰ Koch, a.g.e., s.100

²⁹¹ Haldon, John, *Bizans Tarih Atlası*, (Çev. Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s.65-71

²⁹² Ertuğrul, Özkan, *Bizans Kültürü(Genel Bakış)*, Troya Yayıncılık, İstanbul, s.23

bulunmamaktadır. Bizans ev tipi, Roma ve Etrüsk ev tiplerinin doğrudan devamı olarak sayılmamıştır. İlk yapılan Roma evlerinin dışa açılan cepheleri bulunmamaktaydı ve içe dönük olarak yapılmışlardı. Kapı dışında alt ve üst katta birer pencere açıklığı bulunmaktaydı. Çatı açıklığından dolayı bu tipe atriumlu ev denilmiştir. Atriumun ortasında yağmur suları için bir havuz bulunmaktaydı. Bizans İmparatorluğu'nda 9. yüzyıla kadar bu ev tipi kullanılmıştır.²⁹³

Evlerin çoğunluğu tuğladan bazıları ise nadiren mermerden yapılmıştır. Zengin evlerin çatıları düz yapılmış ve bu çatılar teras olarak kullanılmıştır. Evler genelde yuvarlak olarak ortada hol ile yapılmıştır. Üst katı taşınması için ya ahşap ya da taş sütunlar kullanılmıştır. İçeriden merdivenlerle ulaşılan üst katlarda yatak ve oturma odaları yer almış, merdivenler genelde ahşap ya da taş, zengin evlerinde ise mermerden yapılmıştır. Üst kat odaların pencereleri bahçeye bakmıştır. Duvarlar genellikle badanalanmış, duvarlar haç ya da diğer dini motiflerle boyanmış, üst katta ise hizmetçi odaları yer almıştır. Zengin evlerin çoğunda merkezi bir ısıtma sistemi ve mutfakta ocaklar için bacalar yer almaktaydı. Evlerde tuvalet ve borularla denize kadar uzanan kanalizasyon şebekesi bulunmaktaydı. Zengin evlerinde özel kilisecikler de yer almaktaydı. Fakir evleri ise çok basit bir şekilde inşa edilmiş; çatıları genelde çalı-çırpyla örtülmüş taban ise topraktan yapılmıştı.²⁹⁴

Çok katlı evler 5. yüzyılda oluşmuştur. İlk gecekondular olarak da adlandırabileceğimiz ve çok kötü yaşam koşullarının olduğu bu evlerde işçiler yaşamıştır. Bir gece içerisinde başının üzerine bir dam ören orada yaşamaya hak kazanmıştır. Bizans'a ait İstanbul'daki hiçbir ev günümüze ulaşamamıştır. Fakat 14.yüzyılda yapılan Kariye mozaiklerinde yer alan birçok ev betimi bu hususta bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. 1420-1422 yılları arasında Buondelmonti'nin **(Ek 6)** çizdiği İstanbul resminden de o dönemdeki Bizans'a ait yapılara ve evlere dair bilgilere ulaşabilmekteyiz.²⁹⁵

2.2.1.2. Saraylar

²⁹³ Akyürek, Engin, *Sanatın Ortaçağı Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*, Kabalcı Yayınevi, 1946, s.100

²⁹⁴ Akyürek, **a.g.e.**, s.101

²⁹⁵ Akyürek, **a.g.e.**, s.101-103

Saray anlamına gelen, Latince “palatium”, Grekçe “palation” kelimesinin, Roma’da imparator sarayının yer aldığı Palatine Tepesi’nden kaynaklandığına inanılmaktadır. Burası 3.yüzyıla kadar Roma imparatorlarının resmi ikametgâhı olduğundan, kelime literatüre bu şekilde girmiştir. Roma İmparatorluğu’nun doğudaki Hristiyan bölümü olan Bizans’ta da saraylar “palation” ya da “hükümdar evi” anlamına gelen “basileos oikia” gibi adlarla anılmıştır.²⁹⁶ Bizans sarayları denize ve manzaraya hâkim, teraslandırılmış yamaçlar üzerine kurulmuştur. Çevresi ağaçlar, çiçek tarlaları tarhları (çiçek dikilmesi için ayrılmış yerler, topraklar) ve çeşmeleri olan, cennetin bir mikrokosmosu olarak algılanabilecek görkemli, geniş bahçe ve parklarla kuşatılmıştır. Bu saraylar, tek ve büyük bir blok yerine birbirlerine merdiven, koridor ve geniş mekânlarıyla bağlanan, bahçeler içine dağılmış yapılardan oluşan komplekslerdir.²⁹⁷

Saraylar, imparator sarayları ve özel saraylar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İstanbul’da (Konstantinopolis) üç özel saray kalıntısı, Selçuk (Ephesos) ve Kıbrıs-Salamis’te de benzer örnekler belirlenmiştir. Bu yapılara özgü genelde belirli bir plan şeması bulunmamaktadır. Hepsinde de büyük ve zengin süslemeli bir kabul salonuna yer verilmiştir. İstanbul’daki (Konstantinopolis) Bodrum Sarayı²⁹⁸, Lausos Sarayı²⁹⁹, Antiochus Sarayı³⁰⁰ ve Ephesos Sarayı³⁰¹ bu dönem yapılarına örnek olarak gösterilmektedir. Bu mekânlarda üst üste kubbe kullanılmış, sağlam duvarlarla cepheler oluşturulmuştur. İmparatorluğun İstanbul (Konstantinopolis), İzmit (Nikomedeia) ve Antakya (Antiocheia) gibi büyük kentlerinde özel ya da imparatorlara ait saraylar yapılmıştır. Bu yapılara ait bilgileri günümüze kadar ulaşan kalıntılardan elde edebilmekteyiz.³⁰²

²⁹⁶ Köroğlu, Gülgün, “*Sur İçinde İmparatorluk Mekânları Konstantinopolis’teki Bizans Sarayları*”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 152, Ağustos, 2006, s.12

²⁹⁷ Köroğlu, **a.g.m.**, s.13

²⁹⁸ Bodrum Camii(Myrelaion Manastır Kilisesi/Mesih Paşa Camii) yerinde bulunan saray. Saray, I. Romanos Lekapenos tarafından 10.yüzyılda manastıra dönüştürülmüştür.

²⁹⁹ Sultanahmet’te Firuz Ağa Camii yakınlarındaki kalıntıları Adliye Sarayı’nın inşaatı sırasında ortaya çıkarılmıştır. 415-420’de inşa edilmiştir.

³⁰⁰ 5.yüzyılın başlarında II. Theodosius Dönemi’nde (408-450) bugünkü Adliye Sarayı’nın olduğu yerde inşa edilmiştir.

³⁰¹ 5.yüzyılda yapıldığı tahmin edilen sarayda sayısız oda ve hamam bulunmaktadır.

³⁰² Koch, **a.g.e.**, s.110-111

Erken dönem Bizans sarayları içerisinde en eskisi ve en önemlisi, *Büyük Saray*'dır. Konstantin tarafından inşa ettirilmiş, yüzyıllar boyunca yeni yapıların eklenmesiyle genişletilmiştir. Saray (**Ek 73**) hakkındaki bilgiler, toprak üstünde bulunan ve sarayın hangi bölümüne ait olduğunu bilmediğimiz kalıntılarla (**Ek 74,75 Ek 76**), sarayı görmüş olanların anlattıklarına dayanmaktadır. Bizanslılar bu saraya; Palation (Saray), Hieron Palation (Kutsal Saray), Basileos Oikia (İmparator Evi), Hipodromou Palation (Hipodrom Sarayı) ve Magnum Palatim (Büyük Saray) ile kentin güneyindeki Saray demişlerdir.

I. Konstantinus, İstanbul'a (Konstantinopolis) hipodromun doğusu ile Ayasofya'nın güneyine, imparator ve ailesinin ikamet ettiği, imparatorluğun yönetim merkezi olacak bir saray yaptırmıştır. 4.yüzyılda inşa edilen sarayın planıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ama dikdörtgen planlı, etrafı surlarla çevrili bir Roma askeri kampı görünümünde olduğu düşünülmektedir. 532 Nika isyanı sırasında ayaklanan halk tarafından Büyük Saray tamamen yıkılmış, I. Justinianos tarafından yeniden onarılmıştır.³⁰³

Diğer sarayların yapılması ve önem kazanmasıyla Büyük Saray değerini yitirmiş ve ıssızlaşmıştır. Buradaki yapıların taş ve mermerleri başka yapıların inşaatında devşirme olarak kullanılmıştır. Büyük Saray'dan günümüze sadece hangi yapılara ait olduğu henüz anlaşılmayan bir rampa kule, halen mozaik müzesi olarak kullanılan ve zemini döşeme mozaikleriyle kaplı, apsisli ve revaklı bir mekânla, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin kazıları sonucu çıkmış olan mimari kalıntılar ile duvar resimlerine ulaşılabilmiştir.³⁰⁴

Erken Döneme ait başka bir saray ise bugün İstanbul'da yer alan Çatladıkapı mevkiinde, Küçük Ayasofya'nın doğusunda bulunan (**Ek 77**) Boukoleon Sarayı'dır. Günümüze yalnızca kalıntıları kalmış bir Bizans sahil sarayıdır. Sarayın liman rıhtımı üzerinde bulunan aslanın boğaya saldırışını gösteren anıtsal heykelinden (**Ek 78**) veya kabartmasından dolayı bu ismi aldığı düşünülmektedir. Saray, II.

³⁰³ Koroğlu, Gülgün, "Sur İçinde İmparatorluk Mekânları Konstantinopolis'teki Bizans Sarayları", Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 152, Ağustos, 2006, s.16

³⁰⁴ Gülgün, a.g.m., s.17-18

Theodosios (408-450) tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde kalan bölümleri ise tahminen Teofilos döneminde (**Ek 79**) (829-842) eklenmiştir.³⁰⁵

1993-1994 yılları arasında Boukoleon Sarayı ve çevresindeki sahil surlarında yapılan kazı ve onarım çalışmaları sırasında; toprak altında kalmış mekânların bir kısmı, imparator iskelesi, büyük kemerli bir girişi olan sarayın abidevi merdiveninin birkaç basamağı ile merdivenin alt kısmında bulunan ve sarnıç olarak kullanılan mahzen gün yüzüne çıkarılmıştır.

2009'da ise 1,5 ay çalışılan İstanbul'un bu önemli anıtında yapılan temizliğin, İstanbul'un Bizans dönemi arkeolojisine büyük katkıları olmuştur. Fakat belirli sürede gerçekleştirilen çalışmalar yarım kalmış ve yapı yok olmaya yeniden mahkûm edilmiştir. Gittikçe yok olan anıtın korunabilmesi için arkeolojik kazılara burada devam edilmeli ve gerçekleştirilecek bir proje ile bu yapı Türkiye'nin kültür mirasına kazandırılmalıdır.³⁰⁶

Blakerne Sarayı; İmparator Anastas'ın 491-518'de Blakerne Mahallesi'nde (Balat) inşa ettirdiği küçük saraydır. Blakerne'de, Aya Meryem Kilisesi'nde Hz. Meryem'in elbisesi muhafaza edildiği için imparatorlarda bu elbiseyi ziyaret için saraya gitmişler ve burada vakit geçirmişlerdir.³⁰⁷

4.yüzyıldan itibaren Bizans imparatorlarının başkentteki resmi ikametgâhları olan, yabancı elçileri kabul ettikleri ve törenlerin yapıldığı imparatorluk saraylarının dışında, kent içindeki değişik semtlerde, kent surları dışında Avrupa ve Asya yakasındaki banliyölerde deniz ve manzaraya hâkim yerlerde, önemli kiliselerin yakınında, imparatorların en büyük eğlencelerinden biri olan avlanmaya olanak veren alanlarda dinlenmek amacıyla gittiklerinde kaldıkları sayfiye (yazlık) sarayları vardı. Bizans kaynaklarında, İzmit (Nikomedia), Marmara Ereğlisi, Bursa, Yalova, Eskişehir/ Şar Höyük (Dorylaion) gibi birçok kentte var olduğu bilinen saraylara,

³⁰⁵ Gülgün, **a.g.m.**, s.18-19

³⁰⁶ Özgümiş, Ferudun, Vakıf Restorasyon Yıllığı, "Bukoleon Sarayı 2009 Sezonu Temizlik Çalışmaları", SAYI 4, 2012, s.71

³⁰⁷ Kabacalı, Alpay, *Geçmişten Günümüze İstanbul*, Creative Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.34

imparatorların seferler sırasında uğradıkları ve zaman zaman dinlenmek ve şifa bulmak üzere gittiklerine dair bilgiler de bulunmaktadır.³⁰⁸

2.2.1.3. Meydanlar ve Anıtlar

Geç Antik Çağ'da caddelerin önemli birleşme noktalarında yer alan meydanlar ve pazar yerlerinin (fora) düzeni, daha önceki dönemlerde var olan uygulamaları izlemiştir. Eski yapılar, yenileri kısa sürede yapılamayacağı için onarımlarla kullanılmaya devam edilmiştir. Yeni yapılar ya da genişlemeler sadece önemli durumlarda, örneğin deprem gibi yıkımlarda zorunlu olarak yapılmıştır.³⁰⁹ Özellikle imparatorlar adına dikilmiş olan sütunlar, anıtlar veya takılar Roma'dan kalma gelenek olarak sayılmış, dikilmelerindeki asıl amacın dönemin imparatorlarını yüceltmek olduğu düşünülmüştür.³¹⁰

I. Konstantinus zamanında imparatorluğun başkenti İstanbul'da (Konstantinopolis) 324/330 yılında yapılan bir *forum* (**Ek 80 ve Ek 81**) kentin yeni merkezi haline gelmiştir. Yazılı kaynaklara göre forum yuvarlak planlı olarak yapılmıştır. Fakat özellikleri hakkında bilgi edinilememiştir. İstanbul (Konstantinopolis) kentine daha sonraki dönemlerde günümüzde mevcut olmayan dikdörtgen planlı dört meydan daha eklenmiştir. Bunlar; Tauri Forum (379-395) Şimkeşane/Beyazıt Meydanı, Bovis Forum/Aksaray Meydanı, Arcadius Forumu (395-408) Haseki Senti ve Philadelphion Formu'dur. Forum, Beyazıt Meydanı ile Aksaray Meydanı arasındadır.³¹¹

³⁰⁸ Köroğlu, Gülgün, *İstanbul'daki Bizans İmparatorluk Sarayları*, Osmanlı Bankası Arşiv Ve Araştırma Bankası, <http://www.obarsiv.com/pdf/vct0607gulgunkoroglu.pdf> , (13.12.2006)

³⁰⁹ Koch, **a.g.e.**, s.100

³¹⁰ Işın, Ekrem, "Bizans Yok Demekle Bizans Yok Olmaz", Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, 69-70, İstanbul, 1999, s.102

³¹¹ Eyice, Semavi, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.517; Koch, **a.g.e.**, s.100-101

Augousteion Meydanı, Büyük Saray, Ayasofya kilisesi, Hipodrom, Yerebatan Sarnıcı arasındaki meydan, Augousteion Meydanı (**Ek 82**) uzun kenarı ya da kenarları 150 metre olan kare ya da dikdörtgen bir alandı. Devlet-kilise törenleri bu alanda yapılmıştır. Meydanın ortasında çok yüksek bir sütun üstünde, Ayasofya'yı yaptıran Bizans imparatoru I. Justinianos'un bronzdan, büyük atlı bir heykeli vardı. (**Ek 83**) Meydan, I. Konstantinus'un annesi Augusta Helena'nın anısına adanmıştır.³¹²

Arcadius Sütunu; Günümüzde İstanbul'da Cerrahpaşa Caddesi'nde yer almaktadır. 403 yılında Bizans İmparatoru Arkadius tarafından İmparator Theodosius'un Vizigotlar'a karşı kazandığı zafer nedeniyle dikilmiştir. 421'de sütun üzerindeki Arkadius heykelini oğlu diktirmiştir. (**Ek 84 ve Ek 85**) Sütunun 45m. olduğu tahmin edilmektedir. 740 yılında heykel yıldırım sonucu düşmüş ve yıkılmıştır. Sütun günümüzde taş yığını halindedir. Dip kısmı ise 10,65m. yüksekliğinde ve halen ayakta. Sütun üzerindeki kıvrımlı kabartmaların iki parçası İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir.³¹³

Bizans İmparatorluğu Roma ve Yunan kültüründe var olan hipodrom geleneğini sürdürmüş ve bu yapılarda sadece at yarışları değil çeşitli eğlenceler de gerçekleştirmişlerdir. Hipodrom (Hippodromos); Yunanca "hippos" at ve "dromos" yol sözcüklerinden gelmiştir. Antik Yunan'da bir ucu dairesel biten diğer ucu açık çevresinde oturma sıraları bulunan ve at yarışlarının özellikle de atlı araba yarışlarının yapıldığı uzun alanlara verilen isim olmuştur.³¹⁴ Toplam 60-100 bin kişi alabilen Hipodrom (**Ek 86, 87, 88 ve Ek 89**), İstanbul (Konstantinopolis) için bir toplumsal buluşma, politika ve eğlence alanı olmuştur. Hipodrom'un yapımına Septimius Severus tarafından başlanmıştır ve bir yüzyıl sonra I. Konstantinus'un döneminde tamamlanmıştır.³¹⁵ I. Konstantinus yeni başkenti için büyük ve gösterişli bir hipodrom inşasına girişmiş 480 m. (420-450m. olduğu da varsayılmaktadır) uzunluk ve 117,5-123 m. enindeki yüz bin kişilik yeni hipodromun açılışı 11 Mayıs

³¹² Erksan, Metin, "Roma-Bizans Devleti Dönemi İstanbul'una İlişkin Özet Bilgiler ve Düşünceler", Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, SAYI 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1998, s.122

³¹³ Eyice, Semavi, *Eski İstanbul'dan Notlar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s.67-68; Bayrak, M. Orhan, *Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s.269

³¹⁴ Tekçam, Tamay, *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.94

³¹⁵ Gyllius, Petrus, *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, (Erendiz Özbayoğlu), İstanbul, 1997, s.78-79

330 yılında yapılmıştır. Bizans döneminde dikilmiş en önemli anıtlar genelde Hipodromda bulunmaktaydı ve burası şehrin eğlence, siyaset merkezi, yarışların ve politik mücadelelerin yapıldığı yer olmuştur. Günümüzde Hipodrom, İstanbul'daki Sultanahmet ile Adliye Sarayı arasındaki düzlükte uzanan U şeklinde bir sahayı kapsamaktaydı ve buradaki anıtlar, ortada bulunan eksenin üzerinde sınırlandırılmıştır.³¹⁶ Erken Hristiyanlık Dönemi'nde, Roma İmparatorluk Dönemi'nde olduğu gibi imparatorun zaferini veya önemli olayları kutlamak için onur sütunları ve takları dikilmiştir. Özellikle İstanbul'a (Konstantinopolis) dikilen sütunlar üzerine olağanüstü büyük boyutlarda imparator heykellerine yer verilmiştir.

Çemberli Sütun /Çemberlitaş/ Yanık Sütun; Günümüzde İstanbul'da Divanyolu üzerinde Osmanlı döneminde Tavuk Pazarı denilen meydanda bulunan sütundur. I. Kontantinus, kenti yeni baştan kurarken yaptırmış olduğu Konstantinus Forumu'nun ortasına ismini taşıyan bir dikilitaş koydurmuştur. 330 yılında I. Konstantinus tarafından Roma'daki Apollon tapınağına ait bir sütun getirilmiş ve bugünkü yerine dikilmiştir. Bu nedenle ilk ismi Apollon Heykeli olmuştur.³¹⁷ İmparator I. Konstantinus, taşın üzerine Güneş tanrısı Helios'u anımsatan kendi heykelini koydurmuş, **(Ek 90 ve Ek 91)** başının etrafına da yedi sembolik çivi yerleştirmiştir. Heykelin sol elinde üzerinde haç bulunan altın bir küre, sağ elinde de bir mızrak tutmuştur. Heykelin Hristiyanlığı vurgulaması için daha geç devirlerde üzerine bir kitabe konulmuştur. "İsa, sen ki, dünyanın yaratıcısı ve sahibisin, senin olan bu şehre onunla birlikte Roma'nın esasını ve gücünü de sundum. Onu bütün saldırılardan kuru ve tehlikelerden kurtar."³¹⁸

İstanbul'u sarsan deprem ve yangınlardan bu dikilitaş büyük ölçüde etkilenmiştir. Örneğin 418'de alttaki parçalardan biri yerinden düşmüş ve yıkılmasını önlemek amacıyla demir çemberler içerisine alınmıştır. Ardından gelen yangınlar taşları yakmış, heykelin elindeki mızrak M.S. 542 depreminde, diğer parçaları ile küre M.S. 869 depreminde düşmüştür. III. Nikeforos Botaniates döneminde (1078-1081) yıldırım düşmüş, I. Aleksios döneminde de (1081-1118) şiddetli bir fırtına heykel ile birlikte dikilitaşın üst bölümlerini devirmiş ve pek çok

³¹⁶ Yıldız, Sevcan, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yayıncılık, 2009, Ankara, s.129-130

³¹⁷ Bayrak, M. Orhan, *İstanbul Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2003, s.39

³¹⁸ Eyice, Semavi, "*Çemberlitaş*", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, CİLT2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s.482

kişinin ölümüne neden olmuştur. İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180) anıtı yeniden tamir ettirmiş ve üzerine de korint üslubunda bir başlık ile tunçtan bir haç koydurmuştur. Üzerine de “Zamanın sakatladığı bu kutsal eseri, dindar İmparator Manuel ihya etti” kitabesini dikilitaşın çevresine yazdırmıştır.³¹⁹

Bizans’ın son dönemlerinde “Haçlı Anıt” olarak tanınan bu anıt ile ilgili olarak Semavi Eyice birtakım Bizans inanışından söz etmektedir: “Halkın inanışına göre, Türkler şehre girdiklerinde gökten bir melek inecek, anıtın dibindeki aciz bir adama bir kılıç vererek ona, bu kılıcı al ve kurtarıcının, halkının intikamını al diyecek. Bizanslılarda bunun üzerine Türkleri yalnız İstanbul önünden değil, tüm Anadolu’dan İran içlerine kadar püskürteceklerdi. Bu hurafe halkı o derece inandırmıştı ki, Haçlı Anıtı’nın ötesine geçtiklerinde her tehlikeyi atlatmış olduklarını sanıyorlardı.”³²⁰ Osmanlı döneminde yangın ve depremlerden yine zarar görmüş ve çevresindeki demir çemberler yenilenmiştir. Sultan II. Mustafa (1695-1703) yeni bir yangın geçiren taş tamir ettirmişse de taşın kararmasından ötürü de halkın söylediği “Yanık Taş” tabiri kaynaklara geçmiştir.³²¹

Marcianos Sütunu/Kız Taşı; Fatih’te Kıztaşı olarak isimlendirilen küçük bir meydanın ortasında günümüze (**Ek 92 ve Ek 93**) ulaşabilmiştir. Bizans kaynaklarına göre dönemin şehir valisi Tatianus Decius, sütunu İmparator Marcianus onuruna 450-452 yıllarında diktirmiştir.³²² Sütun, granitten, iki parça olarak yapılmıştır. Tabanı dört yüzlüdür ve beyaz mermerden yapılmıştır. Üç yüzündeki madalyonlar Yunan haçları ile süslenmiştir. Tabanının batı yüzünde kitabe bulunmaktadır.³²³

Gotlar Sütunu; Eminönü/Sarayburnun’da, Gülhane Parkı’nın içerisinde bulunan Gotlar Sütununun (**Ek 94**) ne zaman ve kimin adına dikildiği tam olarak bilinmemektedir. Eyice’ye göre sütun Romalı bir imparatorun Gotlara karşı kazandığı zaferin ardından dikilmiştir. Sütunun bazı tarihçilere göre 269’da Gotları yenen Cladius Gothicus için de dikilmiş olabileceği öne sürülmüştür. Eyice ise anıtın I. Theodosius veya I. Konstantinus zamanında diktirilmiş olabileceğini ileri

³¹⁹ Eyice, “Çemberlitaş”, s.482

³²⁰ Eyice, “Çemberlitaş”, s.483

³²¹ Eyice, “Çemberlitaş”, s.483

³²² Eyice, Semavi, “Türkiye’de Bizans Sanatı”, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, CİLT 3, İstanbul, Görsel Yayınları, 1982, s.517

³²³ Bayrak, M. Orhan, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s.328-329

sürmüştür.³²⁴ Sütun 15 m. yüksekliğindedir. Tek parçalı üç basamaklı ve dört köşeli bir taban üzerinde, mavi damarlı mermerlerle yapılmış silindir sütun halinde yükselmektedir. Sütun başlığı üzerinde kartal kabartması bulunmaktadır.³²⁵

Obelisk (Dikilitaş); Sultanahmet meydanında yer alan anıt İstanbul'daki anıtların en eskisidir. Sadece mermerden yapılmış olan anıt M.Ö. 1500 yıllarında III. Tutmosis³²⁶ adına Mısır'da Hierapolis'teki bir mabedin önüne dikilmiştir. I. Konstantinus (337-361) İskenderiyelilere yazdığı mektupla bu taşın İstanbul'a (Konstantinopolis) gönderilmesini istemiştir. Obelisk³²⁷, İskenderiye'den ne zaman getirildiği tam olarak bilinmemektedir. İmparator Julianus'un ölümünden sonra, uzun süre yerde kalan anıt, I. Theodosius zamanında (379-395) İstanbul'a (Konstantinopolis) getirilmiştir.³²⁸

Pembe granitten yapılmış olan dört köşeli sütun, mermerden yapılmış tabanın köşelerindeki dört adet tunç karenin üzerine oturmaktadır. Günümüze 18,74 m. yüksekliğindeki kısmı kalmıştır. Tabanı çukurda kaldığı için etrafı demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Tabanın kuzey yönünde İmparator Arkadius ile eşini hipodromun loncasında, batı yönünde babası I. Theodosius'u eşi ve çocuklarıyla bir oyunu seyrederken, güney yönünde ise I. Theodosius'u sağında iki oğlu ve solunda I. Valantian'ı araba koşularını seyrederken gösteren kabartmalar yer almıştır. Taş sütunun dört yüzünde ise III. Tutmes hakkında hiyeroglif yazıyla "Mısır'ın tek sahibi olup saltanatının 30.yılında Amon³²⁹ tanrısına adağını sunduğunu, Akdeniz ve Mezopotamya'da askerlerinin önünde savaşlar yaptığını, devletin sınırlarını Mezopotamya'ya kadar genişlettiğini" anlatmaktadır.³³⁰

Yılanlı (Burmali) Sütun; Günümüzde İstanbul/Sultanahmet meydanında yer almaktadır. M.Ö. 497'de Yunanlıların Platai'de Perslere karşı kazandıkları zaferden sonra Delphi'deki Apollon tapınağına sundukları anıttır. 4.yüzyılda I. Konstantinus

³²⁴ Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.518

³²⁵ Bayrak, **a.g.e.**, s.310

³²⁶ III. Thutmose (M.Ö.1504-1450) Mısır firavunu.

³²⁷ Obelisk, yüksek, daire veya dörtkenarlı tepeye doğru incelen taştan yapılmış anıttır. Genellikle belirli bir şahsı veya olayı anmak için yapılmıştır.

³²⁸ Anabolu, Mükerrerem, *İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s.21; Eyice, **a.g.m.**, s.519

³²⁹ Amon(Amen), Orta Krallık Dönemi'nde Mısır-Teb bölgesinin baş tanrısıdır. Kutsal hayvanları koç ve kazdır.

³³⁰ Bayrak, M. Orhan, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s.296

tarafından Hipodrom'a Yunanistan'dan getirilerek dikilmiştir.³³¹ 1204'te ise 4. Haçlı Ordusu tarafından yıkılmıştır. Zamanında anıt, birbirine sarılmış üç büyük yılan (**Ek 95 ve Ek 96**) başları üzerinde altından bir kazanı taşımaktaydı. Birbirlerine sarılmış, 8m yüksekliğinde, 29 boğumlu, içi boş anıtta yılanların başları 36-32 kıvrımdan sonra birbirlerinden ayrılarak üç ayrı yöne bakmaktaydılar. Yılanların gövdeleri üzerine de savaşa katılan Yunan krallıklarının isimleri yazılmış olup bugün bunlar yılanların kıvrımları üzerinde okunabilmektedir. İmparator I. Konstantinus tarafından anıt İstanbul'a (Konstantinopolis) taşınırken üzerindeki üç ayaklı tütsü kazanı kaybolmuştur. Günümüze anıtın sadece 5.30m.'lik kısmı ulaşmıştır, 6.50m. çapında 3m. derinliğinde, yanları duvarla örülmüş bir çukurun içerisinde.³³²

İstanbul'un (Konstantinopolis) dışında yer alan bu döneme ait başka bir sütun (**Ek 97**) ise Julianus Sütunu'dur. Julianus (361-363) döneminde Ankara başkent ve doğu arasındaki konumu nedeniyle önemli etkinliklere sahne olmuştur. Julianus 362'de başkentten Antakya'ya (Antiocheia) yaptığı yolculuk esnasında Ankara'yı ziyaret etmiş ve burada kalışını simgeleyen Julianus Sütununu inşa ettirmiştir.³³³

2.2.1.4. Köprüler, Su Kemerleri ve Sarnıçlar

İnsan yaşamında önemli bir ihtiyaç olan su, her zaman kentler için önemli bir sorun olmuştur. Genellikle yağmur suları, her aile için sarnıçlarda toplanmıştır. Mühendislikte ileri olan Romalılar birçok şehirde suyu biriktirmek için binalar yapmışlardır. Arazi uygun olduğunda yeraltında su kanalları oluşturmuşlardır. Erken Dönemde ise mevcut su kanalları ve kemerleri onarılmış, gerekli yerlerde ise yenileri yapılmıştır.

³³¹ Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.519

³³² Anadolu, Mükerrerem, *İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s.21; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, CİLT VI*, İstanbul, s.2023; Bayrak, M. Orhan, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s.380

³³³ *Ankara Başkentini Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi*, Komisyon, Ankara Enstitüsü Vakfı, Nuro Matbaacılık, Ankara, 2004, s.12

Tarihi çağlardan itibaren özellikle su tesislerine önem veren kavim Roma İmparatorluğu'dur. Romalılar yerleşim yerlerinin yakınındaki kaynakları tespit ettikten sonra buradan kemerler ve çeşitli tesisler aracılığıyla aldıkları suyu çeşitli merkezlere dağıtmışlardır.³³⁴ Bunların içerisinde en çok bilinen **(Ek 98 ve Ek 99)** Valens Sukemeri/Bozdağan Kemeridir. İmparator Hadrianus (117-138) ilk su tesislerinin yapımını başlatmış, Fatih ile Süleymaniye arasındaki vadiyi aşan su kemerini ise ardından Valens (364-378) devam ettirmiştir. İki ucunda tek sıra, ortalarında ise çift sıra gözlere sahip olan Valens Su Kemerini eksik parçalarıyla 971m. uzunluğunda ve en yüksek yerinde 20 m. kadar yükseklik olduğu tahmin edilmektedir. Temelde 5.56 m. olan kalınlığı üstte 3.40m.'ye kadar inildiği düşünülmektedir.³³⁵

Bizans İmparatorluğu'nda ırmak, dere ve bataklık araziye denk gelen yerlerde, var olan yolun devamını sağlayabilmek için köprüler yapılmıştır. Erken Dönemden günümüze az sayıda onarım görüp ulaşmış köprü bulunmaktadır. Köprüler genellikle I. Konstantinus döneminde yapılmış, I. Justinianos zamanında ise yol ağı ve köprüler onartılmıştır. Anadolu'da Tarsus, Adana ve Mopsouhestia'daki (Misis-Yakapınar) köprüleri ile İzmit'in (Nikomedeia) doğusunda yer alan Sakarya (Sangarios) Köprüsü (uzunluğu yaklaşık 420m.) önemli örneklerdir. **(Ek 100)** Genellikle bu dönemin köprüleri Roma geleneklerine bağlı bir şekilde yaptırılmıştır.³³⁶

İmparator I. Konstantinus (306-337), şehir içerisinde çeşitli sarnıç ve çeşmeler yaptırmıştır. Şehir dışındaki kaynaklarda toplanan sular yeraltı kanalları ile surların içerisine getirilmiş ve yüksek noktalarda inşa edilen boş havuzlarda biriktirildikten sonra kanallar vasıtasıyla dağıtılmıştır. İmparator Valens (364-378), İstanbul Saraçhane'de Bozdoğan kemeri olan bilinen kemeri (Hadrianus kemeri) yaptırmıştır. Burada Kadıköy (Kalkedon) kentinin surlarından taşların kullanıldığı

³³⁴ Yücel, Erdem, "İstanbul'da Bizans Sarnıçları I", Arkitekt Mimarlık, Şehircilik Turizm Dergisi, CİLT 1967, Sayı; 1967-01(325), İstanbul, s.16

³³⁵ Çeçen, Kazım, "Ülkemizdeki (Türkiye) Tarihi Su Tesisleri ve Bunların Teknik Yönden Değerlendirilmesi", Su ve Toprak Kaynaklarının Geliştirilmesi Konferansı Bildirileri CİLT Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, 1994, s.17; Anabolu, Mükerrrem, İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s.23; Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.521

³³⁶ Koch, a.g.e., s.120; Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.533

söylenir. Ayrıca Halkalı su sistemleri üzerinde bulunan Mazul Kemer'in de bu imparator tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir.

I. Theodosius döneminde (379-395) mevcut su tesisleri ihtiyaçları karşılayamadığından su dağıtımına bazı sınırlamalar konulmuş ve yeniden bend ve kemerler inşa ettirilmiştir. Fakat Bizans'a karşı yapılan sürekli taarruzlar ve kuşatmalar sonucu kanallar tahribe uğramış, bu yüzden de şehir içerisinde ihtiyacı karşılayacak su toplama havuzlarının kendiliğinden ortaya çıkmasına neden olmuştur.³³⁷ Arcadius (395-408) döneminde Beyazıt semtinde Nymhaeum (anıtsal depo-çeşme) yaptırdığı bilinmektedir. II. Theodosius (408-450) 421 yılında Aetius Flavius tarafından yapılan açık Sarnıcı (Halen Vefa Stadı), kız kardeşi İmparatoriçe Pulcheria ise 421 yılında kendi adını taşıyan sarnıcı yaptırmıştır. Marcian ve Pukcheria (450-457) su yollarının bakımı ve onarımı için 451 yılında bir yasa çıkarmıştır. I. Leo (457-474) döneminde Got Generali Aspar tarafından St. Stadius (Çukur Bostan-Yavuz Selim Camii yanında) isimli açık sarnıç, Anastasius (491-518) döneminde Altınmermer-Mocius ismini alan açık sarnıç yaptırılmıştır. I. Justianos (527-565) döneminde İstanbul'da Yerebatan Sarayı (Bazilika Cistern-Kral Sarnıcı), Haliç üzerinde? ve Küçükçekmece'de bir köprü ile Mağlova su kemeri yaptırılmıştır. (Mimar Sinan tarafından temelleri üzerine yeniden inşa edilmiştir.)

³³⁷ Yücel, **a.g.m.**, s.17

Yeri	Yapılan tesisler
İstanbul	Yerebatan sarnıcı (Basilica Cistern)
İstanbul	Haliç üzerinde bugün mevcut olmayan köprü
İstanbul	Küçükçekmece’de onarımla bugüne gelen köprü
İstanbul	Kemberburgaz’da Mağlova kemeri yerinde su kemeri
Marmara Ereğlisi	Perinthos antik kenti su yolu
İznik /Niceia	Suyolu ve su kemeri
Antakya	Suyolu, Asi nehrinin duvarlarla tanzimi
Trabzon	Suyolu ve Cuma Camii yanında Kuzgun Dere’de su kemeri
İzmir/Selçuk	Suyolu ve ilçe merkezinde su kemerleri
Tarsus	Berdan nehrinin yatağının değiştirilmesi, Baç köprüsü
Şanlıurfa/Edessa	Kent içinden geçen derenin yatağının değişimi, taşkın duvarı
Mardin/Dara	Taşkın koruma setleri ve sarnıçlar
Bayburt/Satala	Suyolu ve su kemeri
(Kaynak: Mehmet BİLDİRİCİ 2004 “Tarihi Sulama, Depolama, Taşkın Koruma Tesisleri, DSİ-Ankara)	

Tablo 6- I. Justinianos tarafından yaptırılan Su Tesisleri

I. Justinianos dini mimaride olduğu gibi sivil mimari alanında da İstanbul ve Anadolu’daki diğer yerleşim yerlerinde birçok yapı inşa ettirmiştir. Tablo 5’e göre imparator kentin ve halkın su ihtiyacını karşılayabilmek için uygun koşulları sağlayan kentlerde su mimarisine önem vermiştir.

Sarnıçlar; Tarihin erken çağlarından itibaren İstanbul’un su ihtiyacı sarnıçlar ile sağlanmıştır. Roma döneminde şehir dışından, Trakya yönünden toplanan sular, su kemerleri ve kanallar yardımıyla içeriye getirilerek sarnıçların doldurulması öngörülmüştür. Şehir tarih boyunca, batıdan gelerek surlara kadar dayanan akınların

tehdidi altında bulunduğundan, bu yönden gelen tehlikeler karşısında sarnıçların önemi çok büyük olmuştur. Sarnıçlar, su biriktirme görevinden başka şehrin engebeli arazisinde, arazinin iniş çıkışlarının düzenlenmesine ve böylece terasların meydana gelmesine yardımcı olmuşlardır. Bunun yanında üzerine inşa edilen binaların daha yüksek ve daha gösterişli olmasını sağlamışlardır. Genellikle sarnıçlar ait oldukları veya altında bulundukları binanın su ihtiyacını karşılamışlardır. Ancak Bizans surları daralıp, sıkıntılı duruma düştüğünde bu sarnıçlar yeterli görülmemiş, kiliselerin bodrum katı ve bazı binaların altları su sarnıcı haline getirilmiştir.³³⁸

Bizans'tan günümüze kalan su sarnıçları üzeri açık ve kapalı olmak üzere iki ayrı grupta ele alınmaktadır.

2.2.1.4.1. Açık Sarnıçlar

Açık sarnıçlar, surların dışındaki kaynaklardan gelen suların toplanarak şehre dağıtıldığı havuzlar olarak tanımlanmakta ve günümüzdeki halk arasında da çukur bostan olarak adlandırılmaktadır. Kurak mevsimlerde veya şehrin kuşatıldığı dönemde gereken su ihtiyacı bu havuzlardan temin edilmiştir. Açık hava sarnıçları, yüksek noktalardaki çukur yerlere gömülmüşlerdir. Sarnıçların yapımında blok taşlar, tuğla ve horasan harcı³³⁹ kullanılmıştır. Suyun dışarıya sızmasını önlemek için duvarlar özel karışım ile yani tuğla veya mermer parçalarının dövülerek, kireç ve keten yağı ile karıştırılmasıyla oluşan karışımla sıvanmıştır.³⁴⁰

Aspar Sarnıcı (Yavuz Sultan Selim Çukur bostanı); Günümüzde sarnıç İstanbul'da Yavuz Sultan Selim Camisi'nin güneybatısında yer alan Yavuz Selim Caddesi'nin bulunduğu yerdedir. I. Leon (457-474) döneminde imparatorun hizmetine girmiş Got generali Aspar tarafından yaptırılmış ve bu yüzden de bu isimle

³³⁸ Eyice, Semavi, “Sarnıçlar”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, CİLT VI, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993, s.469

³³⁹ Horasan harcı, eski dönemlerde Türkler tarafından kullanılan, içerisinde pişmiş ve öğütülmüş toprak ürünleri bulunan harç şeklidir. **Bkz.** Hasan Böke, Sedat Akkurt ve Başak İpekoğlu “*Tarihi Yapılarda Kullanılan Horasan Harcı ve Sıvalarının Özellikleri*”, Yapı Dergisi, Sayı 269, Nisan 2004, s.90-91

³⁴⁰ Yücel, Erdem, “*İstanbul'da Bizans Sarnıçları I*”, Arkitekt Mimarlık, Şehircilik Turizm Dergisi, CİLT 1967, Sayı; 1967-01(325), İstanbul, s.17

adlandırılmıştır. Sarnıcın bir kenarı 152 m. uzunluğundadır ve dikdörtgen planı şeklinde yapılmıştır. Derinliği normalde 10.80 m.'dir fakat zeminin toprakla dolmasından dolayı şu anki derinliği 8.20 m. olarak ölçülmüştür. Duvar kalınlığı 5.20 m.'dir.³⁴¹

Hebdomon Sarnıcı (Fil damı); Sarnıç Bakırköy'de İstanbul surlarının dışında bulunmakta ve yapılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. 127x76 m. ölçülerinde ve içte 11 m. derinliğinde olan hazne, içindeki suyun basıncına karşı koymak için sivri kemerli nişlerle güçlendirilmiştir. Kent içerisindeki açık haznelerin veya su toplama havuzlarının genellikle hepsi 5.yüzyılda yapılmıştır. Günümüzde Sultan Selim Camii yakınında olanı 5.20 m. kalınlığında bir duvarla çevrili olup, 152 m. kenarı ve 11 m. kadar derinliğe sahiptir.³⁴²

Aetius Sarnıcı (Karagümrük Çukur bostanı); Günümüzde Karagümrük'te Vefa istasyonunun bulunduğu yerdedir. II. Theodosius (403-450) döneminde şehrin valisi olan Aetius tarafından 421'de yapıldığı tahmin edilmektedir. Sarnıç, 244x85 m. ölçüsünde ve 15 m. derinliğe sahiptir. Hagios Mokios Sarnıcı (Altımermer Çukur bostanı); İmparator I. Anastasius (491-518) tarafından yaptırılmıştır. İstanbul'un en büyük sarnıçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Sarnıç; 170x147 m. ölçüsünde ve 12 m. derinliğe sahiptir.³⁴³

2.2.1.4.2. Kapalı Sarnıçlar

Açık sarnıçların birçok sebepten elverişli olmayışı kapalı sarnıçların önemini artırmıştır. Bu yüzden şehirde irili-ufaklı birçok sarnıç inşa edilmiştir. Fakat bunlardan çok azı günümüze kadar gelebilmiştir. Kapalı sarnıçlar, dikdörtgen veya

³⁴¹ Yücel, Erdem, “İstanbul’da Bizans Sarnıçları I”, Arkitekt Mimarlık, Şehircilik Turizm Dergisi, CİLT 1967, Sayı:1967-01(325), İstanbul, s.17-18

³⁴² Eyice, “Türkiye’de Bizans Sanatı”, s.521; Yücel, “İstanbul’da Bizans Sarnıçları I”, s.18

³⁴³ Eyice, “Türkiye’de Bizans Sanatı”, s.521; Yücel, “İstanbul’da Bizans Sarnıçları I”, s.18; Altun, İ. Feride, İstanbul’un 100 Roma, Bizans Eseri, İstanbul’un Yüzleri Serisi 5, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2009, s.76-80

kare planlı olarak tasarlanmışlardır. Üstü ise tuğla kemerler ve tonozlar aracılığıyla örtülmüştür.³⁴⁴

Kapalı sarnıçların en güzel örneği (**Ek 101**) İmparator I. Justinianos'un yaptırmış olduğu Basilika Sarnıcı'dır. Türkler ise sarnıca Yerebatan Sarayı adını vermiştir. Kimi tarihçiler sarnıcı I. Konstantinus'un inşa ettirdiğini, I. Justinianos'un ise sarnıcı genişlettiğini yazmaktadır. Yaklaşık 140x70 m. ölçülerinde olup, 336 sütuna sahip bu yapı 9800 metre karelik bir sahayı kapsamaktadır. Sütunlar üzerinde korent tarzının bozulmuş şekli olan kompozit başlıklar bulunmaktadır. Sarnıcın üstü kemerler ve tonozlarla örtülmüştür. Başka bir büyük sarnıç ise Philoxenus Sarnıcı'dır (Binbirdirek); Sarnıcın I. Konstantinus veya I. Justinianos döneminde yaptırıldığına dair iki farklı görüş vardır. 64 x 56 m. ebadındaki yapının (**Ek 102**) içinde 224 sütun bulunmaktadır. Özenli şekilde işlenilen sütunlu sarnıçların yanında devşirme malzemeye yapılmış sarnıçlarda yer almıştır.³⁴⁵

İstanbul'da (Konstantinopolis) yer alan diğer sarnıçlar ise; Fatih Camii avlusunda bulunan sarnıç (I. Konstantinus), Eşrefiye Sokağı Sarnıcı (I. Theodosius), Aspar Sarnıcı yakınında bulunan sarnıç (I. Theodosius), St. Jean Stoudion/İmrahor Camii Sarnıcı (St.Jean Stoudius tarafından yaptırılmıştır.), Gülhane Parkı Sarnıcı (5.yüzyıl), St.İren Kilisesi'nin güneydoğusundaki Sarnıç (?) ve Unkapanı Sokağı Sarnıcı'dır. (İmparator Mauricens (582-602 veya I. Justinianos tarafından).³⁴⁶

³⁴⁴ Yücel, Erdem, "*İstanbul'da Bizans Sarnıçları I*", Arkitekt Mimarlık, Şehircilik Turizm Dergisi, CİLT 1967, Sayı;1967-01(325), İstanbul, s.19

³⁴⁵ Eyice, "*Türkiye'de Bizans Sanatı*", s.522; Yücel, Erdem, "*İstanbul'da Bizans Sarnıçları I*", Arkitekt Mimarlık, Şehircilik Turizm Dergisi, CİLT 1967, Sayı;1967-01(325), İstanbul, s.18-19

³⁴⁶ Yücel, Erdem, "*İstanbul'da Bizans Sarnıçları II*", Arkitekt Mimarlık, Şehircilik Turizm Dergisi, CİLT 1967 Sayı: 1967-02 (326), İstanbul, s.62-66

Erken Dönem Bizans Sarnıçları	
Açık Sarnıçlar	Kapalı Sarnıçlar
Aspar Sarnıcı(Yavuz Sultan Selim Çukur bostanı) -I.Leon	Basilika Sarnıcı(Yerebatan Sarayı) I.Justinianos
Hebdomon Sarnıcı(Fil damı) -?	Philoxenus Sarnıcı(Binbirdirek) I.Konstantinus
Aetius Sarnıcı (Karagümrük Çukurbostanı) -II Theodosius	Fatih Camii avlusunda bulunan sarnıç I.Konstantinus
Hagios Mokios Sarnıcı(Altımermer Çukurbostanı) – I.Anastasius	Eşrefiye Sokağı Sarnıcı (I.Theodosius),
	Aspar Sarnıcı yakınında bulunan sarnıç (I.Theodosius),
	St.Jean Stoudion/İmrahor Camii Sarnıcı- St.Jean Stoudius
	Gülhane Parkı Sarnıcı-5.yy
	St.İren Kilisesi'nin güneydoğusundaki Sarnıç (?)
	Unkapanı Sokağı Sarnıcı -İmparator Mauricens (582-602) veya I.Justinianos tarafından

Tablo 7- Erken Dönem Bizans Sarnıçları

Tablo 6'ya göre Erken Dönem sivil mimaride Bizans imparatorlarından I. Konstantinus, I. Theodosius ve I. Justinianos daha çok ön plâna çıkmaktadır. Şehirlerin su problemini çözmek için sarnıçların yapımına gereken önem verilmiştir.

Son dönemlerinde Bizanslılar mahzenlerin çoğunluğunu su sarnıcı olarak kullanmak zorunda kalmışlardır. İstanbul'daki Bizans devrinden kalma sarnıçların sayısı tam olarak bilinmemektedir.³⁴⁷ Genellikle sarnıçlar veya Bizanslılara ait diğer mimari yapılar günümüzde büyük inşaatlar yapılırken yok edilmekte veya yeni inşaat

³⁴⁷ Eyice, “Türkiye’de Bizans Sanatı”, s.520-521; Koch, **a.g.e.**, s.115-116

yapımında ortaya çıkabilmektedir. Bizanslılar İlkçağ'ın sarnıç mimarisini devam ettirmiş ve yapılarda tuğla ve harcı ustalıklarla kullanmışlardır.

2.2.1.5. Hayır Kurumları

Hristiyan toplumunda hayır kurumları filantropia (şefkat, iyilikseverlik) kavramı üzerine kurulmuştur. İnsanlık sevgisi, imparatorlukla zenginlerin kutsal görevi sayılmış ve bu iyilik severliklerini, yoksullar için evler, hastaneler (*ksenon*), yolcular için misafirhaneler (*ksenodohion*), huzurevi ve yetimhaneler yaparak göstermişlerdir. Kentin kuruluşundan itibaren hastaneler ve evler yöneticiler tarafından inşa edilmiştir. Bu tür yapıların bazıları Nika isyanı esnasında çıkartılan yangınlarla yok olmuştur.³⁴⁸

2.2.2. Askeri Mimari

2.2.2.1. Surlar ve Kaleler

2. ve 3. yüzyılın büyük bir bölümünde şehirler barış ortamında, güçlü sur duvarları olmaksızın yaşayabilmiştir. 3. yüzyıl sonundan itibaren durum değişmiş, kentler sur duvarlarıyla korunmaya başlanmıştır. 4. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar geçen süre içerisinde Roma İmparatorluğu sınırları içerisindeki birçok kente sur duvarları yaptırılmıştır. İstanbul'un Antikçağ ve Ortaçağ'daki savunma sistemi Haliç surları, Marmara surları ve kara surları olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Deniz, kent için kısmen koruma sağladığı için daha çok imparatorluk kara surlarına önem vermiştir. Surların başlıca bilinenleri şunlardır;

³⁴⁸ Gyllius, Petrus, *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, (Erendiz Özbayoğlu), İstanbul, 1997, s.92-93

Trakya'yı Karadeniz'den Marmara'ya bağlayan Anastasius surları (507-512), bu türün Anadolu'daki örneğidir. Bu tiplere uzun duvar da denilmiştir. I. Anastasios (491-518) kara surlarını yaklaşık 65 km. uzunluğunda, Marmara kıyısındaki Silivri (Selimbria) ile Karadeniz'deki Terkos (Derkoz) Gölü'n arasındaki 70 km'lik bir alanı kapsayacak şekilde inşa ettirmiştir.³⁴⁹ Surlar hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. İstanbul'un 60 km batısında yer alan duvarlardan günümüze az bir kısmı ulaşabilmiştir. 3 m. kalınlığında ve 4-5 m. yüksekliğindeki duvarların içi dolguludur, dışı ise taş ile kaplanmıştır. Bazı yerlerinde dışa taşkın burçları yer almıştır. Kapı geçitleri oldukça korunaklı yapılmış ve kapıların ilerisinde ordugâhlara yer verilmiştir.³⁵⁰

Belirli bir mimarlık ilkesinin olmadığı kent surlarının en önemlisi ise, II. Theodosius/İstanbul Surlarıdır. Theodosius surları (**Ek 103 ve Ek 104**) diğer surlardan farklı olarak bir esas duvar, ön sur ve bir hendek ile arasında kalan alanlardan oluşan üçlü bir engelleme düzeni ile oluşturulmuştur. Esas sur, yaklaşık 4.80 m. genişlikte, 11-14 m. yükseklikte yapılmış ve 50-75 m. aralıklarla dizilmiş burçlarla donatılmış; beş sıralı tuğla şeritlerin taş örgülerle karıştırıldığı alması³⁵¹ bir düzen sergilemiştir. Ön sur ise yaklaşık 3.85 m. genişliğindeki burçlarla donatılmış ve hendek çukuruyla arasında yaklaşık 14 m. derinliğinde bir alan bulundurulmuştur. Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan kara surları yaklaşık 6 km uzunluğunda olduğu ve surlarda Marmara'dan Tekfur Sarayı'na kadar toplam 96 büyük kule olduğu belirlenmiştir.³⁵² İmparator o dönemdeki kent valisi Anthemios'u bu surların yapımı için görevlendirmiştir. Teodosios Surları kentlilerin bireysel çabalarıyla inşa ettirilmiştir. Codex Theodosianus'a³⁵³ göre, surların yapımına katkıda bulunmayan vatandaş yoktu.³⁵⁴ Bizanslılar başkentlerine Theophylaktos (Tanrı'nın Koruduğu Kent) adını vermişlerdir. Çünkü II. Theodosius'un yaptırmış olduğu sur ve kalelerin kenti koruduğuna inanmışlardır. Bizanslılar tarihte birçok kez

³⁴⁹ Gyllius, **a.g.e.**, s.47

³⁵⁰ Ertuğrul, Özkan, *Bizans Kültürü(Genle Bakış)*, Troya Yayıncılık, İstanbul, s.12-13

³⁵¹ Alması, farklı malzemelerden, özellikle taş ve tuğlanın birlikte kullanımıyla örülen duvar şeklidir.

³⁵² Cansever, Meltem, *Türkiye'nin Kültür Mirası:100 Mimari Şeheser*, NTV Yayınları, İstanbul, 2009, s.114; Eyice, "Türkiye'de Bizans Sanatı", s.516-517; Deniz, Semra ve Aydos, Selim, *Sanat Tarihi I*, SEK Yayınları, Ankara,1995, s.84

³⁵³ I.Konstantinus'a kadar bütün imparatorluk yasalarını içeren ve 438'de basılan yayın, 439'da II. Teodosios döneminde uygulamaya sokulmuştur.

³⁵⁴ Petrus, **a.g.e.**, s.50

Avar, Bulgar, Rus ve Türk ordu ve donanmalarının saldırılarına bu surlarla karşı koymuşlardır. İstanbul Kara Surlarının anayolların şehir dışına çıkış noktalarında düzenlenmiş olan kapıları şu şekilde sıralanmıştır; Yedikule Kapısı (*Khryse Pyle*), Belgrat kapısı (**Ek 105**) (*Pyle tou Ksylokerkou*), Silivri kapısı (*Pyle tes Pigis*), Mevlana kapısı (*Pyle tou Resiou*), Topkapı (*Pyle tou Hagiou Romanau*), *Sulukule kapısı* ve Edirne kapısı (*Pyle Kharsiou*).³⁵⁵

İstanbul (Konstantinopolis) dışındaki duvarlar ve surlara örnek olarak ise; Kızkalesi (Korykos), Pamukkale (Hierapolis) ve Bolu/Geyre’de (Aphrodisias) eski kent bölgesi verilebilir. Bu yerleşim yerleri genellikle eski İmparatorluk Dönemi yapılarından alınmış büyük düzgün kesme taştan yapılmış duvarlarla çevrilmiştir. Antalya/Aksu’da (Perge) ise eski ve sağlam duvarlar küçük onarımlarla tekrar kullanılmıştır. Antalya/Selimiye (Side) ve Antalya/Gelemiş’de (Pataro) de kullanılmayan eski malzemeler veya yıkılmış eski yapıların taşları kullanılmıştır. Eski, büyük binaların olduğu yerde ise yeni duvarlar yapılmış ve burada küçük kaleler inşa edilmiştir.³⁵⁶

Kaleler; İmparatorluğun sınırlarını ve şehirdeki önemli caddeleri korumak amacıyla farklı büyüklükte, kare ya da dikdörtgen, bazen arazinin yapısına göre yuvarlak ya da düzensiz plana sahip olarak yapılmıştır. Yine bu yapılarda da Roma İmparatorluk Dönemi’ndekine benzer yapı geleneği devam ettirilmiştir. Köşelerde, yuvarlak ya da köşeli plana sahip güçlü kulelere, cephelerde de yine kulelere yer verilmiştir. Küçük kalelerde de iki cephede iki kule ile korunan kapılar bulunmaktaydı.³⁵⁷ Erken döneme ait olduğu düşünülen kalelerin bazıları şunlardır:

Edirne/Enez Kalesi; Bizans Dönemi’nden olduğu bilinmekle (**Ek 106**) beraber, yapının M.S. 6.yüzyılda Justianos tarafından onartıldığına kaynaklardan anlaşılmaktadır. Kale doğu-batı yönünde uzanmıştır ve güneyinde ise sur duvarı bulunmaktadır. Kalenin denize bakan bölümündeyse iki yanında birer çok köşeli kule bulunan anıtsal bir kapı inşa edilmiştir. Kuzeydoğu köşesi kalenin en önemli

³⁵⁵ Ahunbay, Metin, “*Surlar*”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, CİLT VII, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993, s.79; Altun, İ. Feride, İstanbul’un 100 Roma, Bizans Eseri, İstanbul’un Yüzleri Serisi 5, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2009, s.87-95

³⁵⁶ Koch, a.g.e., 104-105

³⁵⁷ Koch, a.g.e., s.107-108

bölümüdür. Köşeli bir kule ve batı yönünde yine köşeli bir yarım kulesiyle çıkıntı yapmaktadır. Kale içerisinde küçük bir şapel de inşa ettirilmiştir.³⁵⁸

Afyonkarahisar Kalesi, Aydın'daki Aydın Kalesi ve Avşar Kalesi, Kayseri Kalesi, Kayseri Develi Kalesi, Kayseri Hisarcık Kalesi, Edirne Kalesi, Asartepe (Kütahya) ve Ankara Kalesi gibi Antikçağlara ait olan kaleler Bizans döneminde de kullanılan askeri yapılardır.

³⁵⁸ Yıldız, Sevcin, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yayıncılık, 2009, Ankara, s.168

SONUÇ

Bizans İmparatorluğu başta Anadolu olmak üzere batıda Trakya, Balkanlar, Makedonya, Sırbistan, Yunanistan, Kuzey İtalya ve İspanya'nın belirli kısımlarında egemenlik kurmuş doğuda ise Suriye, Filistin ve Mısır'ı ele geçirerek Kuzey Afrika'nın tamamında hâkimiyet sağlamıştır. Merkezi İstanbul olan ve İstanbul'un (Konstantinopolis) Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprü olması, bunların yanında bölgenin çeşitli ve köklü bir kültürel zenginliğe sahip olması Bizans sanatının, mimarisinin oluşumundaki en önemli etkidir. Coğrafyasını ele aldığımızda Bizans İmparatorluğu'nun yerleşmiş olduğu sınırlar İlkçağ'daki Ege, Akdeniz, Asya ve Mezopotamya uygarlıklarına yakın bir konumdadır.

Coğrafyanın ve jeopolitik önemin Bizans'a sunmuş olduğu bu olanak Bizans'ın kendine özgü yapısını oluşturmada önemli derecede katkı sağlamıştır. İlkçağ uygarlıkları sayesinde Bizans, mimarisinin ve sanatının temelini oluşturmuş zamanla da kendine ait tekniğini yakalamıştır. Bu tekniği ağırlıklı olarak imparatorluğun başkenti İstanbul'da (Konstantinopolis) kullanmıştır. Genellikle mimaride bölgede varolan veya başka yerlerden temin edilen malzemeler kullanılmıştır. Bizans'ın Mezopotamya'daki sınırlarında tuğlaya ağırlık vermiş, Akdeniz ve Ege'ye yakın şehirlerdeki yapılarda ise daha çok mermer kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu'ndan kalma yapı malzemeleri de mimaride devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.

Bizans İmparatorluğu'nun ilk geçiş ve yükselme dönemine denk gelen Erken Dönem aslında Bizans mimarisinin kendisini bulduğu ve geliştirdiği dönemdir. I. Konstantinus'un Hristiyanlığı serbest bir inanç haline getirmesiyle mimari daha çok bu dönemde dini yapılarda kendisini göstermiştir. I. Konstantinus döneminde dini, askeri ve sivil yapılar inşa edilmiş ve yeni başkent Konstantinopolis bu yapılarla donatılmıştır. I. Konstantinus'tan sonra gelen imparatorlar da dönemlerinde mimari ve kentleşme sürecini devam ettirmişlerdir. Bizans Mimarisi'ndeki bu hareketlilik

zamanla farklı tekniklerin bulunmasına sebebiyet vermiştir. Erken Dönemde dini mimaride tek nefli yapılarla başlayan mimari teknik, ilerleyen dönemde değişime uğramış bazilikal planlı, enine nefli, kubbeli, merkezi planlı ve yunan haç planlı yapılar gibi farklı üslûptaki yapıları doğurmuştur. Değişimler yenilikleri oluşturmuş ve zamanla en güzel eserler bu dönemde verilmeye başlanmıştır.

Bizans mimarisine ve sanatına etkisi olan Antik Yunan kültürünün ve medeniyetinin temeli Ege Medeniyeti'dir. Bölgenin konumu çeşitli uygarlıklarla (siyasal-kültürel-ticari) ilişkilerini etkilemiştir. Mezopotamya'dan, Batı Anadolu kıyılarına ulaşan ticaret yolları, Mısır'dan Akdeniz'e kadar gerçekleştirilen ulaşım ağının rolü bu etkileşimde en önemli unsur olmuştur. Yunan mimarisinin ortaya koymuş olduğu en önemli yapı türü tapınak mimarisidir. Yunan tapınakları megaron denilen tapınaklardan esinlenerek gelişmiştir. Tapınağa sadece rahipler girebilmiş halk ise adaklarını sunaklara bırakmıştır. Yunan mimarisinde yapı malzemesi önceden kerpiç ve ahşap iken sonraları sarımsaklı mermer kullanılmıştır. Çatı kaplamaları ise kil plâkalarla yapılmıştır. Yunan mimarisi geometri, ölçü, oran üzerine kurulmuştur. Mimari biçimlemenin esasını sütun oluşturmıştır. Binanın taşıyıcı görevini gören sütunların estetik görünüşleride oldukça önemliydi. Sütunlarda belirli nizamlara göre gruplara ayrılmıştır.

Bizans'ın etkilenmiş olduğu ilkçağ uygarlıklarından birisi olan Roma İmparatorluğu kurulduğu yıllarda Etrüskler'in elips biçimli kent planını örnek almıştır. Roma İmparatorluğu'nda, Cumhuriyet döneminde mimaride teknikler gelişmiş ve değişime uğramıştır. Etrüsk etkisi kaybolmuş ve en önemli yapı malzemesi kireç harcı olmuştur. Kireç mimaride bağlayıcı unsur olarak kullanılmıştır. Böylece anıtsal Roma mimarisi ortaya çıkmıştır. Anıtsal mimaride kemer ve kubbe tekniği daha çok gelişmiştir. Taş ve tuğla malzeme kireç ile birlikte kullanılarak geniş mekanların üstlerinin örtülmesi sorunu çözülmüştür. Roma tapınakları planları bakımından Yunan tapınaklarına benzemiştir. Fakat Roma'yı Yunan mimarisinden ayıran farklı plan tipi yuvarlak planlı tapınaklarıdır ve üstleri kubbe ile örtülmüştür. Roma döneminde inşa edilen bazilikalar Bizans'tan farklı olarak adalet sarayı hizmeti vermiştir. Genellikle Roma mimarisi Yunan mimarisinin devamı niteliğindedir ilerleyen dönemlerde ise kendi tekniklerini ortaya çıkarmıştır.

Antik Yunan ve Roma sanatlarından kaynaklanan Bizans sanatı, dinsel yönü ağır basan bir sanattır. Bizans sanatının ana çizgileri I. Justinianos döneminde belirlenmiştir. İki temel şemadan kaynaklanan yapılar ortaya çıkmıştır; Ahşap çatılı, dikdörtgen yapı (bazilika) ile merkezi planlı kubbeli yapı (rotonda). Bizans Mimarisi'nde binanın dış manzarası ağırdır, içi süslüdür, duvar kubbeleri mozaik ile süslenirken iç duvarları damarlı mermerlerle kaplanır. Sütun başlıklarında bezeme olarak kenger yaprağı ve hayvan resimleri kullanılmıştır. Sütunlar üzerine kemer inşa edilmiştir. Bizans mimarisi, Roma ve Antik Yunan'dan temeli almış ilerleyen dönemlerde kendine has tekniği ortaya çıkarmıştır. Yunan mimarisindeki megaron ilerleyen dönemlerde Roma'da bazilika yani adalet sarayı olarak kullanılmıştır. Bizans'ta ise bazilika dini yapı olarak kullanılmıştır. Yunan tapınaklarına halk girmemiştir. Bizans dini yapıları ise halka açık şekilde planlanmıştır. Roma bazilikalarının dışı sütunlarla çevrili iken Bizans bazilikalarının içi sütunlarla inşa edilmiş, sütunlar içeride taşıyıcı görevi üstlenmiştir. Bizans mimarisinde yapı malzemesi olarak daha çok tuğla, taş ve bazı yapılarda mermer yoğunlukta kullanılmıştır.

Erken Dönem Mimarisi'nde günümüzde de önemi halâ devam eden yapılar inşa edilmiştir. Örneğin; Aya Sofya, Aya İrini Kilisesi, Küçük Ayasofya vb. mimari eserlerle Bizans kendi gücünü görkemli bir şekilde bu eserlerle göstermiştir. 6. yüzyılda I. Justinianos döneminde imparatorluk siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda en parlak dönemini yaşamıştır. Konstantinopolis bu dönemde mimari yapıları ile Roma'yı geride bırakmıştır. Kentteki Hipodromda düzenlenen eğlenceler, meydanlarda bulunan takılar, anıtlar, sütunlar, yapılar ve kiliseler Konstantinopolis'i Ortaçağ'ın en görkemli başkenti yapmıştır. Kentin su sorunu çözebilmek için su kemerleri ve sarnıçlar, savunma amaçlı kaleler ve surlar inşa edilmiştir. Mimari ile Anadolu Bizans döneminde yeniden şekillenmiş can bulmuştur.

Anadolu'nun birçok medeniyete ev sahipliği yapması Anadolu'ya çeşitli mimari eserler kazandırmıştır. Roma, Bizans, Türk Beylikleri ve Osmanlı Devleti'nden miras kalan yapılar, bu mimari zenginliğin en güzel örnekleri olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Sahip olduğumuz bu farklı değerleri koruyabilirsek, değer verebilirsek turistik, tarihi ve kültürel zenginliğe sahip ülkelerin içerisinde ilk sıralarda yer alabiliriz.

Bizans İmparatorluğu ile aynı coğrafyayı paylaşan ve bu uygarlığın etkilerini halen hissetmekte olan ülkeler ve uluslar için Bizans uygarlığı büyük önem taşımaktadır. Bizans coğrafyasının büyük bir kısmını kapsayan ve bu uygarlığın tarihteki başkentini de içeren Türkiye’de, Bizans’ın günümüze kadar süren izleri ve bırakmış olduğu tarihsel miras inkâr edilemez. Bir ulusun kendi geçmişini hakkıyla anlayabilmesi için geçmişin bugüne taşıdıklarını incelemesi gerekmektedir. Bizans tarihinin ve kültürünün de ülkemiz topraklarında araştırılması büyük önem taşımaktadır. Sanat eseri, hangi toplum için olursa olsun büyük bir kültür mirası ve güçlü bir tarihi belge demektir. Yüzyıllar boyunca meydana getirilmiş bu eserlerin korunması, insanın ve toplumun geleceğe uzanırken geçmişteki kökleriyle ilişkisinin sürdürülmesi anlamına da gelir. Diğer yandan, modern dünyanın gereği ve ortak uğraşı biçiminde belirip gelişen turizm sektörünün yaşam kaynaklarından biri de sanat eserleridir. Çünkü turistler gezdikleri memleketlerin sanat eserlerine yakın ilgi gösterirler. Bu açılardan düşünüldüğünde, ülkemizdeki sanat eserlerinin korunması, gelecek nesillere aktarılması gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

Altındal, A., (2005). *Hangi İsa*, Ankara, Destek Yayınları

Altun, İ. Feride, (2009). İstanbul'un 100 Roma, Bizans Eseri, İstanbul, İstanbul'un Yüzleri Serisi 5, Kültür A.Ş. Yayınları

Anadolu, M., (2001). *İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıları*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Anonim, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İstanbul, CİLT 13, Milliyet

Anonim, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, (1993). İstanbul, Türkiye Gazetesi, CİLT.4

Anonim, *Temel Britanica Ansiklopedisi*, (1992). CİLT 3, İstanbul, Hürriyet Ofset

Anonim, T.C Niğde Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Gümüşler Manastırı

Akyürek, E., (1998). *Sanatın Ortaçağı Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi

Akyürek, E., (1999). “Bizanslılar, Azizeleri ve Khalkedon’lu(Kadıköy) Azize Euphemia”, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, 69-70

Akyürek, E., (Ocak, 2013). “Euphemia’nın Sultanahmet’teki Martyrion-Kilisesi”, Toplumsal Tarih Dergisi, 229

Akşit, N. ve Sanır, F., (1981). *Genel Bilgi Ansiklopedisi*

Arseven, Celal E., (1998). *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, CİLT I, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.

Atik, N., (2004). “Havariler Kilisesi” , İstanbul, Sanat Tarihi Defterleri 8, Metin Ahunbay’a Armağan Bizans Mimarisi Üzerine Yazılar, Ege Yayınları

“Ayasofya”, (1982). İstanbul Kültür Sanat Ansiklopedisi, İstanbul, CİLT 2, Tercüman Yayınları

Ayasofya ve Ayaİrini, Mozaik Müzesi, İmrahor Anıtı, Kariye Müzesi, Fethiye Müzesi, Tekfur Sarayı Müzeleri Rehberi, Ankara, Komisyon, Dönmez Ofset Müze Eserleri Turistik Yayınları

“*Aya Sofya Müzesi*”, Actüel Dergisi, Temmuz-Eylül 2008,

Aydın, M., (1995). *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Bailly, A., (2006). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul, Çev.Haluk Şaman, Nokta Kitap

Balık, İ., (2005). *Ortaçağ Tarihi Ve Medeniyeti*, Ankara, Gazi Kitabevi

Bahar, H., (2011). *Roma ve Bizans Tarihi*, Konya, Kömen Yayınları

Baskıcı, M. , (2009). *Bizans Döneminde Anadolu*, Ankara, Phoenix Yayınevi

Bayrak, M.O., (1994). *Türkiye’deki Tarihi Yerler Klavuzu*, İstanbul, İnkılap Kitabevi

Bayrak, M.O., (2003). *İstanbul Tarihi*, İstanbul, İnkılap Yayınevi

Belge, M., (1993). *İstanbul’u Gezerken*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Borden, D., Elzonowski, J., (2009). *Mimarlık*, Çev.Derya N. Özer, NTV

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, CİLT VI, İstanbul

Can, Yılmaz ve Gün, Recep, (2011). *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği*, İstanbul, Kayıhan Yayınları

Cansever, M., (2009). *Türkiye’nin Kültür Mirası: 100 Mimari Şaheser*, İstanbul, NTV Yayınları

Cheyne, Jean C., (2008). *Bizans Tarihi*, Ankara, Çev.İsmail Yerguz, Dost Kitabevi

Çam, Nusret, (1999). *İslâmda Sanat Sanatta İslâm*, Ankara, Akçağ Basım Yayım

Çeçen, K.,(1994).“Ülkemizdeki(Türkiye) Tarihi Su Tesisleri ve Bunların Teknik Yönden Değerlendirilmesi”, Su ve Toprak Kaynaklarının Geliştirilmesi Konferansı Bildirileri CİLT I, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü

Çelebioğlu, B.ve Ağaryılmaz, İ., (2008). “Kapadokya 'da Kızıl Kilise”, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergi, CİLT 3, Say 2

Çolakoğlu, L. ve Pekün, S., (1995). *Sanat Tarihi I*, İstanbul, İnkılap Kitabevi

Çördük, A. (2006). *Yunan ve Roma Mimarisindeki Yapı Teknikleri*, (Danışman:Doç.Dr.Gül Gürtekin Demir), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi

Deniz, S. ve Aydos, S., (1995). *Sanat Tarihi I*, Ankara, SEK Yay.

Diehl, C., (1928). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul, Çev.Tevfik Bıykoğlu

Erdoğan, A., Günel, G. ve diğerleri, (2007). *Tarih İçinde Ankara*, Ankara, Tasarım Baskı

Erer, R., (2002). *Türklere Karşı Haçlı Seferleri, İstanbul*, Hazırlayan;Ahmed Yüksel Özemre, Kaknüs Yayınları

Erksan, M., (1998). “Roma-Bizans Devleti Dönemi İstanbulu'na İlişkin Özet Bilgiler ve Düşünceler”, İstanbul, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, SAYI 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları

Ertuğrul, Ö., (1994). *Bizans Kültürü Genel Bakış*, İstanbul, Troya Yayın

Eyice, S., (1982). “Bizans Tarihi”Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, İstanbul, CİLT 3, Görsel Yayınlar

Eyice, S., (1982). “Türkiye’de Bizans Sanatı”, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, İstanbul, CİLT 3, Görsel Yayınlar

Eyice, S., (1994). “Bizans Sanatı”,Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, CİLT 2, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını

Eyice, S., (1993). “Ayasofya”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, CİLT I, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını

Eyice, S., (1984). *Aya Sofya 2(Hagia Sophia)*, İstanbul, Yapı Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetleri

Eyice, S., (2006). *Eski İstanbul'dan Notlar*, İstanbul, Küre Yayınları

Eyice, S., (1994). “Çemberlitaş”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, CİLT2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını

Gülyaz, E. Murat, (2009). *Kapadokya*, Seçil Ofset

Grant, M., (2000). *Roma'dan Bizans'a İ.S.Beşinci Yüzyıl*, İstanbul, Çev. Z.Zühre İlkelen, Homer Kitabevi

Germaner, S., (1997). “Bazilika”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, İstanbul, CİLT I, YEM Yayın

Gravina, F., (2008). *İstanbul'un Anlatımı*, İstanbul, Çev.Yıldız E. Canpolat, YKY

Grabar, Oleg, (2004). *İslâm Sanatının Oluşumu*,(Çev.Nuran Yavuz), İstanbul,Acar Matbaası

Gregory, Timothy E., (2011). *Bizans Tarihi*, İstanbul, Çev.Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları

Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, “İmrahor Camisi”, İstanbul, Görsel Yayınları, CİLT 7

Güvemli, Zahir, (2009). *Sanat Tarihi*, İstanbul Varlık Yayınları

Haldon, J., (2007). *Bizans Tarihi Atlası*, İstanbul, Çev.Ali Özdamar, Kitap Yayınevi

Hattstein, Markus ve Delius, Peter, *İslâm Sanatı ve Mimarisi*, Literatür Yay

Herrin, J., (2010). *Bizans*, İstanbul, Çev.Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları

Hollingswarth, Mary, (2009). *Dünya Sanat Tarihi*, İstanbul, İnkılap Kitabevi

Hürel,H., (2005). *İstanbul'u Geziyorum Gözlerim Açık*, İstanbul ,Dharma Yayıncılık

Işın, E., “Bizans Yok Demekle Bizans Yok Olmaz”, İstanbul, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, 69-7

İstanbul Kültür Sanat Ansiklopedisi, 1982, İstanbul, CİLT 2, Tercüman Yayınları

Kabacalı, A., (2003). *Geçmişten Günümüze İstanbul*, İstanbul, Creative Yayıncılık

Kaplan, Michel, *Bizans'ın Altınları*, YKY

Karaköse, H., (2002). *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Ankara, Nobel Yayınevi

Kaya, Ö. (2008). *Konstantin'in Kutsanmış Şehri*, İstanbul, Küre Yayınları

Keskinok, K., (2010). *Sanat Tarihi*, Ankara, Alp Ofset Matbaacılık

Koch, G., (2007). *Erken Hristiyan Sanatı*, İstanbul, Çev.Ayşe Aydın, Arkeoloji ve Sanat Yay.

Koçgündüz, M., (1951). *İstanbul'da Bizans Devrine Ait Anıt ve Yapılar*, Sucuoğlu Matbası

Koçu, Reşat E., (1934). *Bizans Tarihi(Şarki Roma İmparatorluğu)*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi

Kos,K., (2008). *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Mimarisinin Doğru Kökeni*, İstanbul, Çev.Naciye Güngörmüş, Kaynak Yayınları

Korat, Gürsel, *Taş Kapıdan Taşkapa'ya Kapadokya*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

Köroğlu, G., (Ağustos,2006). “*Sur İçinde İmparatorluk Mekanları Konstantinopolis'teki Bizans Sarayları*”, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 152

Kuban, D., (2002). *Mimarlık Kavramları*, İstanbul, YEM Yayınları

Leland, Roth M., (2000). *Mimarlığın Öyküsü, Öğeleri, Tarihi ve Anlamı*, İstanbul, Çev.Ergün Akça, Kabalcı Yayınevi

Lemerle, P., (1949). “*Bizans Mimarisi*” İstanbul, Çev.Haluk Togay, Arkitekt Aylık Mimarlık, Şehircilik ve Süsleme Sanatları Dergisi, SAYI:11-12, Cumhuriyet Matbaası

Lemerle, P., (1994). *Bizans Tarihi*, İstanbul, Çev.Galip Üstün, İletişim Yayınları

Lemerle, P., (1949). “*Bizans Mimarisi*”, İstanbul, Çev.Haluk Togay,Arkitekt Aylık Mimarlık, Şehircilik ve Süsleme Sanatları Dergisi, SAYI:11-12, Cumhuriyet Matbaası

Lemerle, P., (1950). “*Bizans Mimarisi*”, İstanbul, Çev.Haluk Togay, Arkitekt Aylık Mimarlık, Şehircilik Ve Süsleme Sanatları Dergisi, say.1-2, Cumhuriyet Matbaası

Levtchenko M.V., (2007). *Bizans Tarihi*, İstanbul, Çev.Maide Selen, Doruk Yayıncılık

Mango, C., (2006). *Bizans Mimarisi*, Ankara, Çev.Mine Kadiroğlu, Oxford

Mansel, Arif M. ve Aslanapa, O., (1697). *Sanat Tarihi II*, İstanbul, İnkılap Kitabevi ve Aka Kitabevleri

Mareux, Jean C. , (1975). *Mimarlık Tarihi*, İstanbul, Çev.Zeynep Çelik, Gelişim Yayınları

Mutlu, B., (2001). *Mimarlık Tarihi Ders Notları I*, Mimarlık Vakfı

Ostrogorsky, G., (1999). *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara, Çev.Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi

Ousterhout, R.,(2010). *Bizans Konstantinopolisi’nden Kalan Mimari Miras*”, İstanbul, Bizantion’dan İstanbul’a: Bir Başkent’in 8000 Yılı”Sakıp Sabancı Müzesi

Ötüken, S.Y., (1997). “*Bizans Mimarlığı ve Sanatı*”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, İstanbul, CİLT I, YEM Yayın

Özgümüş, F., (2012).Vakıf Restorasyon Yıllığı, “*Bukoleon Sarayı 2009 Sezonu Temizlik Çalışmaları*”, SAYI 4

Petrus, G., (1997). *İstanbul’un Tarihi Eserleri*, İstanbul, Eren Yayıncılık

Pevsner, N., (1977). *Ana Çizgileriyle Avrupa Mimarlığı*, İstanbul, Çev.Selçuk Batur, Cem Yayınevi

Pischel, G., (1978). *Sanat Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, CİLT I, Çev.Hasan Kuruyazıcı ve Üstün Alsaç, Görsel Yayınlar

Pralong,A., (2011). *Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, İstanbul, Çev.Buket Kitapçı Bayrı, Kitap Yayınevi

Prokopius, (1999). *Bizans’ın Gizli Tarihi*, Çev.Orhan Duru, Nisan Yayınları

Prokopius, (1994). *İstanbul’da Iustinianus Döneminde Yapılar Birinci Kitap*, İstanbul, Çev.Erendiz Özbayoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Soysal, M., (t.y.).*Kentler Kenti İstanbul*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayını

Sözen, M. ve Tanyeli, U., (2011). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi

Talbot, Rice T., (2002). *Bizans'ta Günlük Yaşam Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis*, Ankara, Çev.Bilgi Altınok, Özne Yayınları

Tekçam, T., (2007). *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul, Alfa Yayınları

Tekin, O., (Mayıs,2010). *Byzantion'un Anakenti Megara İle Köken İlişkisi*, Toplumsal Tarih Dergisi, Say.197

Tunay, M. İhsan, (1984). *Türkiye'deki Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Tekniğine Göre Tarihlendirme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi

Toprak, Burhan, Sanat Tarihi III, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları;25,1963

Turani, A., (2012). *Dünya Sanat Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi

Türkoğlu, S. , (2002). *Ayasofya'nın Öyküsü*, İzmir, Melisa Matbaacılık

Ulugün, Yavuz F., (2010). *Kocaeli ve Çevresi Tarihi-III Bizans, Selçuklu Ve Haçlılar Dönemi*, İzmit, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları

Yücel, E.,“*İstanbul'da Bizans Sarnıçları I*”, İstanbul,Arkitekt Mimarlık, Şehircilik Turizm Dergisi, CİLT 1967, Sayı; 1967-01(325)

Yücel, E.,“*İstanbul'da Bizans Sarnıçları II*”, İstanbul, Arkitekt Mimarlık, Şehircilik Turizm Dergisi, CİLT 1967 Sayı: 1967-02 (326)

Yıldız, S., (2009). *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Ankara, Detay Yayıncılık

Yerasimos, S., (1999). *Aziz Polyemictostan Ayasofya'ya Kubbeli Bazilikaların Doğuşu*, İstanbul, Çev.İşık Ergüden, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, YKY

Yetkin, K.Suut, (1959) . *İslâm Mimarisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları:2, Doğu Matbaası

Yerasimos, S., (2010). *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul, Çev.Şirin Tekeli, İletişim Yayınları

Vasıliev, A.A., (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, Çev.A.Müfid Mansel, CİLT I

Zevı, B., (1990). *Mimariyi Görmeyi Öğrenmek*, İstanbul, Çev.H.Demir Divanlıoğlu, Birsen Yayınevi

Elektronik Kaynaklar

1. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/2565/Acacia-Schism#ref21117>, 11.10.2012
2. İbrahimgil,Mehmet Z.,(20 Mayıs 2012) “Hristiyan ve Bizans Sanatı”, <http://www.hristiyanigazete.com/2012/05/hristiyan-ve-bizans-sanati-doc-dr-mehmet-zeki-ibrahimgil/#.UPR8NeQ01Xo> ,20.05.2012
3. <http://www.ispartakulturturizm.gov.tr/belge/1-74788/st-paul-aziz-paulus.html>
4. “Sandıklı’da Yaşamış Ünlü Bir Hristiyan Önderi Aziz Aberkios’un Mezar Yazıtı Sandıklı’da Mı Bulundu?”, <http://www.sandiklitso.tobb.org.tr/haber.php?kimlik=68> ,12.04.2012
5. <http://www.kenthaber.com/akdeniz/mersin/silifke/Rehber/kiliseler/hagia-thekla-meryemlik> , 08.02.2008
6. http://www.mekan360.com/360fx_mardinkirklarkilisesi-mardin-merkez.html, 12.01.2013
7. <http://mardinim.blogspot.com/2008/01/mor-yakup-manastir-salhabartepe-turabdin.html> ,12.01.2013
8. <http://www.morgabriel.org/tarihce.html>,12.01.2013
9. “Bin 500 Yıllık Kızıl Kilise'nin Restorasyonu Başladı” <http://www.haberler.com/bin-500-yillik-kizil-kilise-nin-restorasyonu-2873239-haberi/>, 16.07.2011
10. “Anavarza Kiliseleri, <http://www.anavarzakalesi.com/tarih.asp?id=3>,17.04.2012
11. “Yalvaç”,<http://www.tanitma.gov.tr/TR,22540/yalvac.html>,17.04.2012
12. <http://www.byzantiumistanbul.com/detay.asp?detayid=194> ,04.03.2012

13. Erkmen, Senan, “Khalkoprateia Kilisesi”, <http://erkmensenan.blogspot.com/2009/03/khalkoprateia-kilisesiacemaga-mescidi.html>, 10.03.2009
14. <http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/kentsel-anit/detay/envanterid/60370>, 04.03.2012
15. “Acem Ağa Mescidi”, <http://www.byzantiumistanbul.com/detay.asp?detayid=194>
16. “İznik Ayasofya Kilisesi’nin camileştirilmesi devam ediyor”, http://www.Hristiyan_gazete.com/2012/02/iznik-ayasofya-kilisesinin-camilestirilmesi-devam-ediyor/#. UPhKWR001Xo, 16.02.2012
17. “Kaynak Kilisesi ve Mezarlık Alanı”, <http://www.pataralexexcavations.com/yapilar/kaynak-kilisesi-ve-mezarlik-alani/>, 15.06.2011
18. “Dağpazarı Kilise ve Mezarlar”, <http://www.mutlucemiz.net/frm/index.php?page=Thread&threadID=6138>, 09.11.2008
19. <http://www.ephesus.us/ephesus/stjohn.htm/>, 17.05.2012
20. http://www.deinreiseleiter.com/turkce/Bilgi/Efes_cevresi.html/, 17.05.2012
21. http://www.izmirdeyasam.com/tarih/142/18/st.jean_bazilikasi_selcuk.htm/, 17.05.2012
22. <http://aev.org.tr/ankaranin-tarihi-arkeolojisi-ve-mimarisi/ulus-sihhiye/vi-12-aziz-klemens-kilisesi/>, 12.06.2012
23. Köroğlu, G., (13 Aralık 2006). *İstanbul’daki Bizans İmparatorluk Sarayları*, Osmanlı Bankası Arşiv Ve Araştırma Bankası, <http://www.obarsiv.com/pdf/vct0607gulgun-koroglu.pdf>, 13.12.2006

EKLER

**EK 1- I.KONSTANTINUS'UN AYASOFYA'DA
YER ALAN MOZAİK PORTRESİ**

**EK 2- BRUN CHARLES'İN MILVIAN KÖPRÜSÜ
SAVAŞI'NI ANLATAN TABLOSU**

EK 3-BYZANTION KENTİ (3D)

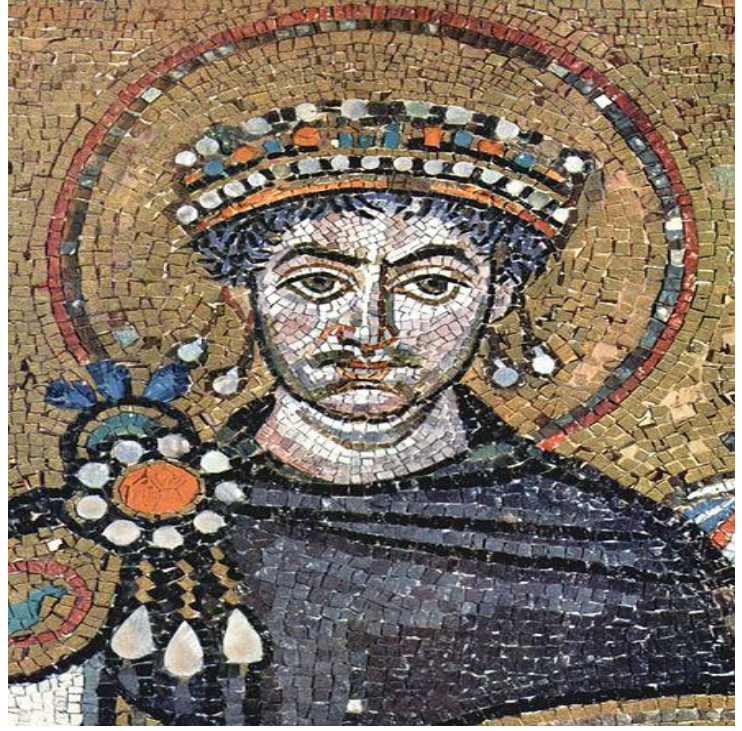
EK 4- ROMA ORDULARININ SEFER YOLU OLARAK KULLANMIŞ OLDUKLARI VIA EGNATIA VE GÜZERGÂHI

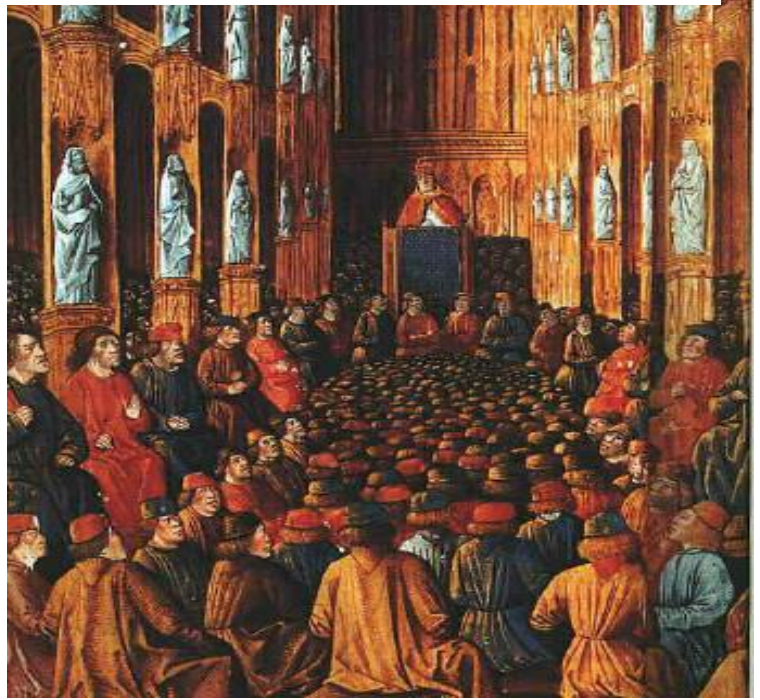
EK 5- NICHOLAS DE FER'İN 1695'TE YAPMIŞ OLDUĞU KONSTANTINOPOLIS ADLI PANORAMASI

EK 6- BOUNDELMONTE'NİN 1422'DE ÇİZMİŞ OLDUĞU KONSTANTINOPOLIS VE GÜNÜMÜZ BEYOĞLU'SUNUN BİR KISMININ HARİTASI

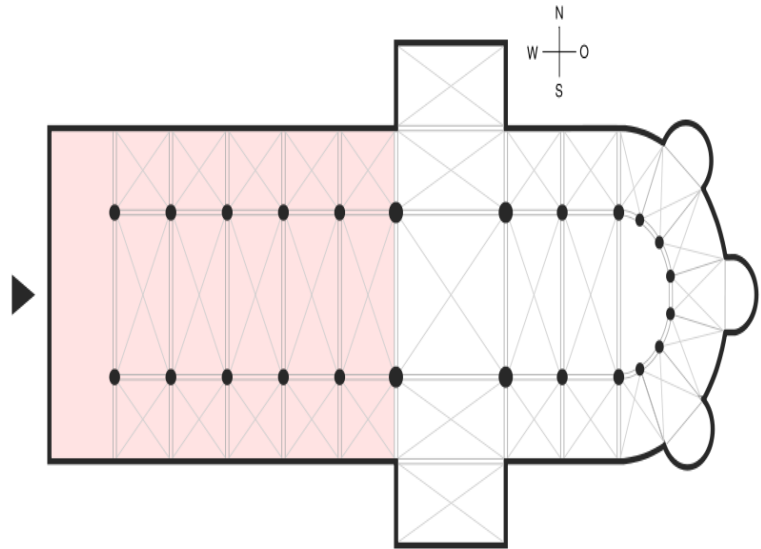
**EK 7- I.JUSTINIANOS'UN
ITALYA/RAVENNA'DAKİ MOZAIKİ**

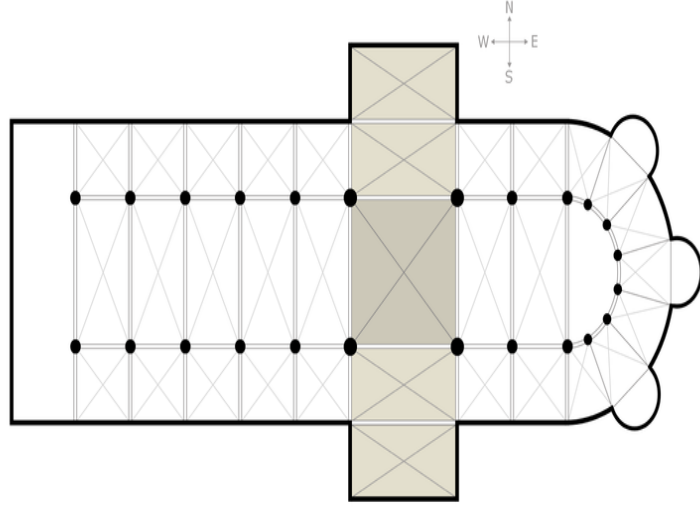
**EK 8- II. URBANUS'UN HAÇLI SEFERİ
ÖNCESİ YAPMIŞ OLDUĞU TOPLANTI ANI
TEMSİLİ RESMİ**

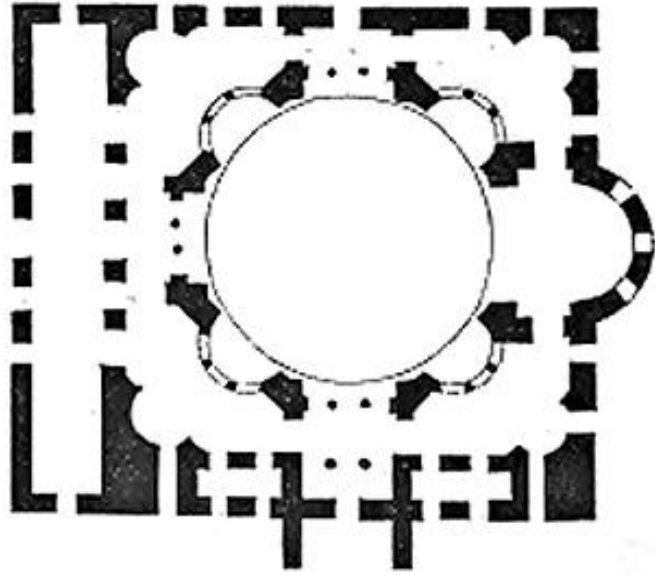
**EK 9- III. HAÇLI SEFERİ SONUNDA SELÂHADDİN
EYYUBİ VE HAÇLI ORDUSUNUN BİR KISMINI
KONU ALAN TEMSİLİ RESİM**

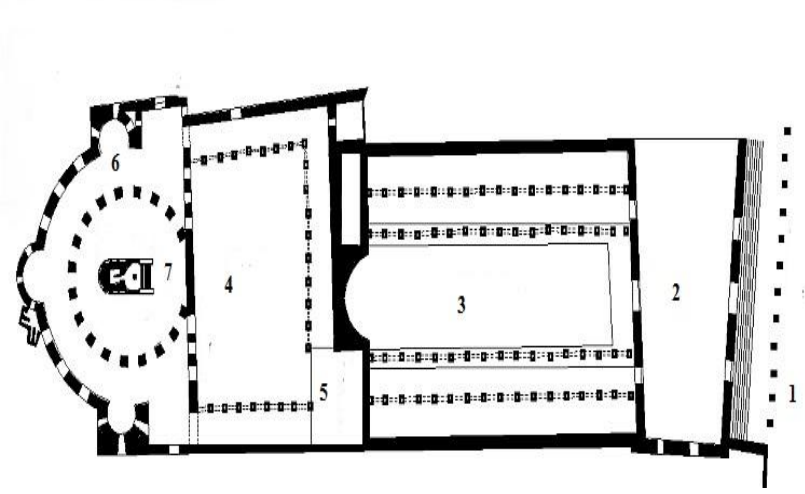
**EK 10- BİR BAZİLİKAL PLAN VE TARALI KESİM
NEFİ GÖSTERMEKTEDİR.**

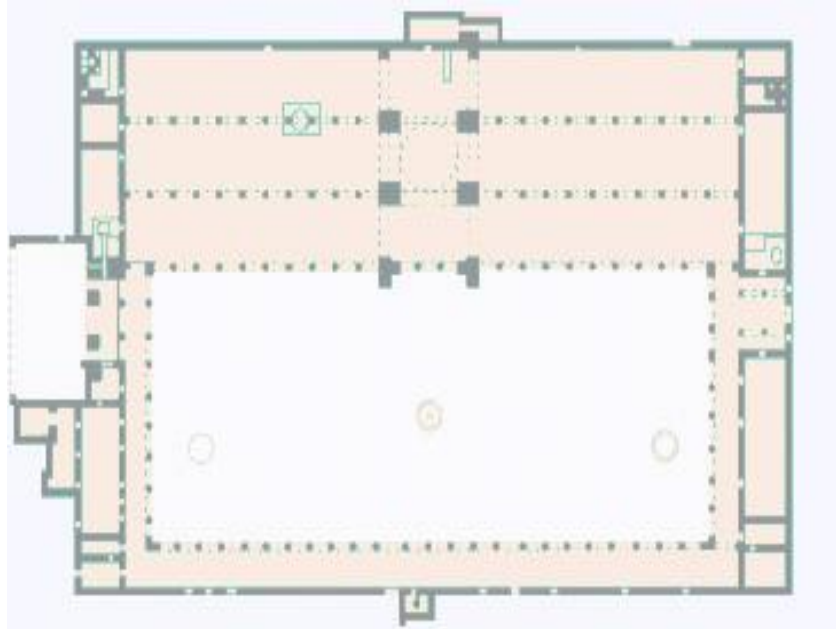
Ek 11- TRANSEPTLİ BAZİLİKAL PLAN. TARALI ALAN TRANSEPTİ GÖSTERMEKTEDİR.

EK 12- KUBBELİ VE MERKEZİ PLANLI KİLİSE. SERGIOS BAKKOS KİLİSESİ/KÜÇÜK AYASOFYA CAMİİ

**EK 13- KUDÜS KUTSAL MEZAR KİLİSESİNİN
ŞEMATİK PLANI: 1.DOĞUDAN GİRİŞ; 2.ÖN AVLU;
3.BEŞ NEFLİ BAZİLİKA; 4.AVLU;5.GOLGATHA’NIN
YERİ; 6.MEZAR ROTONDU; 7.HZ.İSA’NIN YERİ**

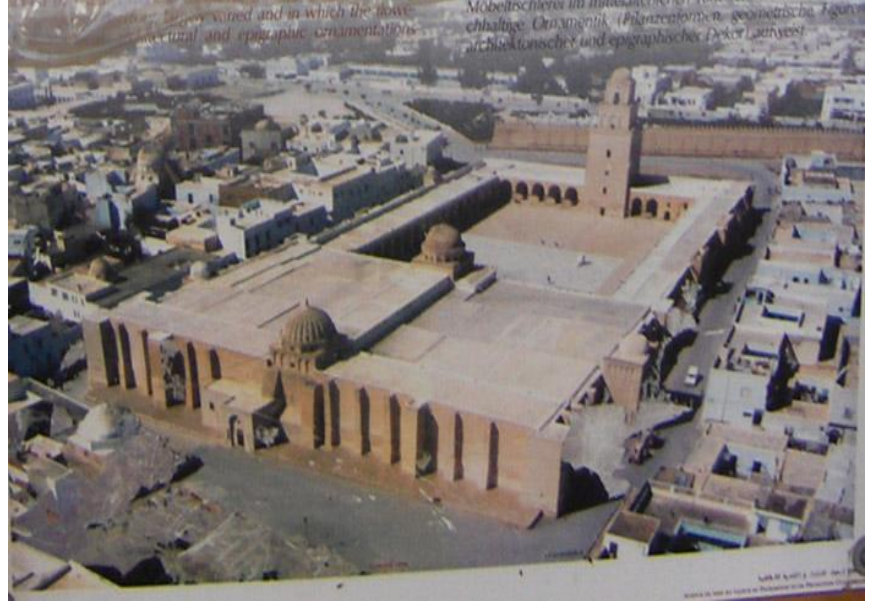
EK 14-ŞAM ÜMEYYE CAMİİ PLANI(EMEVİLER)

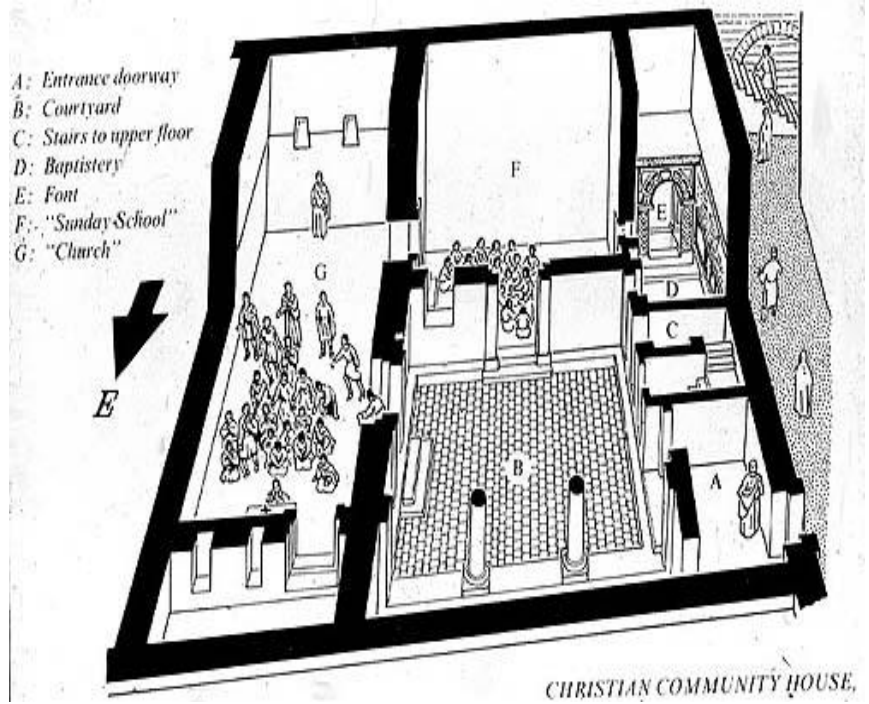
***EK 15-ŞAM ÜMEYYE CAMİİ GENEL
GÖRÜNÜMÜ(EMEVİLER)***

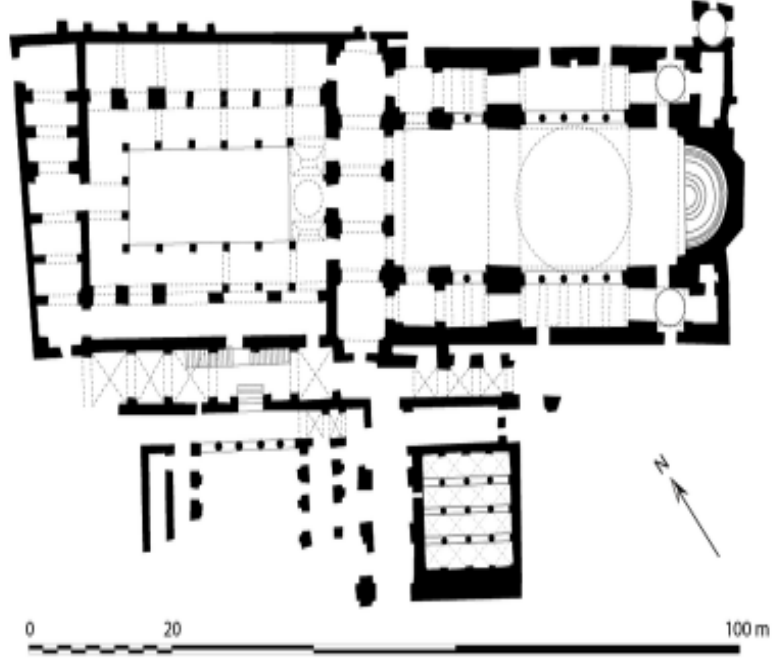
***EK 16-KAYREVAN SEYD-İ UKBA
CAMİİ(EMEVİLER-TUNUS)***

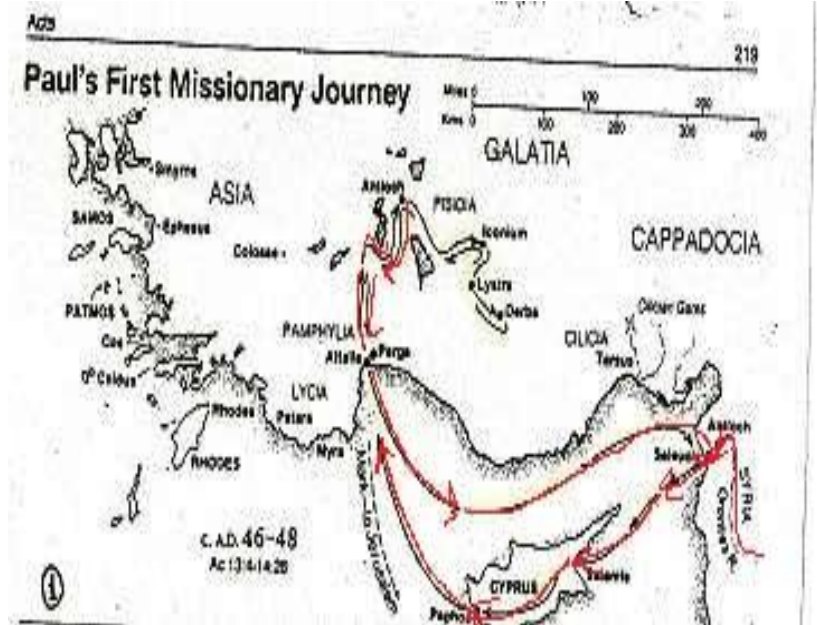
EK 17-KAYREVAN SEYD-İ UKBA CAMİİ DIŞ GÖRÜNÜM

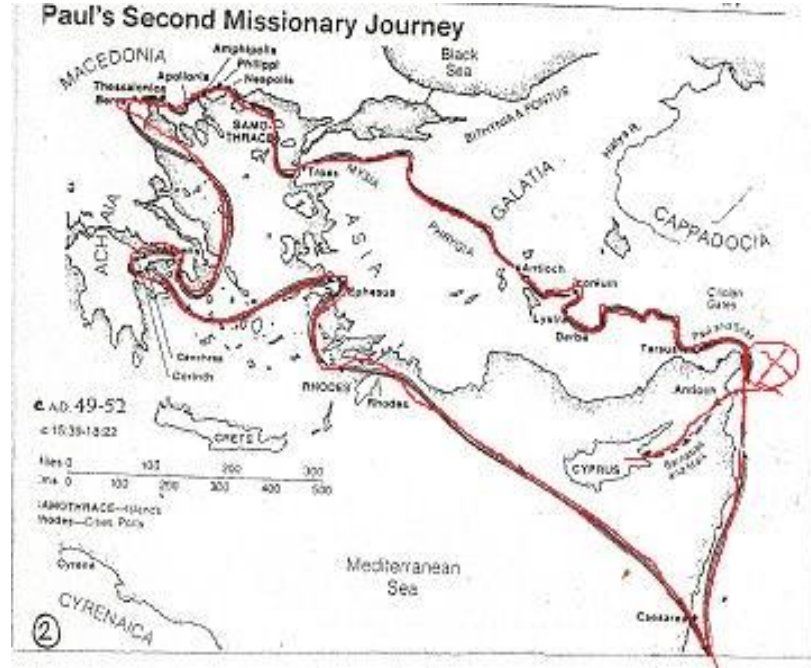
EK 18- SURIYE, DURA EUROPOS'TAKİ EV KİLİSE: A.GİRİŞ; B.İÇ AVLU; C.RAHİBİN OTURDUĞU ÜST KATA AİT MERDİVEN; E.VAFTİZ ODASI; F.HİRİSTİYAN OLMAYANLARA DERS VERİLEN ODA; G.TOPLANTI ODASI

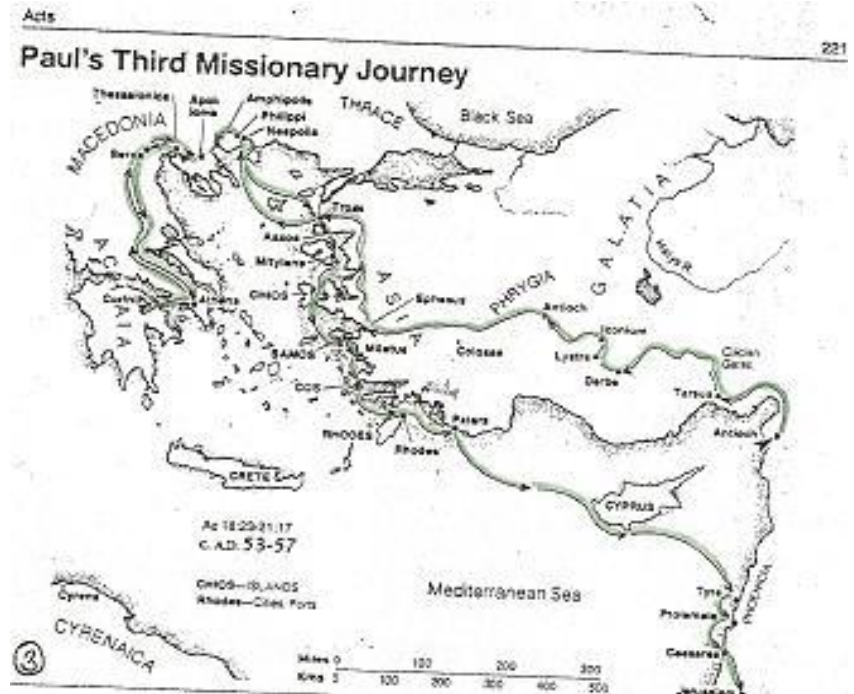
EK 19- YUNAN HAÇI PLANLI KİLİSE(AYA İRİNİ KİLİSESİ)

EK 20- AZİZ PAULUS'UN İZLEMİŞ OLDUĞU 1. YOL GÜZERGÂHI

EK 21 - AZİZ PAULUS'UN İZLEMİŞ OLDUĞU 2. YOL GÜZERGÂHI

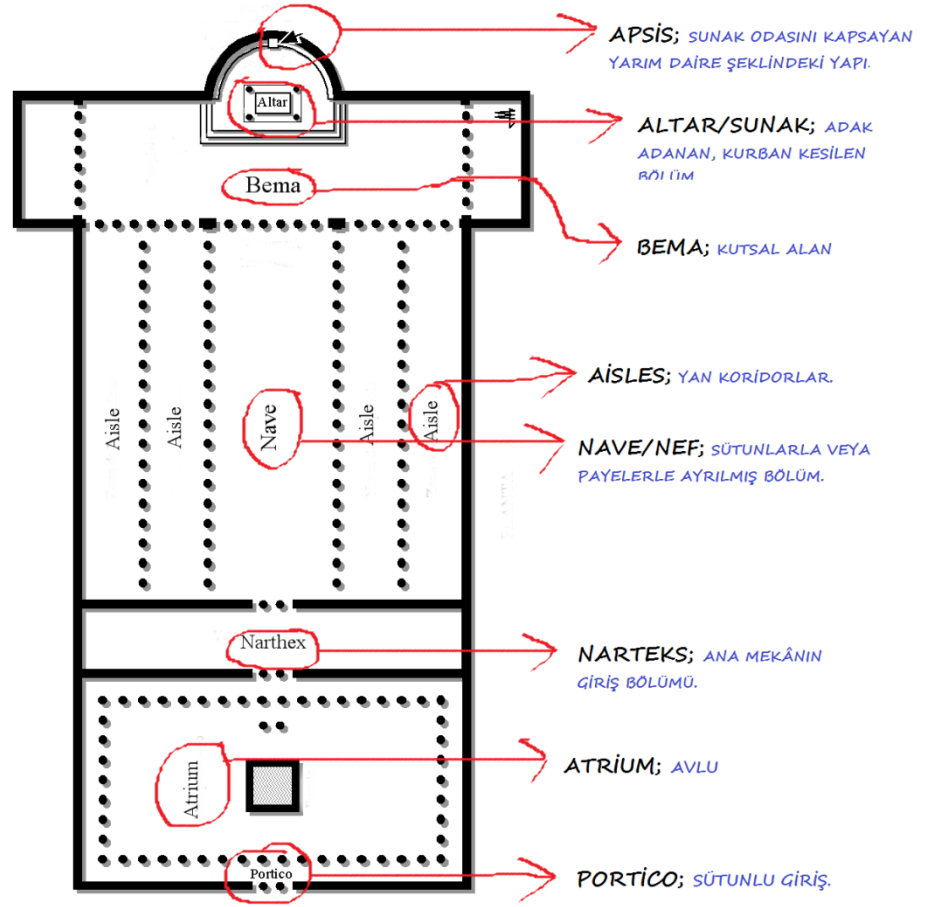
EK 22- AZİZ PAULUS'UN İZLEMİŞ OLDUĞU 3. YOL GÜZERGÂHI

**EK 23- 1883'TE KOÇHİSAR'DA BULUNAN VE
ABERKIOS'UN MEZAR TAŞININ SOL ÜST
KISMINA AİT OLAN İKİ PARÇA**

**EK 24- AZİZ ABERKIOS'UN YAZILI
ALTARININ OLASI ŞEKLİ VE KAZI SONUCU
BULUNAN PARÇANIN KONUMU**

ST. PETER BAZİLİKASI PLÂNI VE BAZİLİKANIN BAZI BÖLÜMLERİ

Ek 25- ST. PETER BAZİLİKASI PLANI VE BAZİLİKANIN BÖLÜMLERİ

***EK 26-KUTSAL HAVARİLER KİLİSESİ/ON İKİ
HAVARİ KİLİSESİ'NİN OLASI 3D ÇİZİMİ***

***EK 27-KUTSAL HAVARİLER KİLİSESİ/ON
İKİ HAVARİ KİLİSESİ OLASI 3D ÇİZİMİ***

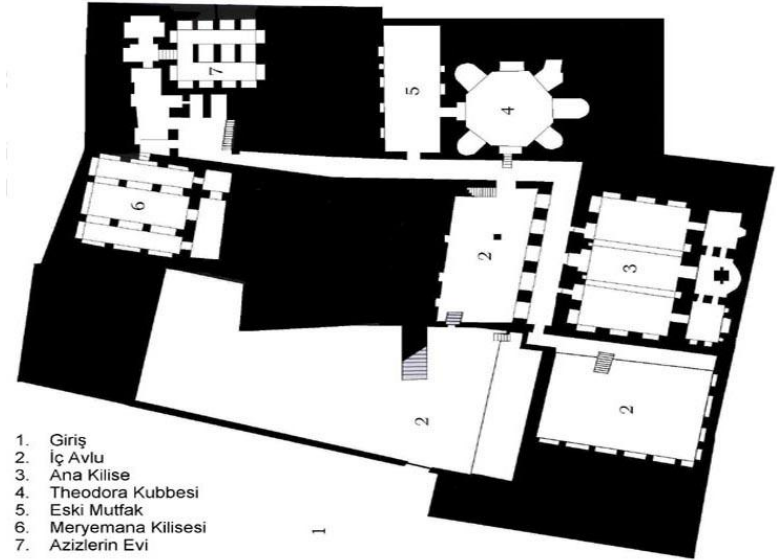
***EK 28- MARDİN/ DEYRULZAFERAN
MANASTIRI***

***EK 29- MARDİN/ MOR BEHNAM (KIRKLAR)
KİLİSESİ***

**EK 30- MARDİN/NUSEYBİN MOR YAKUP
MANASTIRI**

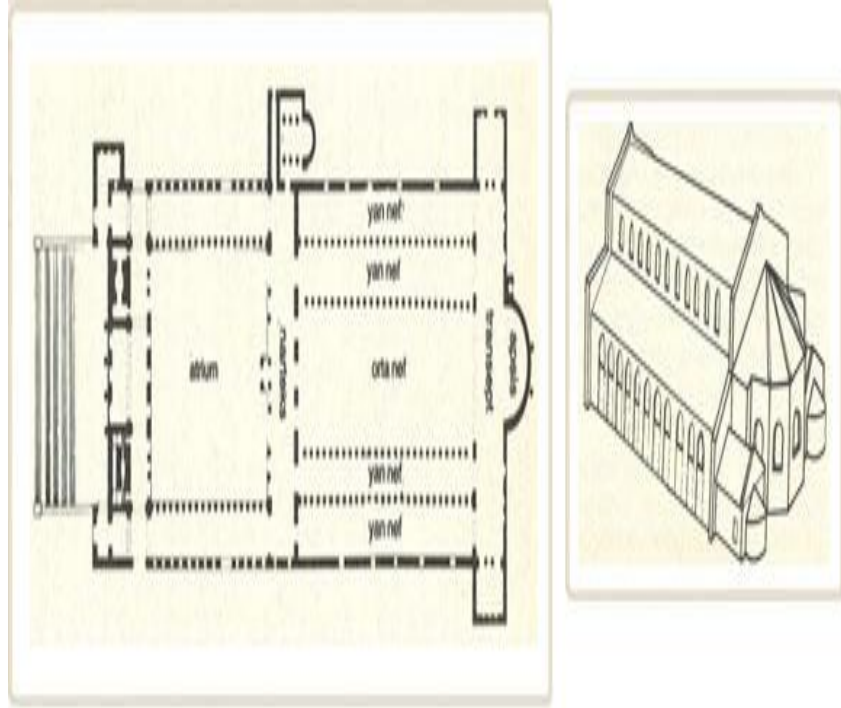
**EK 31- MARDİN/MOR
GABRIEL(DEYRULUMUR) MANASTIRI
PLANI**

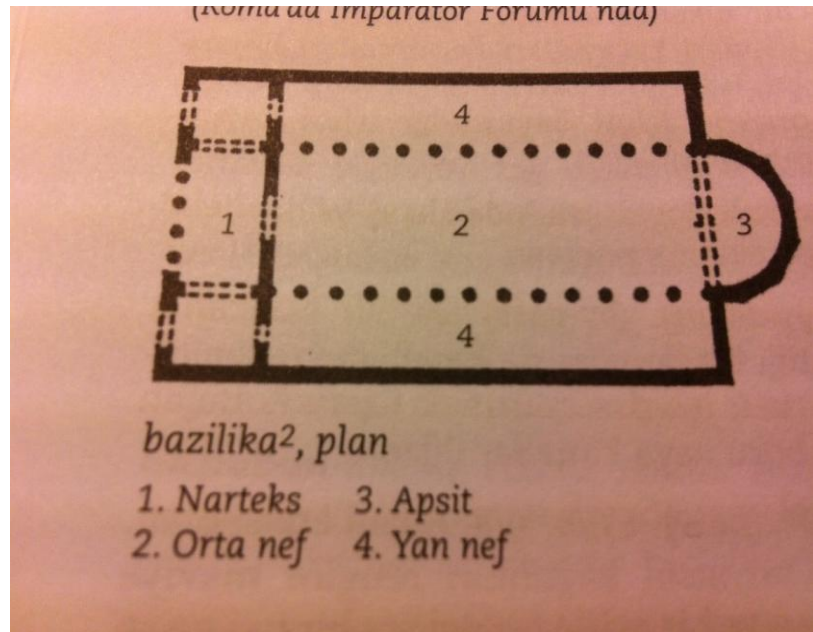
***EK 32- MARDİN/ MOR
GABRIEL(DEYRULUMUR) MANASTIRI***

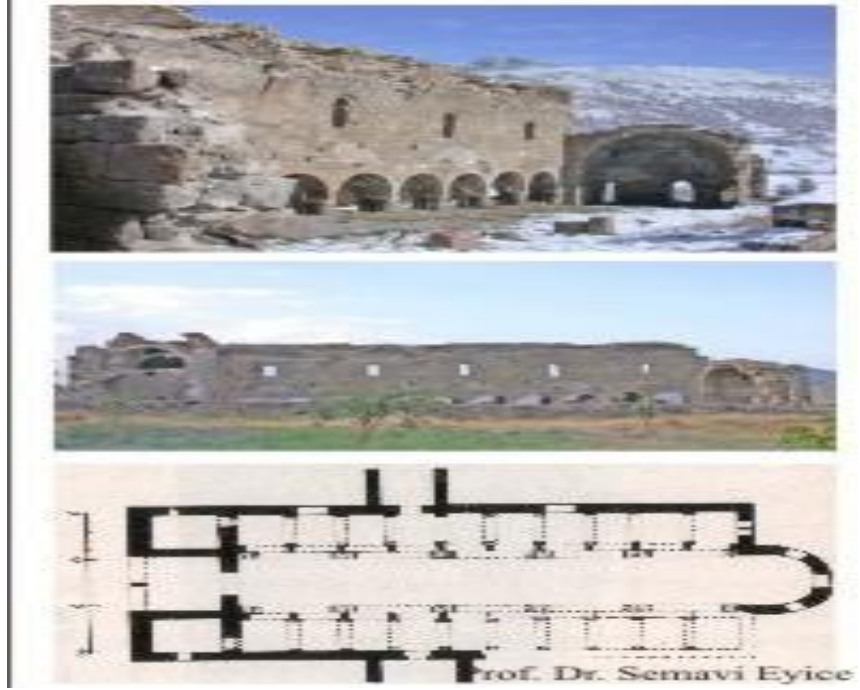
***EK 33-AKSARAY/GÜZELYURT KIZIL
KİLİSE***

EK 34-BAZİLİKAL PLAN

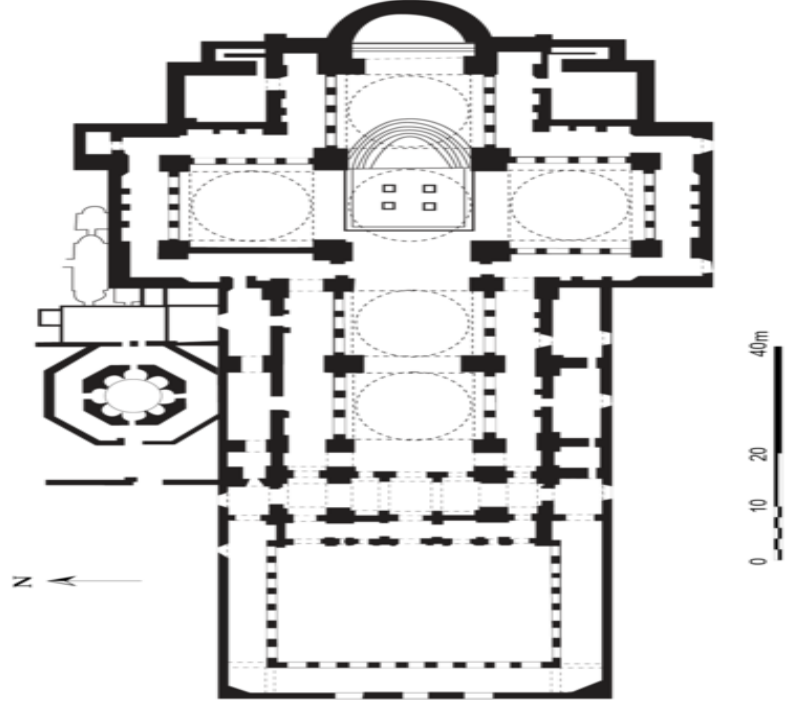
EK 35-BAZİLİKAL PLAN VE BÖLÜMLERİ

**EK 36- KARAMAN/BİNBİR KİLİSE PLANI VE
GÖRÜNÜMÜ**

**EK 37- MERSİN/CAMBAZLI KİLİSE İÇ
GÖRÜNÜMÜ**

**EK 38- SELÇUK/ST. JOHN-JEAN KİLİSESİ
PLANI**

**EK 39- SELÇUK/ST. JOHN-JEAN KİLİSESİ
GÜNÜMÜZ GÖRÜNÜMÜ**

EK 40- HATAY/ ST. PIERRE KİLİSESİ

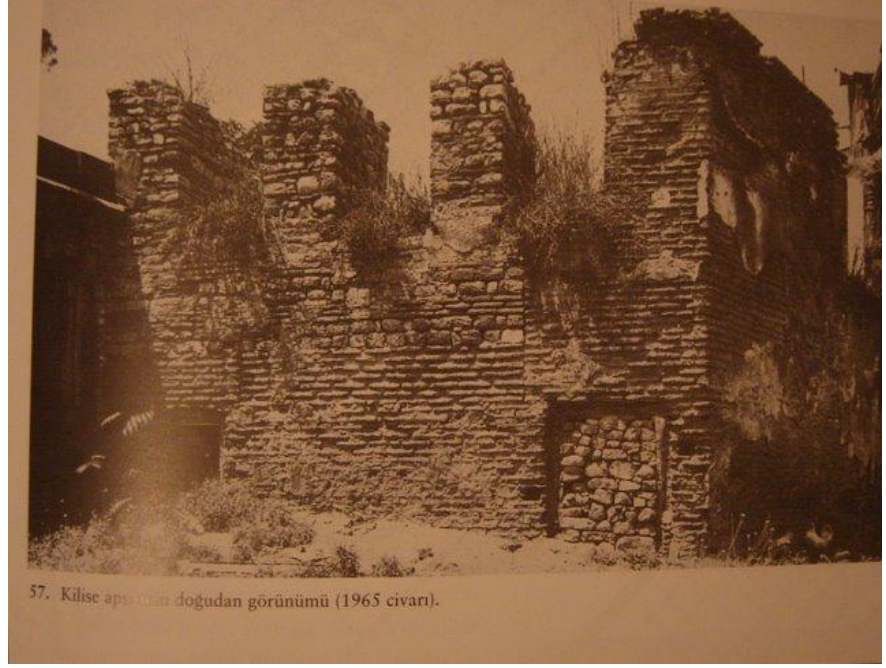
EK 41- KONYA/ AYA ELENI KİLİSESİ

***EK 42-STUDIOS MANASTIRI DIŞ CEPHE 3D
ÇİZİMİ***

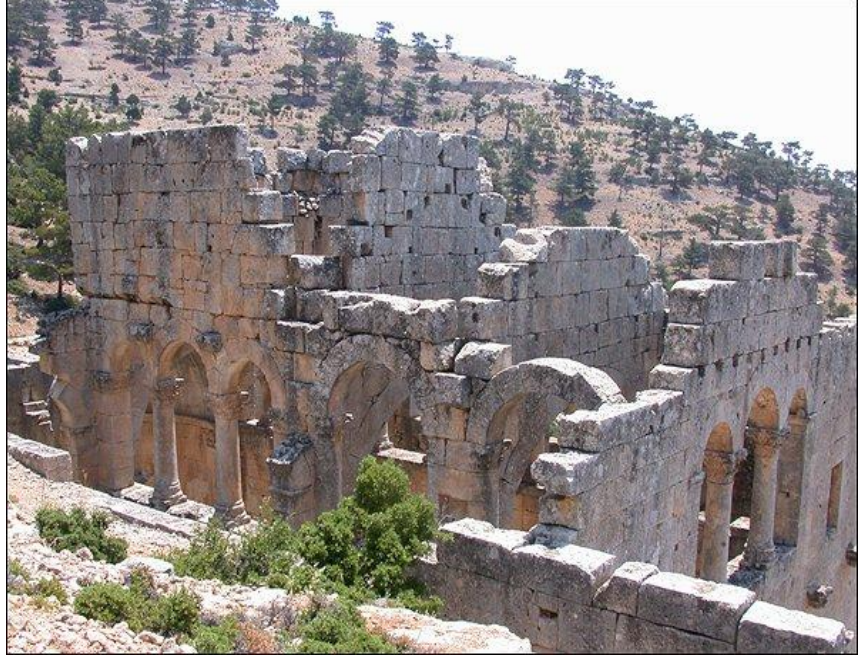
***EK 43-STUDIOS MANASTIRI ATRIUMDAN
GÖRÜNÜM 3D ÇİZİMİ***

EK 44- İSTANBUL/KHALKOPRATEIA KİLİSESİ

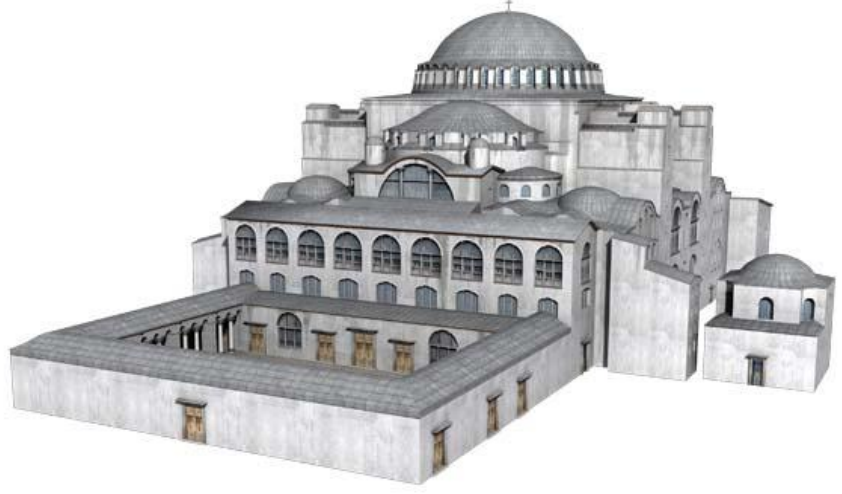
EK 45- İZNİK AYASOFYA

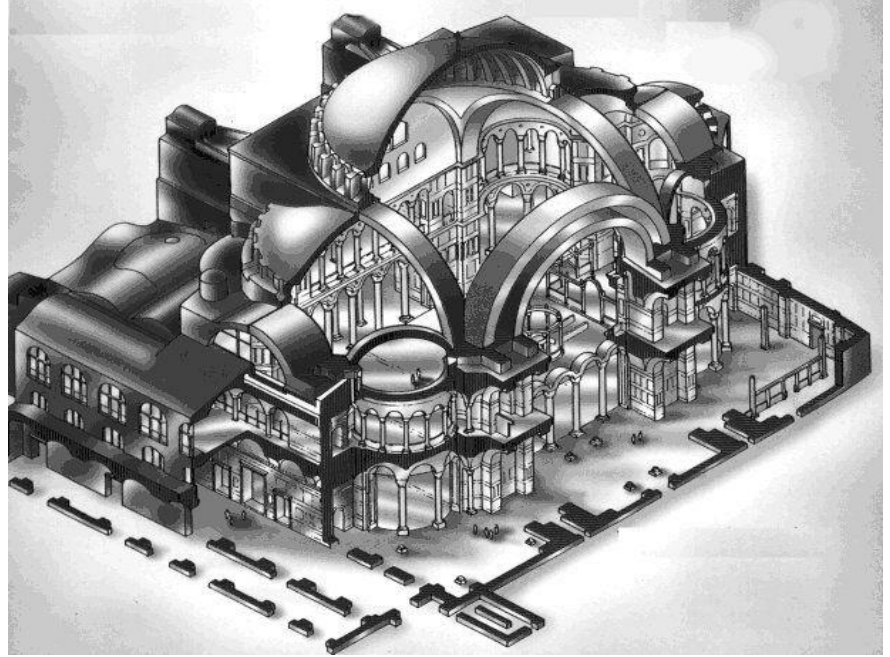
***EK 46- MERSİN/SİLİFKE ALAHAN-
ALACAHAN MANASTIRI***

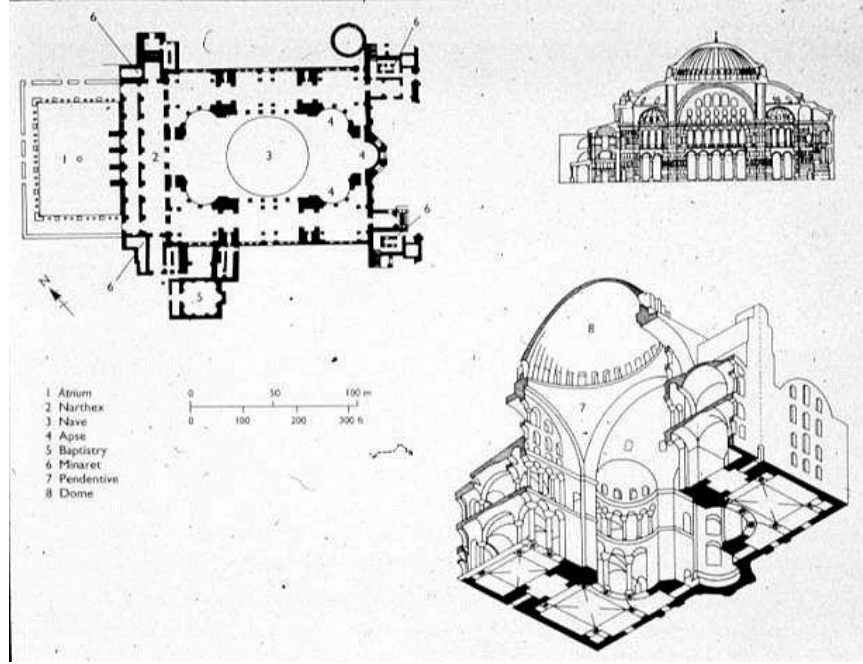
***EK 47- MERSİN/MUT DAĞPAZARI
KİLİSESİ***

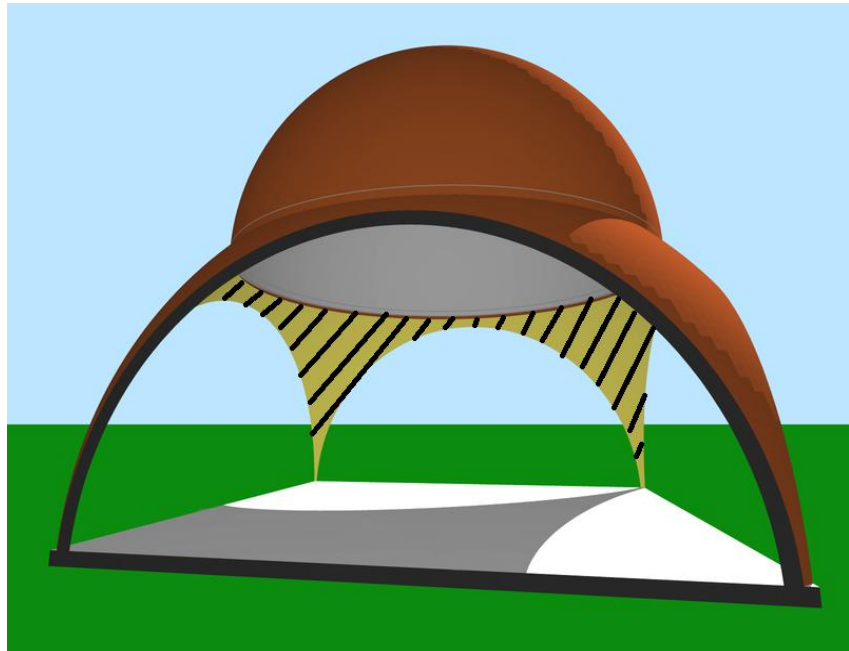
**EK 48- AYASOFYA KİLİSESİ'NİN 3D
OLASI GÖRÜNÜMÜ**

**EK 49- AYASOFYA KİLİSESİ'NİN İÇ PLANINDAN
BİR KESİT**

EK 50- AYASOFYA KİLİSESİNİN ÖNCEKİ GENEL GÖRÜNÜMÜNE AİT ÇİZİMİ

EK 51-ŞEKİLDEKİ TARALI KESİM PANDANTİFİ GÖSTERMEKTEDİR.

**EK 52- AYASOFYA KİLİSESİNİN İÇERİDE YER ALAN
KUBBESİNDEN BİR GÖRÜNÜM**

**EK 53- AYASOFYA KİLİSESİNİN GÜNÜMÜZDEKİ
GÖRÜNÜMÜ**

**EK 54- AYASOFYA KİLİSESİNİN
İÇERİSİNDEKİ LEVHALARA AİT BİR
GÖRÜNÜM**

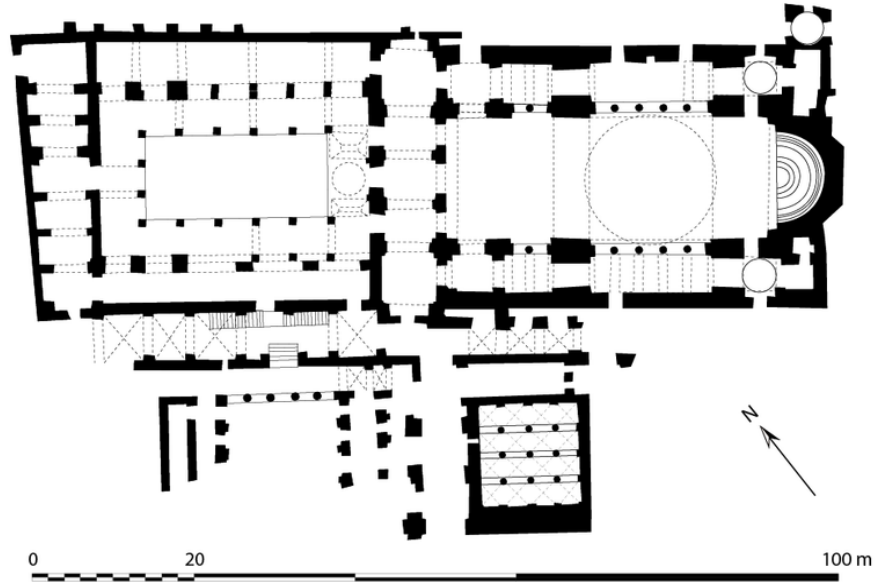
EK 55- İSTANBUL/ AYASOFYA MÜZESİ “SUNU MOZAİKİ”

EK 56- AYASOFYA MÜZESİ “DEISIS MOZAİKİ”

*EK 57- SERGIOS VE BAKKOS KİLİSESİ 3D
çizimi*

EK 58- AYA İRİNİ KİLİSESİ PLANI

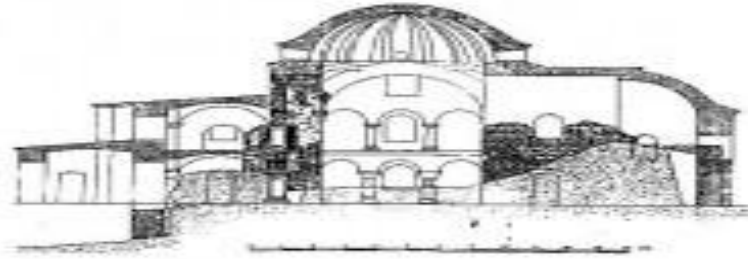
EK 59 -AYA İRİNİ KİLİSESİ ÇİZİMİ

EK 60- AYA İRİNİ KİLİSESİ ÇİZİMİ

EK 61- İZMİR/EFES MERYEM ANA EVİ

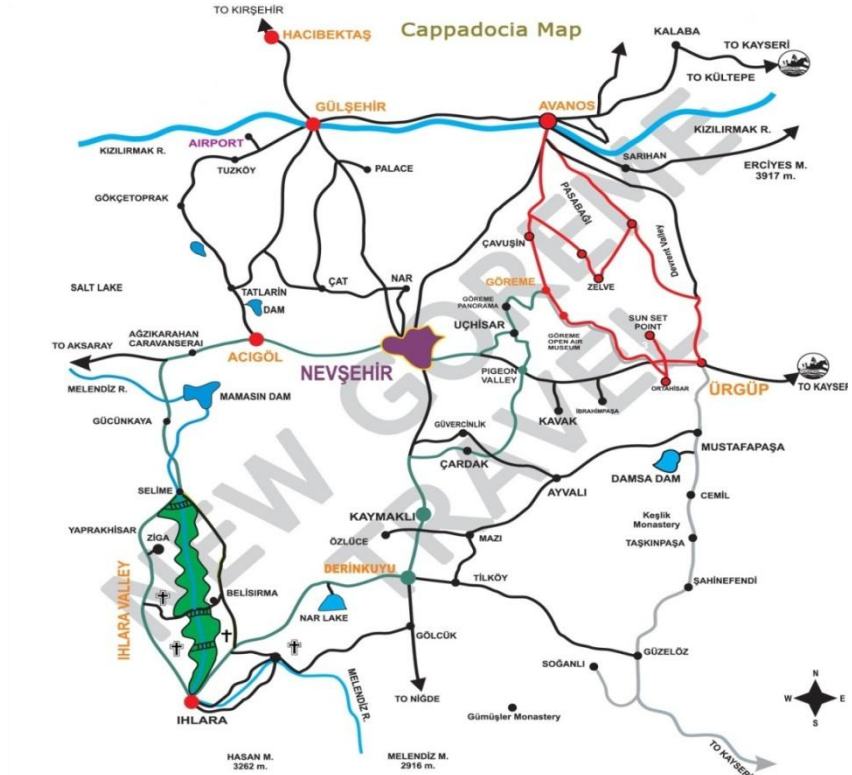

KLEMENS KİLİSESİ UZUNLAMASINA KESİT

KLEMENS KİLİSESİ İZOMETRİK RESTİTÜSYON ÇİZİMİ

**EK 62- ANKARA/KLEMENS KİLİSESİ
PLANI**

EK 63-KAPADOKYA BÖLGESİ HARİTASI

EK 64-GÖREME/TOKALI KİLİSE İÇERİSİNDE YER ALAN FRESKO GÖRÜNÜMÜ

***EK 65-YEŞİLHİSAR/SOĞANLI KİLİSESİ DIŞTAN
GÖRÜNÜMÜ***

***EK 66-GÖREME/ELMALI KİLİSESİ DIŞTAN
GÖRÜNÜMÜ***

EK 67-GÖREME/ELMALI KİLİSESİ FRESKLERİ

EK 68-GÖREME/KARANLIK KİLİSESİ FRESKLERİ

***EK 69- ESKİĞÜMÜŞ MANASTIR
KİLİSESİ/NİĞDE***

EK 70- ESKİĞÜMÜŞ MANASTIR KİLİSESİ/NİĞDE

**EK 71- NEVŞEHİR/DERİNKUYU YERALTI
ŞEHİRİ OLASI ÇİZİMİ**

**EK 72- NEVŞEHİR/KAYMAKLI YERALTI
ŞEHİRİ**

EK 74-BÜYÜK SARAY'IN OLASI 3D ÇİZİMİ

EK 75-BÜYÜK SARAY'IN 3D OLASI ÇİZİMİ

**EK 76- BÜYÜK SARAY'DAN GÜNÜMÜZE KALAN
PAYANDASI. İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZESİ**

**EK 77-BUKOLEAON SARAY'IN OLASI 3D
ÇİZİMİ**

EK 78-BUKOLEAON SARAY'IN 3D ÇİZİMİ

***EK 79- BUKOLEAON LİMANI'NIN GİRİŞİNDE BULUNAN
ASLAN HEYKELİ. İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZESİ***

**EK 80-I. KONSTANTINUS FORMU'NUN 3D OLASI
ŞEKLİ**

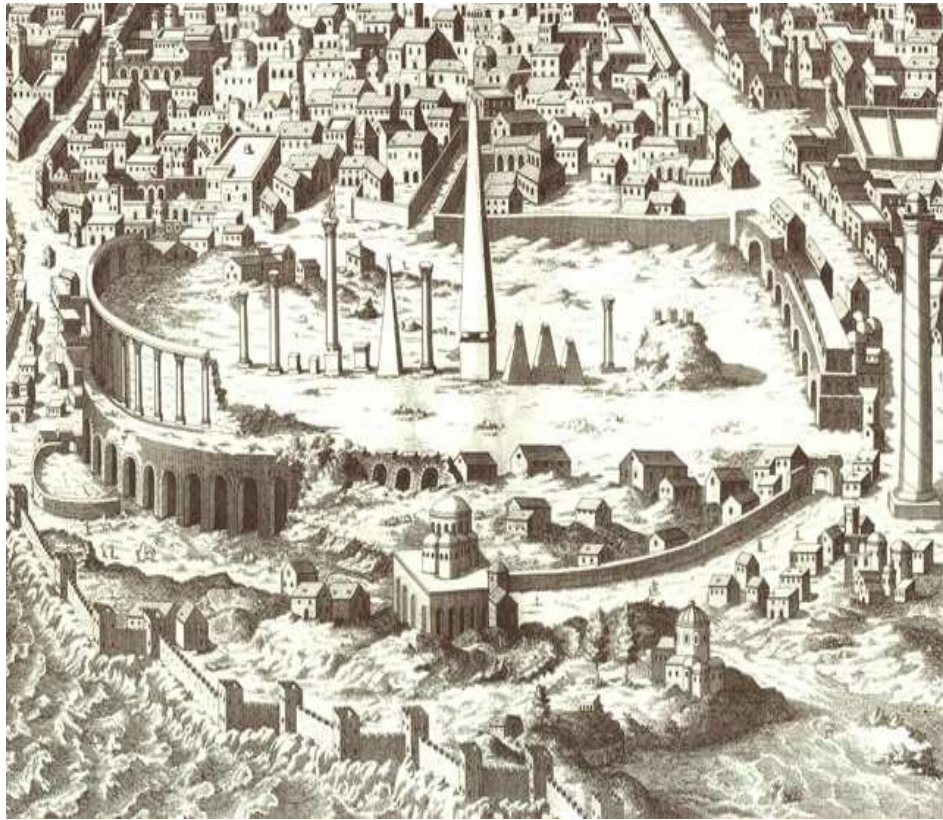
**EK 81-I. KONSTANTINUS FORMU UZAKTAN
GÖRÜNÜM 3D ÇİZİLMİŞ ŞEKLİ**

EK 82- AUGOUSTEION MEYDANI VE I. JUSTİNİANOS HEYKELİ. 3D ÇİZİLMİŞ ŞEKLİ

EK 83- AUGOUSTEION MEYDANI 3D ÇİZİMİ

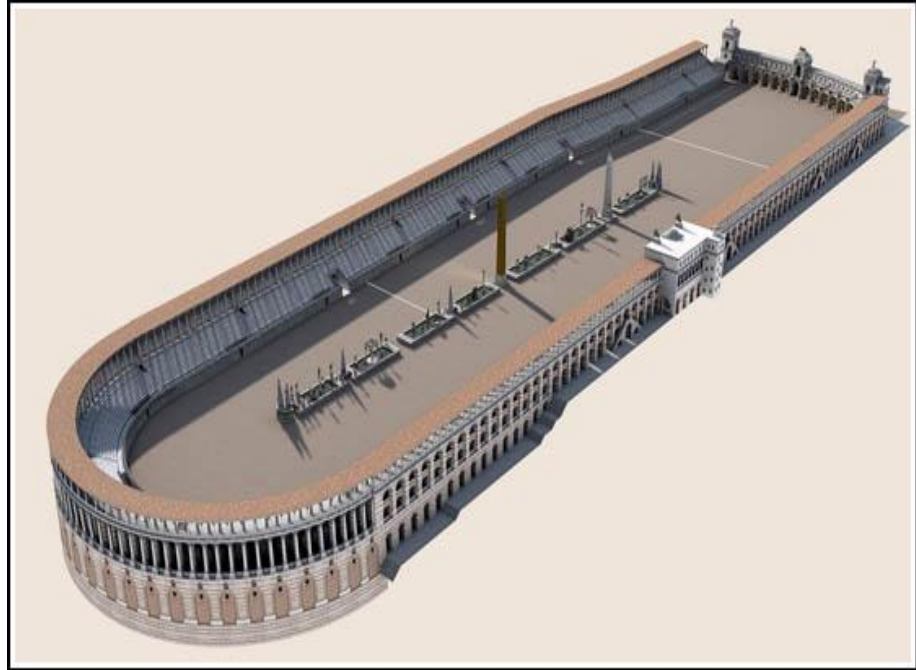
EK 86- BİZANS İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE HIPODROM

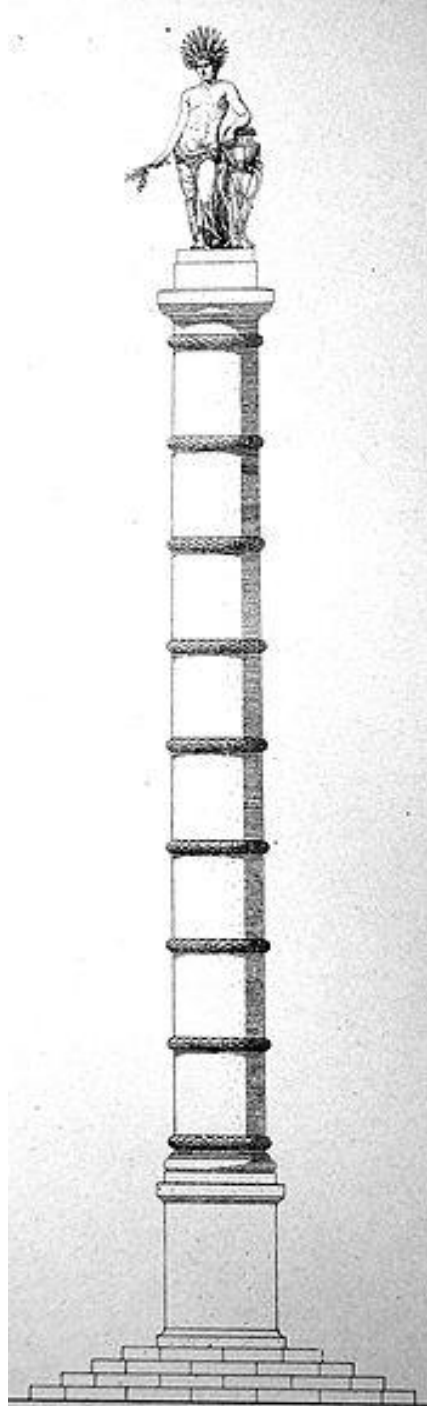
EK 87- HIPODROM 3D ÇİZİLMİŞ ŞEKLİ

EK 88- HIPODROM 3D ÇİZİLMİŞ ŞEKLİ

EK 89- HIPODROM 3D ÇİZİLMİŞ ŞEKLİ

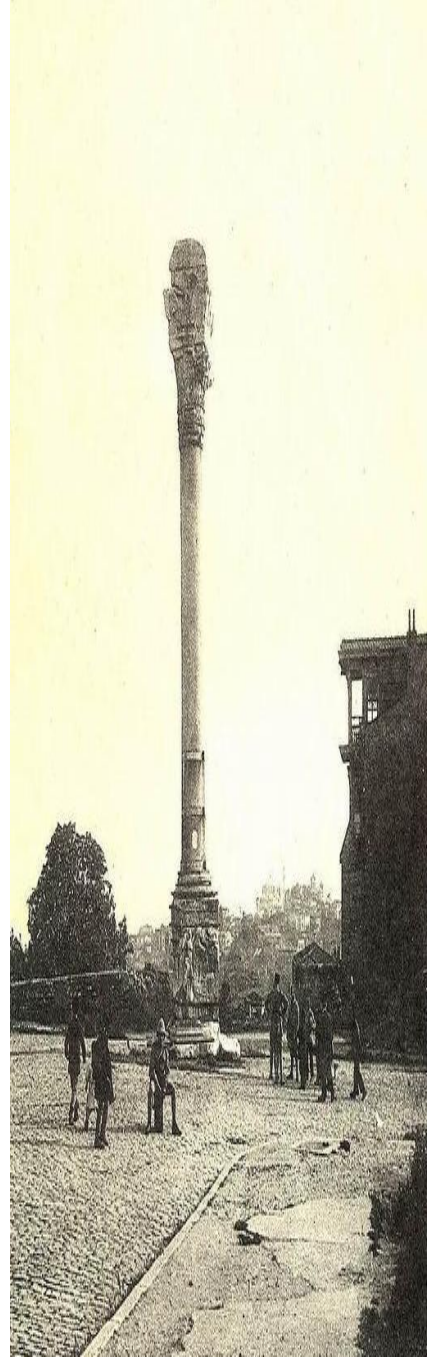
**EK 90- ÇEMBERLİ SÜTUN
OLASI ŞEKLİ**

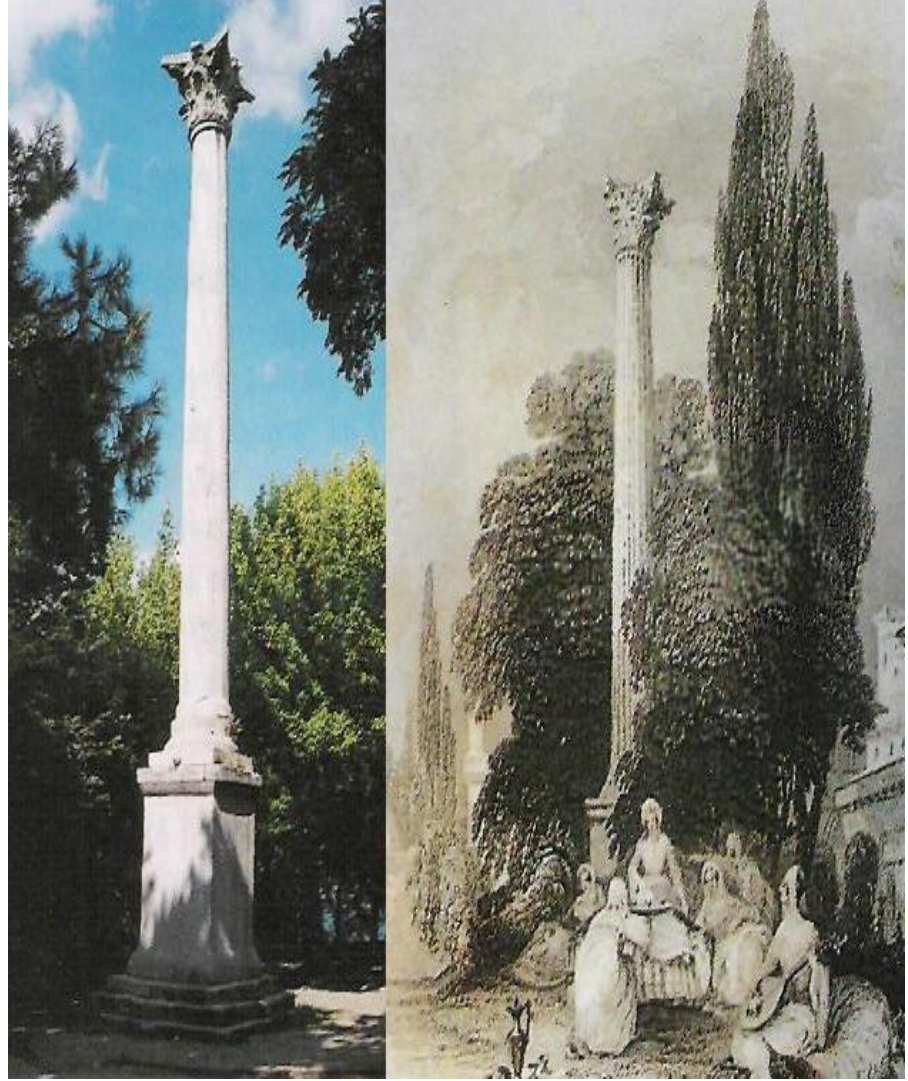
**EK 91- ÇEMBERLİ
SÜTUN OLASI ŞEKLİ**

**EK 92-- KIZ
TAŞI/MARCİANOS
SÜTUNU 3D ÇİZİM**

**EK 93-- KIZ
TAŞI/MARCİANOS
SÜTUNU**

EK 94- GOTLAR SÜTUNU

**EK 95- YILANLI SÜTUN OLASI
GÖRÜNÜMÜ**

**EK 96- YILANLI SÜTUN
GÜNÜMÜZ
GÖRÜNÜMÜ**

EK 97- JULIANUS SÜTUNU/ANKARA

***EK 98-VALENS/BOZDOĞAN SUKEMERİ 3D
ÇİZİLMİŞ ŞEKLİ***

EK 99-VALENS/BOZDOĞAN SUKEMERİ

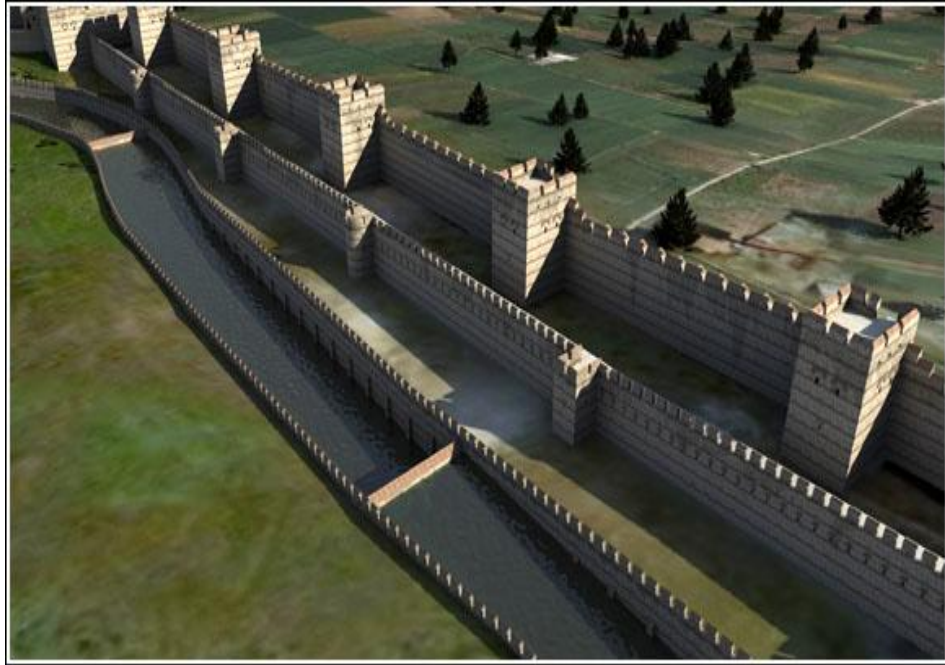
*EK 100- SAKARYA/SANGARIOS/I.JUSTİNİANOS
KÖPRÜSÜ*

EK 101-YEREBATAN SARNICI İÇERİSİ

EK 102-BİNBİRDİREK SARNICI

*EK 103-II. TEODOSIUS/İSTANBUL SURLARI 3D ÇİZİLMİŞ
ŞEKLİ*

***EK 104-II. TEODOSIUS/İSTANBUL SURLARI 3D ÇİZİLMİŞ
ŞEKLİ***

EK 105-BELGRAD KAPISI

EK 106-ENEZ KALESİ

EKLER KAYNAKÇA

- EK 1, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Costantino.jpg>,19.04.2013
- EK 2, [http://en.wikipedia.org/wiki/File:Battle at the Milvian Bridge,G%C3%A9rard Audran after Charles Le Brun, 1666-crop.jpg](http://en.wikipedia.org/wiki/File:Battle_at_the_Milvian_Bridge,G%C3%A9rard_Audran_after_Charles_Le_Brun,_1666-crop.jpg),19.04.2013
- EK 3, <http://www.byzantium1200.com/byzantion.html>,19.04.2013
- EK 4, [http://3.bp.blogspot.com/-h1l3lBr2LUQ/UFXI2X3J3zI/AAAAAAAAABBE/8ek9wttvz0w/s1600/Via Egnatia-en.jpg](http://3.bp.blogspot.com/-h1l3lBr2LUQ/UFXI2X3J3zI/AAAAAAAAABBE/8ek9wttvz0w/s1600/Via_Egnatia-en.jpg),19.04.2013
- EK 5, <http://tsorian.blogspot.com/2010/11/konstantinin-sehri-konstantinopolis15.html> ,19.04.2013
- EK 6, [http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Map of Constantinople \(1422\)byFlorentine cartog- rapher Cristoforo Buondelmonte.jpg](http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Map_of_Constantinople_(1422)byFlorentine_cartographer_Cristoforo_Buondelmonte.jpg),19.04.2013
- EK 7, [http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/89/ Meistervon San Vitale in Ravenna.jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/89/Meistervon_San_Vitale_in_Ravenna.jpg),19.04.2013
- EK 8,[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d5 /CouncilofClermont. jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d5/CouncilofClermont.jpg),19.04.2013
- EK 9, [http://gizlenentarihimiz.blogspot.com/2010/09/selahaddineyyubi ve luzinyanl guy .ht ml](http://gizlenentarihimiz.blogspot.com/2010/09/selahaddineyyubi_ve_luzinyanl_guy.ht ml),19.04.2013
- EK 10, <http://www.neuffontaines.org/chitrymontsabot.html>,19.04.2013
- EK 11, <http://www.neuffontaines.org/chitrymontsabot.html>,19.04.2013
- EK 12, <http://erkmensenan.blogspot.com/2010/12/kucuk-ayasofyast-sergius-ve-bacchus.html>,19.04.2013
- EK 13, [http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons /e/e0/Anastasia Rotonda 4th _century floorplankopie.3.jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e0/Anastasia_Rotonda_4th_century_floorplankopie.3.jpg),19.04.2013
- EK 14, <http://www.3dmekanlar.com/tr/emevi-camii.html>,19.04.2013
- EK 15, <http://www.3dmekanlar.com/tr/emevi-camii.html>,19.04.2013
- EK 16, http://2.bp.blogspot.com/-XkwqxFVOA0w/UP2_Z4vRDOsI/AAAAAAAAAnFE/IvM_ySo8B3Bc/s1600/Ukba+Camii,+Kayrevan,+Tunus+-+3.jpg,19.04.2013
- EK 17, <http://www.kenthaber.com/Haber/Genel/Kose/yilmaz-erguvenc/arapcamileriii/9082c3f5579c45718f72aeb6dcb61f49>,19.04.2013
- EK 18, <http://www.deeperstudy.com/link/durachurch.html>,19.04.2013

- EK 19, <http://tarihi-eserleri.blogspot.com/2012/10/aya-irini-kilisesi.html>,19.04.2013
- EK 20, http://www.turkiyeturizm.com/news_detail.php?id=42970#.UYgd1qLxoiU,
19.04.2013
- EK 21, http://www.turkiyeturizm.com/news_detail.php?id=42970#.UYgd1qLxoiU,
19.04.2013
- EK 22, http://www.turkiyeturizm.com/news_detail.php?id=42970#.UYgd1qLxoiU,
19.04.2013
- EK 23, <http://hasanmalay.com/index.php/din/aberkios>,19.04.2013
- EK 24, <http://hasanmalay.com/index.php/din/aberkios>,19.04.2013
- EK 25, http://en.wikipedia.org/wiki/File:Old_St_Peters_Basilica_plan.png,19.04.2013
- EK 26, <http://www.byzantium1200.com/apostles.html>,19.04.2013
- EK 27, <http://www.byzantium1200.com/apostles.html>,19.04.2013
- EK 28, <http://www.suryaniler.com/haberler.asp?id=630>,19.04.2013
- EK 29, <http://www.gezi-yorum.org/Turizm-Rehberi/Mardin/Merkez/Mor-Behnam-Kirkklar-Kilisesi/2892>,19.04.2013
- EK 30, <http://galeri.netfotograf.com/fotograf.asp?fotoid=349081>,19.04.2013
- EK 31, <http://morgabriel.org/kroki.jpg>,19.04.2013
- EK 32, <http://www.haberdar.com/suryaniler-aihm-e-gidiyor-3522979-haberi>,
19.04.2013
- EK 33, <http://galeri.uludagsozluk.com/r/k%C4%B1z%C4%B1l-kilise-289006/>,
19.04.2013
- EK 34, http://employees.oneonta.edu/farberas/arth/arth212/earlychristian_basilica.html ,19.04.2013
- EK 35, http://3.bp.blogspot.com/-aGy_yvE-GT4/U_PmnEb_WLG7I/AAAAAAAAAB8w/Wvwqf_ze80O4/s1600/Basilica+Plan.JPG,19.04.2013
- EK 36, http://www.karamandan.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=2380:ma-den-sehir-&Itemid=1287&tmpl=component&print=1,19.04.2013
- EK 37, <http://www.mersin.bel.tr/mersin/resimler/silifke/185B.jpg>,19.04.2013
- EK 38, http://en.wikipedia.org/wiki/File:Ep_hesos_Saint_John_the_Theologian_plan_rotated.png,19.04.2013

- EK 39, http://www.maximiles.com.tr/Maximiles/seyahat_rehberi/gezirehberi/yakin_yerler/_sirince.aspx,19.04.2013
- EK 40, http://htcelik.com/hatay_resimleri1/08_saint_pierre.jpg,19.04.2013
- EK 41, <http://www.konyayurtlari.com/wp-content/uploads/2012/05/aya-elene-kilise1.jpg>,19.04.2013
- EK 42, <http://www.byzantium1200.com/studion.html>,19.04.2013
- EK 43, <http://www.byzantium1200.com/studion.html>,19.04.2013
- EK 44, <http://erkmensenan.blogspot.com/2009/03/khalkoprateia-kilisesiacemaga-mescidi.html>,19.04.2013
- EK 45, http://www.lifeinbursa.com/fotografx/30/19342/muzeler/ayasofya_mu_zesi.htm,19.04.2013
- EK 46, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44398/alahan-manastiri-mersin.html>,19.04.2013
- EK 47, http://www.flickr.com/photos/shutterbug_iconium/3717983646/,17.04.2013
- EK 48, <http://www.byzantium1200.com/hagia.html>,17.04.2013
- EK 49, <http://www.byzantium1200.com/hagia.html>,17.04.2013
- EK 50, http://www.felsefeekibi.com/sanat/sanatalanlari/sanat_alanlari_bizans_mimarlik.html,19.04.2013
- EK 51, http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Pendentive_and_Dome.png,19.04.2013
- EK 52, <http://xxxecemxxx.blogcu.com/ayasofya-ayasofya-nin-boyutlari-fatihinilk-emri/3512777>,19.04.2013
- EK 53, <http://xxxecemxxx.blogcu.com/ayasofya-ayasofya-nin-boyutlari-fatihinilk-emri/3512777>,19.04.2013
- EK 54, <http://resimler.manzara.gen.tr/ayasofya-resimleri-2-67905.html>,19.04.2013
- EK 55, <http://www20.uludag.edu.tr/~sanattarihi/webs/02ayasofyasunusu.htm>,19.04.2013
- EK 56, <http://www.flickr.com/photos/68948578@N00/7174033704>,19.04.2013
- EK 57, <http://www.byzantium1200.com/sergio.html>,19.04.2013
- EK 58, <http://tarihi-eserleri.blogspot.com/2012/10/aya-irini-kilisesi.html>,19.04.2013
- EK 59, <http://www.byzantium1200.com/eirene.html>,19.04.2013

- EK 60, <http://www.byzantium1200.com/eirene.html>,19.04.2013
- EK 61, <http://www.letonialife.com/2010/12/letonia%E2%80%99dan-tarihin-tozlu-say-fala-rina/>,19.04.2013
- EK 62, <http://www.restorasyonforum.com/ankara/ankaraazizklemenskilisesi-t3364.0.html>,19.04.2013
- EK 63, http://www.newgoreme.com/resim/image/cappadocia_general_map.jpg,19.04.2013
- EK 64, http://travellingcam.files.wordpress.com/2010/06/e280a2-tokali-kilise-church-of-the-buckle_dscn1292.jpg,18.04.2013
- EK 65, http://www.panoramio.com/photo_explorer#view=photo&position=691&with_photo_id=67219146&order=date_desc&user=5276005,18.04.2013
- EK 66, http://www.panoramio.com/photo_explorer#view=photo&position=353&with_photo_id=46421598&order=date_desc&user=607737,18.04.2013
- EK 67, <http://www.flickr.com/photos/curiousexpeditions/3054771342/>,19.04.2013
- EK 68, <http://www.nevsehirtarihi.com/category/goreme/>,18.04.2013
- EK 69, http://www.panoramio.com/photo_explorer#view=photo&position=16&with_photo_id=59632006&order=date_desc&user=6245385,18.04.2013
- EK 70, http://www.panoramio.com/photo_explorer#view=photo&position=15&with_photo_id=59632018&order=date_desc&user=6245385,18.04.2013
- EK 71, <http://derinkuyu.loriennetwork.com/tr/orenyeri/derinkuyu-yeralti-sehri-52.html>,18.04.2013
- EK 72, <http://lanoratravelagency.com/cappadocia-and-trekking-tours/108-underground-in-cappadocia.html>,18.04.2013
- EK 73, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c0/Constantinople_imperial_district.png,18.04.2013
- EK 74, <http://www.byzantium1200.com/greatpalace.html>,18.04.2013
- EK 75, <http://www.byzantium1200.com/greatpalace.html>,18.04.2013
- EK 76, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/69/Pier_GreatPalace_Istanbul_281.jpg,18.04.2013
- EK 77, <http://www.byzantium1200.com/boucoleon.html>,18.04.2013
- EK 78, <http://www.byzantium1200.com/boucoleon.html>,18.04.2013

- EK 79, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8c/Millingen_Bu_coleon_lion.jpg,19.04.2013
- EK 80, <http://www.byzantium1200.com/forum-c.html>,19.04.2013
- EK 81, <http://www.byzantium1200.com/forum-c.html>,19.04.2013
- EK 82, <http://www.byzantium1200.com/augustaion.html>,17.04.2013
- EK 83, <http://www.byzantium1200.com/augustaion.html>,17.04.2013
- EK 84, <http://www.istanbullite.com/istanbulicidisi8595/arcadiusunsutunu.html>,17.04.2013
- EK 85, <http://www.2kr2.com/istanbulun-dikilitaslari.html>,17.04.2013
- EK 86, <http://www.farklihaber8.com/koseyazilari/mehmet-sarac/hipodromdan-gunu-muze-ne-kaldi/1247.aspx>,17.04.2013
- EK 87, <http://www.byzantium1200.com/hipodrom.html>,17.04.2013
- EK 88, <http://www.byzantium1200.com/hipodrom.html>,17.04.2013
- EK 89, <http://www.byzantium1200.com/hipodrom.html>,17.04.2013
- EK 90, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9d/Gurlitt_Constantine_column_with_statue.jpg,17.04.2013
- EK 91, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e0/Column_of_Constantine_2C_July_2010.jpg,17.04.2013
- EK 92, <http://www.byzantium1200.com/marcianos.html>,17.04.2013
- EK 93, <http://www.degisti.com/wp-content/uploads/2011/05/Fatihkiztasi1.jpg>,19.04.2013
- EK 94, <http://merakediyorurmgrubu.blogcu.com/istanbul-un-dikilitaslari-ve-tilsimlari/10361551>,17.04.2013
- EK 95, <http://fotografakimlari.blogspot.com/2011/05/bizans-sanat.html>,19.04.2013
- EK 96, <http://istanbulium.blogspot.com/2011/10/sultanahmet-istanbulun-merkezidir.html>,17.04.2013
- EK 97, <http://www.panoramio.com/photo/53981051>,19.04.2013
- EK 98, <http://www.medyadetay.com/Yazdir-15461.html>,19.04.2013
- EK 99, <http://www.byzantium1200.com/aqueduct.html>,19.04.2013

EK 100, <http://www.galapera.org/istanbul/Bozdogan%20%28Valens%29%20Kemer%20/valens.html>,19.04.2013

EK 101, <http://www.gezinim.com/esraeren/2010/05/06/yerebatan-sarnici/>,
19.04.2013

EK 102, <http://www.istanbulsanatevi.com/sanat /ressam/resim.php?lang=tur&id=1 0093>,19.04.2013

EK 103, <http://www.byzantium1200.com/landwall.html>,19.04.2013

EK 104, <http://www.byzantium1200.com/landwall.html>,19.04.2013

EK 105, <http://www.buyutec.net/p-belgrad-kapi-2280.html>,19.04.2013

EK 106, <http://ozgur22.deviantart.com/art/Enez-kalesi-174895638>,19.04.2013

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Fatma HELVACI

Doğum Yeri : Ankara

Doğum Yılı : 03.05.1986

Eğitim Durumu:

Lise : Kütahya/Tavşanlı Cumhuriyet Lisesi-2003

Lisans : Gazi Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - 2009

Yüksek Lisans : Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı – 2. sınıf

Haberleşme Bilgileri:

Adres : Kutludüğün-Fatih Mah.Ahmet Yesevi Sok.No:4 Mamak/Ankara

Telefon : 05434284206

E-posta: anka-kut@hotmail.com

